

શ્રી.

નાનજીવન કાવ્યપદ્ય.

અથવા

છોટાઉદયપુર દેવગઢ બારેત તથા જવાહરનંદ
રાજવંશી સ્ત્રીચી યાદુઆનનો ઇતિહાસ.

લેખક.

‘ગ્રામ મુખાકર’ તથા ‘કાવ્ય કલાપ’ ઇત્યાદીના કર્તા
રાજા પુરોહિત પંડિત નાનજી પુરપોતમ

જી.

કલાંત કવિ.

મુ. જવામ (મેવાડ).

પ્રકાશક.

કામદાર પુનમચંદ ઉદયરામ.

મુ. જવાસ (મેવાડ).

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રત. ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૧૩

સને ૧૯૧૭.

૧૯૬૭ ના ૨૫ મા એપ્રિલ પ્રમાણે અંધ સ્વામીત્વ.
સર્વ હક અંધ કર્તાએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

કિંમત રૂ. ૦.૦૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૩૧૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ શાસ્ત્રીય ગ્રંથાલય

વિષય લઠ-૨૨૩૯૫૫-૨૩૫૨

हुंगरपुर निवासी चौबीसा ब्राह्मण कामदार, पुनमचंद्र प्रत्ये ग्रंथ कर्तानो आशीरवाद.

शार्दूल विकीर्ण छंद.

पामो पूर्ण प्रताप न्याय करतां, वेली बधो वंशनी ।
जसो जाहीर जाप आप जसना, भाजो सुकीर्ति ध्वनी ॥
वामो कष्ट अभीष्ट इष्ट फलजो, आत्मन्यताही रहो ।
एश्री पुनम चंद्र वेश सुखमां, आनंद अंगे लहो ॥१॥

कवित,

सरल स्वभाव जाकी सात्विकी वृत्ति वेश ।
पुरन प्रतापी नेक न्यायमें नीतिहो ॥
अमीत संतोषी स्वच्छ विद्या के विनोदी वीर ।
रामके उपासी गुन ग्राहक गुनगर्ह ॥
वरिष्ठ वशिष्ठ इष्ट विम वंश गोत्र जाको ।
चौबीसे द्रवीड पंच तर्क अर्क सुगर्ह ।
उदे नंद पूरन चंद्र शाखा माध्यंदनीरु ।
वेद श्री यजुर पंच प्रवर सगर्ह ॥२॥

दोहा.

महेश सीधेश्वर अरु, कुलदेवी वर अंब ।
काल भैरव कुल रक्षरु, गन नायक हेरंब ॥ ३ ॥

लांत.

શ્રી.

ચાહુઆન કલ્પદ્રુમ.

અથવા

છોટાઉદયપુર દેવગઢ બારૈયા તથા જવાસનાં
રાજવંશી સ્ત્રીચી ચાહુઆનનો ઇતિહાસ.

લેખક.

“વંશ સુધાકર” તથા ‘કાવ્ય કલાપ’ ઇત્યાદીના કર્તા
રાજ પુરોહિત પંડિત નાનજી પુરષોત્તમ

ભેડે

કલાંત કવિ.

મુ. જવાસ (મેવાડ).

પ્રકાશક.

કામદાર પુનમચંદ ઉદયરાંમ.

મુ. જવાસ (મેવાડ).

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રત. ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩

સને ૧૯૧૭.

૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે અંથ સ્વામીત્વના
સર્વ હક અંથ કર્તાએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

કિંમત રૂ-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપાલય-મંડળ.

૭૩૧૪

ઉદ્દેશ-હેતુ.

યેષાન ચેતો લલના સુલગ્નં, મગ્નં સાહિત્ય સુધા સમુદ્રે ।

જ્ઞાસ્યન્તિતે કિંમમહા ! ગદ્યાતા, નંદ્યાયથા વારવધુ વિલાસાન્ ॥

જેના મનોવૃત્તિ મદીરા યુક્ત ચક્ષુવાળી મોહિની બીમાં લુપ્ત થઇ નથી, અથવા સાહિત્ય રૂપી સમુદ્રમાં વૃત્તિ કુબ્ધી નથી એવા મનુષ્ય; વિના ચક્ષુના જેવી રીતે વારાંગના નાહાવડેલા છત્યાદી અભિનય વિજ્ઞાસને નથી જાણી શકતા તેમ અહો ! આ મારા અથાગ પરિશ્રમની કદર કેવી રીતે કરી શકશે.

અસ્તુ.

શ્રી “ સત્યવિજય ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ હરીલાલે છાપ્યું,-
પાંચકુવા નવા દરવાજા-અમદાવાદ.

શ્રી અથ ભૂમિકા.

એક બેકન નામનો, મહાન તત્ત્વ જ્ઞાની ઇંગ્રેજ તત્ત્વ શોધક લખે છે કે, ઇતિહાસ એ દ્રષ્ટાંત દ્વારે સુબોધ દેવાં વાળું તત્ત્વજ્ઞાન છે અને તે વાત સત્ય છે કેમકે દ્રષ્ટાંત રૂપ મહાન ચરિત્ર બેશક અબુધ મનુષ્યોને પણ અસર કરી શકે છે; એવું ધારી ચીન, જાપાન, યુનાન, યુરોપ, અમેરિકન અને ઇરાનના લોકોએ પ્રાચિન સમયથી ઇતિહાસ લખવાનો પ્રચાર પાડેલો છે અને આપણી ભારત ભૂમિમાં પણ એ પ્રચાર દીર્ઘ સમયથી હતો પરંતુ વિદેશી લોકોના આક્રમણના સમયથી એ પ્રચાર બંધ થયો હોય એવું પ્રતિત થાય છે.

આપણી ભારતભૂમિમાં પૂર્વે કેવા કેવા ઉત્સાહી ગુણશુરવીર ધર્માચારી તથા દેશહૈતિથી મહાશયો થયા તે જાણવા માટે જેવી રીતે નાટક પ્રયોગ ભૂમિપટ ઉપર સુંદીર રંગભૂમિને દેદીપ્યમાન કરી પેક્ષક સમુદને ઉત્તમ અસર કરી શકે છે તેમ ઇતિહાસીક પુષ્ટ પટપરની રંગ ભૂમિ ઉપર મધુરા અક્ષરોથી સુશોભીત્ર થઈ પેક્ષક વર્ગને સ્વાકર્શણ કરો રંગીત કરે છે. નાટકની અસર દ્રવ્ય બાવે થઈ શકે છે તેમજ ઇતિહાસીક અસર શ્રાવ્ય (વાંચ્ય બાવે થઈ શકે છે, પરંતુ એ સર્વ ક્યારે કે જ્યારે ઇતિહાસીક લેખક પ્રૌઢ શક્તી ધરાવતો હોય ત્યારેજ એ પુસ્તક (ઇતિહાસ) પ્રશંસા પાત્ર થાય છે.

ઇતિહાસ રૂપી આરશીમાં ફક્ત એજ જોવાની જરૂરત છે કે અર્વાચિન અને આધુનિક સમયમાં શું તફાવત છે તથા આપણા પૂર્વજો સુખી હતા કે દુખી અથવા આપણી ભારતભૂમિના રાજ્યમાં કઈ કઈ લડાઈઓ થઈ તથા કાણે કાણે પોતાનાં અમર નામો ક્યાં અને કાણે કાણે પોતાના જીવન સ્વાર્થ માટે અપયશ રૂપી મેશનો ડાઘ પોતાના લલાટમાં ધારણ કર્યો ઇત્યાદી સાર મહણુ કરી તત્ત્વજ્ઞાન લેવાની જરૂરત છે.

ભારત વર્ષમાં પ્રાચિન કાળથી ઇતિહાસ ન લખવાની પૃથા હોવાના કારણથી ઇ. સ. ઓગણીસમી શતાબ્દીના આરંભ સુધી પ્રસિદ્ધ રાજપૂત જાત્રીનો ઇતિહાસ જાણવાને માટે કાંઈ પણ યોગ્ય સાધન નહોતું પરંતુ મહોદય જેમ્સ કર્નલ ટાંડ સાહેબ, ડાક્ટર બુલર મી. કનિંગહામ, પ્રિન્સ-સાહેબ, ડાક્ટર બાઉ દાજી, પંડીત ભગવાનજીલાજી, પંડીત મોહનલાલજી તથા મહાશય પંડીત ગૌરીશંકર હિન્નાચંદજી ઓઝા ઇત્યાદી વિદ્વાનોએ બહુ પૌરશ્રમ લેઈ જે ભારત વર્ષની ઇતિહાસીક સામગ્રી તૈયાર કરેલી છે તે બહુ જ સ્તુતિ પાત્ર છે તેમાં પણ મહોદય ટાંડ સાહેબે રાજપૂતોની કીર્તિના

વિજય સ્થંભ રૂપ “ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ ” પ્રગટ કર્યો તે સમયે ઇતિહાસીક સામગ્રી કાંઈ પહોં નહોતી જેથી પહેલાં એ મહાશયનેજ ધન્યવાદ આપી તેના અંથજે બારલવર્ષના ઇતિહાસીક પુસ્તકોલયનાં અર્થપદ આપવું જોગ્યું છે.

સ્વસ્થાનશ્રી જ્વાસના શ્રીમાન ખીચી ચૈહાણુ કુળ વલ્લુપણ રાવતજી (૨૨મો) શ્રી રતનસિંહજી બહાદુરનો એવો ઉદ્દેશ હતો કે જેવી રીતે ચાલુક્ય (સોલંકી) શીશોદીઆ, રાઠોડ, પરમાર, કચ્છવાહ અને ખડિહાર ઇત્યાદી રાજપૂતોના ઇતિહાસ શીક્ષા લેખ તાત્ર પત્ર તથા શીક્ષા ઇત્યાદી સામગ્રીથી તૈયાર થઈ જાણવા છે તેવી રીતે જો અમારા ખીચી ચૈહાણુ વંશનો ઇતિહાસ એવાજ સાધનો એકઠાં કરી લખાય તો જરૂર ભારતવાસી રાજપૂત વીરોને અતી ઉપયોગી થઈ પડશે કેમકે ઇ. સ.ની ૭મી શતાબ્દીથી તે મહારાજા પૃથિરાજ સુધીના અમારા વડીલો ભારતવર્ષમાં મહાન પરાક્રમી અને ચક્રવર્તી ગણાયલા છે અને તે સમયનાં તેમનાં ઇતિહાસીક સાધનો સ્થળે સ્થળે રાજપૂતાણા ગુજરાત માળવા અને દીક્ષી ઇત્યાદીથી જેટલાં જોઈએ તેટલાં મળી શકે તેમ છે.

શ્રીમાન રાવજી સાહેબના મનનો આ ઉદ્દેશ તેમના ગુણુ ગ્રાહી કામદાર શ્રીયુત પુનમચંદ્રજી સમજી ગયા અને જેથી મને તાર કરી જવાસ ખોલાવી સારી યોગ્યતા અને સન્માનની સાથે રાખી જે કાંઈ ઇતિહાસીક સાધન આ સ્વસ્થાનમાં હતાં તે મારી પાસે હાજર કર્યાં તથા ઇહાંના ખીચી ચૈહાણુ રાજપૂતોના પટામાંથી શીક્ષા લેખ, તાત્રપત્રો, પટાઓ ઇત્યાદી સાધનો ગેં દરેક જગ્યાએ જઈ મેળવ્યાં તથા મારી નેપાલ પંડ્યા, કાશ્મીર, ખીહાર, પૂરવ, રાજપૂતાણા તૈલંગ, દર્ણાટક દશીણુ અને કચ્છ ગુજરાતની મુસાફરીમાંથી જેટલી ઇતિહાસીક સામગ્રી મને મળેલી હતી તે સર્વ તથા અર્વાચીન તથા પ્રાચીન ઇતિહાસોના અંથોના સમુદ્ધ એકઠાં કરાવી તેમાંથી સાર સાર ગ્રહણ કરી આ અંથ લખેલો છે.

કવિત ધન્યાક્ષરી.

જૈસે દધી મંથ કર ઘતકો નીકાલ લેત ।

ઇશુ રસ પીસ લેત છોતેકો નીકાલ કર ॥

રજતેં કંચન લેત અગ્રીમેં તપાય જૈસેં ।

તીલતેં ગ્રહત તેલ કૂચેકો નીકાલ કર ॥

કવિ ક્લાંત કૂકસતેં કનકો નીકાલે જૈસેં ।

નીર ક્ષીર મીશ્ર હંશ પયલે નીકાલ કર ॥

તેસેં સજ ગ્રંથ હૂતેં રાવ રતનેશ કાજ ।

કીન્હોં ચૌહાન વંશ શ્રીસારકો નીકાલ કર ॥ ૧ ॥

દોહા.

સાંભર રુનથંભોરુ, પાવાપતિકો વંશ,

લક્ષ્મી મોદ મન લાંચેગે, ચંક્રવાકજ્યં હંસ ॥૨॥

આ પુસ્તકમાં ઉપર લંખ્યા વિદ્વાનોનાં પુસ્તકોનો આશ્રય લીધેલો છે તે મહાશયોનો હું અત્યંત આભારી થયો છું કેમકે જેની તૈયાર કરેલી સામગ્રી અમોને આ પુસ્તકમાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડી છે; તેમાં વળી પંડિત ગૌરીશંકરજી કે જેણે ‘રાજસ્થાનના ઇતિહાસ’ ઉપર ટીપ્પણી બહુજ આરીકાથી શોધ કરી કરેલી છે એ ટીપ્પણીથી આ ગ્રંથને બહુજ આશ્રય મળેલો છે જેથી તે મહાશયનો હું બહુ ઉપકાર માનું છું.

આ ગ્રંથ લખવામાં ધણો જગોએ મારી ભૂલ થઈ હશે તો આશ્વા છે કે વિદ્વાન પેક્ષકે એ મારી ભૂલ સુધારી વાંચશે, અને કાંઈ ઇતિહાસીક સમ્યજ્ઞન મને કાંઈ સૂચના કરશે તો ઉપકાર સાથે આવતી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવા ચૂકીશ નહિં.

આ ગ્રંથ કેવો છે તે સમજી મને તો આમજ જણાય છે કે:—

ગૃહિતં યદ્વ વદ્ધિર્તદંગુણિતં દુષ્ટ મન્યથા ।

પીતં પયોરાજ હંશૈર્વારિત દૂર મુજિતમ ॥

અર્થ—તમે (સજનો) જે ગ્રહણ કરો તે ગુણવાળું અને જે ન ગ્રહણ કરો તે દુષ્ટ એમજ હું સમજું છું કેમકે રાજહંસ જે ગ્રીથે લે પથ દુધ અને ન પીથે તે પાણી.

વળી.

અલ્પાપિ વિદ્યા ગૂણવત્ત રાણાં ।

યાચિત્તમારો હૃતિ સૈવ વંદ્યા ॥

પરં સહસ્રેષુ વિલાસીની નામ્ ।

મનોરમા ધન્ય તમા પ્રિયસ્ય ॥

વિદ્યા થોડી હોય પણ જે ગુણવાનના મન રંજન કરે તો તે વંદનિય છે. જેમકે હજાર વિલાસીનીઓમાં પતિને જે વહાલી તેજ મનોરમા (સુંદરી) ગણાય છે.

લેખક.

સુક્તેષુ કિંમ્ બહુના.

પંડિત—નારાયનજી પુરૂષોત્તમ રાજ,

પુરોહિત ઉપનામ કલાંત કવિ

મોરબી નીવાસી હાલ જવાસ રાજપૂતાના.

હેતુ.

ગ્રાહિ ચંદ્ર.

કાધી નહીં દેશ સેવા કદાચે;
કાધી નહીં કૃષ્ણ ભક્તી સદાચે;
કાધું નહીં શાય સંગ્રામ ભાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૧

ધરુએ નહીં દેશનું શ્રે. ઉમંગે,
રાયે નહીં રામનું નામ રંગે;
ઝુએ નહીં ઝંઘમાં કોષ લાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૨

પેખ્યાં નહીં પૂર્વનાં યુદ્ધ ગ્રંથે,
પેખ્યા નહીં દેવને દ્રષ્ટ પથે;
રાખે નહીં નામ શત્રુ સતારી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૩

વાંચ્યાં ચરીત્રો નહીં પૂર્વજોનાં,
છેદ્યાં ન શીરો કદી કંટકોનાં;
ધર્મે ન જીતે ચરીતે દહાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૪

ગાયાં નહીં વીર ગીતો ઉમંગે,
રાસા ધત્તીહાસ વાંચ્યા ન પ્રેમે;
ધારી અસી લેન કાર્તિ જમાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૫

વાંચ્યાં નહીં શાસ્ત્ર પૂરાણ પ્રેમે,
શંભૂ ન પૂજ્યા કદી નીત્ય નેમે;
નાં સત્રુ રકતે થયો ત્રસ આવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૬

પેખ્યાં નહીં આર્યનાં કામ આગે,
ગાયા નહીં ગુણ ગોવીંદ ગાયે;
આવે નહીં વીરતાને દીપાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે વિતાવી— ૭

શોધ્યું નહીં તત્ત્વ તવારીખોમાં,
શોધ્યું નહીં જ્ઞાન લગાવી લો માં;
જાયે ન ઝથે એતી મૈદ લાવી,
તે જીંદગી વ્યર્થ એળે ગુમાવી— ૮

ક્રાંત.

કવિરાજ શ્રી નારાયણજી પુરુષોત્તમ ઉપનામ કલાંત
જવાસના રાજકવિ,

વંશસુધાકર તથા ચૌહાણ કલ્પદ્રુમના કર્તા.

લંદન આર્ટ્સ, લાયબ્રેરિયા, મુંબઈ.

અર્પણ પત્રીજી.

॥ વિના શ્રયં ન રાજન્તે કવયો વનિતા લતાઃ ॥

અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપ ચાહુઆન કુળ વિભુષણ ખીચી
કુલ મંડન રાજચક્ર ચુડામણી શ્રામન મહારાજ
ધિરાજ મહારાઉલશ્રી ૧૦૮ શ્રી ક્તેહ-
સિંહજી બહાદુરની હજુરમાં સ્વસ્થાન
શ્રી હોટાઉદયપુર.

ભારત વર્ષના ભૂપતિ વર્ગમાં ભૂષણ રૂપ રૈયત ઉપર સુદ્ધ અંતઃક-
રણથી પ્રેમ ધર્મ અને ઔદાર્યતાથી નીહાળનાર ન્યાય નીતિથી પ્રજા
વર્ગનું પોષણ કરનાર ઉત્કૃષ્ટ દાતૃત્વ અને ભારત વર્ષમાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ
ચાહનાર આપ આપના વડીલ પૂર્વજોની તુલ્યે અમુલ્ય દાનવીર તથા યુધ
વીરના ગુણોથી પરિપોષિત છે. એમ ધારી આ આપના મહાન આર્યવીર
વિભુષણ મહારાજ ચાહુઆનજીથી આપ વિદ્યમાન સુધીનો ઇતિહાસ શીલ્પ
લેખ, તાત્રપત્ર, શીક્ષા પરવાના અને કેટલાએક ઇતિહાસો ઉપરથી ટાંચણ
કરી બનાવેલો છે તે આપના પૂર્વજ મહારાજ પૃથ્વીરાજ, હમીરદેવ, તથા
પતાઇ રાઉલના ખાનદાનમાં એટલે ભારત વર્ષના ચાહુઆન રાજવંશોમાં
આપ ખુદ પાટવી છે એવો દ્રઢ નીશ્ચય કરી આ આપના પવિત્ર અને
મહદ્ ઉત્તમ પૂર્વજોનાં ચરિત્રોનો ગ્રંથ આપ કૃપાળુ મહારાજશ્રીને ઉપકૃત
અંતઃકરણથી આપની આજ્ઞા લેઇ પરમાદર યુક્ત આપશ્રીમાનને અર્પણ
કરું છું, તે સ્વીકારવા અમીરદ્રષ્ટિ કરશે એજ સવિનય અને નમ્રતા પૂર્વક
પ્રાર્થના છે કે.

હુજંગી હંદ.

કૃપાવંત દાતા મ્મ II ઉર ધારી,

દયાવંત દાતા મતી પૂર્ણ શાળી;

ગુણાલંક કાતા કૃતી શ્રેષ્ઠ ધારો,

સદા સંત સેવી સુકિર્તિ પ્રસારો—

૧

પુરા પ્રેમથી કાવ્ય ઉદ્ધાન સેવો;

અતી નેહ વારીદમાં હર્ષ દહેવો;

મહાવીર વંશી પ્રતાપી વિલાસી,

સુકાવ્યો તણા આપ વિદ્વાન પ્યસી—

૨

અલંકાર છંદો સુચીભાવ જાણો;

ધ્વની વ્યંજના વ્યંગ શબ્દો પ્રમાણો;

ગણો બેદમાં લેશ નાહી અધુરા;

શ્રુતિ સમૃતિ શાસ્ત્રમાં પૂર્ણ પૂરા—

૩

નૃપાલો તણા વૃદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ જાણી;

સૂણી દૂરથી આપની વીર વાણી;

પૃથ્વીરાજ ચૌહુઆનના વશ માહી;

ગણું પાટવી આપને સત્ય આહી—

૪

વળી આપ પાવાપાત ભૂપતીના,

સુવંશી સદા દીર્ઘ છો સુકૃતીના;

અજેદેવ આનાક માણીક જેવા,

કરો કીર્તિ કીલા મહારાજ એવા—

૫

સુવિદ્યા વૃધી દેશમાં બેશ સ્થાપો,

કુવિદ્યા કૃતી પેખતાં દંડ આપો;

ચહુઆન શ્રી કલ્પ આ હુમ રંગે,

સમર્પુ સ્વીકારો વિનોદી ઉમંગે—

૬

વિનંતી,

રાજ પુરોહિત નારાયણજી પુરૂષોત્તમ.

ઉપનામ—કલાત કવિ.

શ્રી.

ચાહુઆન કલ્પદ્રુમ.

પ્રકરણ પહેલું—પૂર્વદર્શન.

મનહરછંદ.

અલી ઉર મકરંદ પ્રવાહે ન ત્રમ થયું,
ત્યારેતો ખીલેલું પુષ્પ ખીલ્યું તે શા કામનું;
ટળ્યું નહિ ચક્રવાક વિયોગીનું કૃષ્ટ જ્યારે,
ત્યારે અર્ક ઉદયનું તેજ તે શા કામનું.
ઉમંડી ધુમંડી પ્લાસ ચાતકની પુરી નહીં,
ત્યારે તો પાવસ વારી વહ્યું તે શા કામનું;
કવિ કલાંત પેક્ષકને અસર ન કરે શ્રાવ્ય,
ત્યારે એવા લેખકનું શ્રાવ્ય તે શા કામનું.

ચાહુઆન વા ચૌહાન—આ ક્ષત્રિ જાતિના સંબંધમાં હરેક ઇતિ-
હાસોમાં એટલું બધું લખવામાં આવેલું છે કે આ સ્થળે તેનું શીઘ્રાથી
સંક્ષિપ્તમાં વિવેચન કરવા ઉપરાંત કાંઈ પણ વિશેષ લખવું વ્યર્થ થઈ પડશે.

આ વંશ અગ્નિવંશી એકના માટે નહિ પરંતુ સમસ્ત રાજપૂત
જાતિમાં સર્વથી મહાન વીર ખાનદાન ગણાય છે. છત્રીસ કુળના અધિ-
કાંશ રાજપૂતોનાં એવાં વીર કાર્યો લખી શકાય તેમ છે, કે જે ઇતિહાસનાં
અસંખ્ય અને ભીન્ન ભીન્ન વિરતાની ઘટનાઓથી ભરેલાં પૃષ્ઠોમાં કેાઈની
પણ વિરતાથી ઉતરે એવાં નથી; અને યદ્યપી “તલ્લવર રાઘોડાંન”
આ વીરપર વાંધો ઉઠાવવાને પ્રસ્તુત થશે. પરંતુ તેમની પરસ્પર યોગ્ય-
તાનો વિચાર કરી પક્ષપાત રહિત નિર્ણય કરવાથી ચાહુઆન રાજપૂતો પણ
યુદ્ધ-ચિપચક જીવનમાં સૌથી પ્રધાન જણાશે.

આ વંશની શાખાઓએ પોતાનું સંપૂર્ણ આદિ પૌરુષ કાયમ રાખ્યું
છે તેમાં ખીચી, હાડા, દેવડા, સોનગરા, સાચોરા, પુરખીયા અને ભેદરીયા

ધત્યાદી ચોવીસ શાખામાંના ચૌહાણો પોતાના નામ સુકવિના કાવ્ય* અંથોમાં અમર કરી ગયા છે.

ચૌહાણની ઉત્પત્તિ વિષે કર્નલ જેમ્સ ટૉડ સાહેબે પૃથિરાજ સસા નામના ગ્રંથ ઉપરથી લખ્યું છે કે ચૌહાણ શબ્દની ઉત્પત્તિ તેના કંઈપીત જન્મની સમકાલીન છે; યથાર્થ જ્યારે ચાર આહવાળા વીર (ચતુર્ભુજ-ચતુર્બાહુ) ને દૈત્યોની સાથે યુદ્ધ કરવા મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે ચૌહાણ અતિરિંત સર્વ હારી ગયા; ચૌહાણને બ્રાહ્મણોએ નાસ્તિકોની વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરવાને સૌથી પાછળ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. કહે છે કે ચૌહાણને પવિત્ર આશુ પર્વત ઉપર ભારતીય જીવના અનુષ્ટાનોના રક્ષણાર્થે ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો; તેની ઉત્પત્તિના સમયમાં થોડી હદીકત અહીં લખવાથી તે વંચકોને પ્રિય થઈ પડશે. આ અર્જુનગિરિ કે જે સુમેરુ વા કૈલાસની પેઠે પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ત્યાં અચલેશ પોતાનું નિવાસ સ્થાન બનાવ્યું છે; તે સ્થળ ઉપર ફક્ત એક દિવસ નિવાસ કરવાથી અને વૃત કરવાથી સર્વ પાપનો ક્ષય થાય છે. તથા એક વરસ ત્યાં નિવાસ કરવાથી તે મૃત્યુ જાતિનો ગુરૂ બની જાય છે.

આશુગિરિ પવિત્ર છે તથા પોતાનો સમય ભક્તિ માર્ગમાં વ્યતિત કરનાર, લાલસા રહિત તથા ગાયનું દુધ, કંદ, મુગ, ફળ તથા ફૂલથી પોતાનો નિર્વાહ કરનાર બલના ઉપાસક રૂપીઓની તપસ્યા ભંગ કરવામાં કંઈ લાભ નહિં હોવા છતાં પણ દૈત્યો તેમના પરમાત્મની ઇર્ષ્યા કરી તેમના સુયજનો ભંગ કરી ભષ્ટ કરતા હતા જેથી દેવતાઓને યજ્ઞ ભાગ મળતો અટક્યો હતો.

બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞાર્થે નૈરત્ય કોણમાં અગ્નિ કુંડ બનાવ્યો, પરંતુ દૈત્ય સમુહોએ વાવાઝોડાં કર્યાં તેથી સમસ્ત વાતાવરણ અંધકારમય બની

---

* ચૌહાણની ઉત્પત્તિને માટે રાયલ એશિયાટિક સોસાયટીની કાર્ય-વાહી જુલ૯ ૧ લી પુષ્ટ ૧૩૩ માં એક સંસ્કૃત શિલ્પ લેખની ટીપણી જુઓ તથા ચૌહાણ શબ્દને માટે પ્રાચિન શિલ્પ લેખ આદિમાં બહુધા ચાહમાન શબ્દ મળે છે; તે શીવાય પૃથિરાજ વિજય કાવ્યમાં ચાંપમાન યા ચાંપહારિ શબ્દથી ઉક્ત નામની ઉત્પત્તિ થઈ લખે છે, જે ધનુર્ધરનું સૂચક છે. નહિં કે ચતુર્ભુજનું--અમારું અનુમાન એવું છે કે, ઉક્ત વંશના આદી પુરુષનું નામ ચૌહાન, ચાહમાન યા ચાંપમાન હોવું જોઈએ, જેથી એના વંશજો ચૌહાણ યા ચાહમાન કહેવાયા છે,

ગયું અને વાદળ રેતથી આગ્રહાદિત બની ગયું ત્યારે તેઓ તેમના યજ્ઞોમાં વિષ્ણુ, રક્ત, અસ્થિ, માંસ તથા અન્ય પ્રકારની બધી વસ્તુઓની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. આવા નીચ કર્મથી તેમનો યજ્ઞ કિંચિત્ પણ લાભદાયક થયો નહિ; જેથી બ્રાહ્મણોએ અગ્નિ કુંડમાંથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો; પરંતુ તેની આકૃતિ યોદ્ધાના જેવી નહોતી. બ્રાહ્મણોએ તેને દ્વારપાલ બનાવીને બેઝાડી દીધો અને તેથીજ તેનું નામ પૃથિહદાર* પડ્યું. તત્પશ્ચાત્ ખીજો પુરુષ કહાડ્યો અને તે હથેળી (ચુદ્ધ) માંથી બન્યો હતો તેથી તેનું નામ ચાલુક્ય પાડ્યું. તત્પશ્ચાત્ તૃતીય પુરુષ કહાડ્યો અને તેનું નામ પરમાર ÷ પાડવામાં આવ્યું; તેણે રૂષીઓનો આશીરવાદ લીધો બાદ ખીજા માણસોને પોતાની સાથે લેઇ દૈત્યોની સામે યુદ્ધ કરવા ગયો પરંતુ તેઓ તેમને જીતી શક્યા નહિ-ત્યારે વસિષ્ઠ રૂષી કમલ ઉપર બેસી મંત્ર જાપ કરવા લાગ્યા; પુનઃ તેમણે દેવતાઓની સહાયતા માગી તેમણે આહુતી આપી કે તું રત (અગ્નિકુંડમાંથી) એક દીર્ઘકાય, ઉન્નત લઘાટવાળો પુરુષ નીકળ્યો; તેના વાળ કૃષ્ણ વર્ણ, નેત્ર ફરતાં અને વૃક્ષસ્થળ વિસ્તીર્ણ હતું, તેણે લયાનક આકૃતિનું કવચ પરિધાન કરેલું હતું, ભરેલું તરકસ બાંધેલું હતું, જેણે એક હાથમાં ધનુષ્ય અને ખીજા હાથમાં તલવાર મહણ કરેલી હતી. જેથી (ચતુરાકૃતિ) ચતુરંગ ઉપરથી તેનું નામ ચૌહાણ પડેલું છે.

જ્યારે ચૌહાણને દૈત્યોની સામે લડવાને મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે વસિષ્ઠે પ્રાર્થના કરી કે, “હે મહામાયા ! આ યોદ્ધાની આશા પૂર્ણ કરજે”. આ વખતે સિંહાશ્વ થયેલી શક્તિદેવી પ્રગટ થઇ અને તેણે ચૌહાણને આશીરવાદ આપ્યો; તથા તેજ પ્રમાણે આશાપૂર્ણા વા મહાકલિ રૂપે તેની પ્રાર્થના સાંભળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, ત્યારે તે દૈત્યોની સામે યુદ્ધ કરવા

* ટાંડ સાહેબે પડીહાર નામનું શુદ્ધ રૂપ પૃથિહદાર માની તેનો અર્થ પૃથ્વીનું દ્વાર લખ્યું છે તે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી કારણ કે પડીહારના શિદ્ધાલેખોમાં પ્રતિહાર નામ મળે છે. જેનો અર્થદ્વારપાલ થાય છે.

÷ ટાંડ સાહેબે પરમાર શબ્દનો અર્થ પહેલે લડવાવાળો લખેલ છે. પરંતુ ઉક્ત શબ્દનો ઠીક અર્થ શત્રુઓને મારવાવાળો થાય છે તેમ પરમારોના શિદ્ધાલેખ આદિમાં પણ ઉક્ત શબ્દનો અર્થ એવોજ ખતાવેલો છે.

× આશા પૂર્ણ કરવાવાળી મહાકલિકા. ચૌહાણોની, કુળદેવીનું નામ છે.

ગયો અને તેણે મુખ્ય મુખ્ય દૈત્યોને મારી નાખ્યા. બાકી શેષ રહ્યા તે રસાતલમાં નાસી ગયા. અણહિલે ÷ દૈત્યોનો નાશ કર્યો. બાહણો પ્રસન્ન થયા અને આશીરવાદ આપ્યો.

ચૈહાણોનું = વંશવૃક્ષ જોતાં વિદીત થાય છે કે મુળપુરુષ અણહિલથી લેખને બારત વર્ષના અંતિમહિંદુ સમ્રાટ મહારાજ પૃથિરાજ પરિચંત એ વંશમાં ૩૯ રાજ્યો થયા, + પરંતુ આ વંશાવળી પૂર્ણ છે કે નહિ તે અમે ખાત્રીપૂર્વક કહી શકતા નથી. પણ અનુમાનથી એ પૂર્ણ હોય એવું લાગે છે. કારણ કે આ ઉત્પતિ વા પુનઃ સંસ્કાર વિક્રમાદિત્યથી સેંકડો વર્ષ પૂર્વે થયેલો માનવામાં આવે છે.

ચૈહાણોના ઇતિહાસમાં અજમેરનો દુર્ગ (કીલ્લો) બંધાવનાર અજયપાલ પ્રસિદ્ધ છે, અને તેણે ચૈહાણોની પ્રસિદ્ધ રાજ્યધાની અજમેરમાં સ્થાપી હતી.

સાંબર ે કે જે તેજ નામના, મીઠાના વિસ્તૃત સરોવરને કીનારે છે. તે અજમેર વસ્યા પહેલાં સામંતરાજ ચૈહાણે વસાવ્યું હોય તેમ માનવામાં આવે છે અને તેણે આ વંશના રાજ્યોને એક ઉપાધિ અર્પણ કરી જેથી તેઓ “ સાંમરી રાજો ” કહેવાવા લાગ્યા. પૃથિરાજ દિલ્હીની ગાદી ઉપર ગયા અને તેથી ત્યાંના અંતિમ સ્વતંત્ર મહારાજ પર નષ્ટ થતાં દીપકની પ્રભા ચમકી ત્યાંસુધી અજમેર તથા સાંબર ચૈહાણ રાજ્યોના મુખ્ય સ્થાનો હતાં. આ વંશમાં કેટલાએક રાજ્યો એવા પરાક્રમી થયા હતા કે જેમનાં વીર કાર્યોએ ચૈહાણના ઇતિહાસને પ્રકાશિત કરી

÷ ટોડ સાહેબ ચૈહાણોના મુળ પુરુષનું નામ અહાહિલ લખે છે. પરંતુ પૃથિરાજ વિજય તથા હમીર મહાકાવ્ય આદી ગ્રંથોમાં તેનું નામ આહમાન લખેલું છે.

= ચૈહાણોની પ્રથમ રાજ્યધાની અહિ હવ્રમાં હતી.

+ ટોડ સાહેબ ચૈહાણોના મુળ પુરુષથી પૃથિરાજ સુધી ૩૬ પેઢી થઈ જણ્યું છે. પરંતુ ચૈહાણોના શિક્ષા લેખ, તામ્રપત્ર, શિક્ષા તથા પૃથિરાજ વિજય આદિ ગ્રંથ જોતાં ૩૦ અથવા ૩૧ નામ સીદ્ધ થાય છે.

૬ આ નામ સાકંભરી દેવી ઉપરથી અથવા તે સામંતરાજ પોતાના નામ ઉપરથી પાડ્યું હોય તેમ લાગે છે, અને તે ચૈહાણોની કુળદેવી સાકંભરી આશાપુરી વા મહાકાલિ રૂપે આજ પણ તે મૂર્તિ વિદ્યમાન છે.

દીધો છે. એવા રાજાઓ પૈકી એક માણિકરાઓ હતો, † જેણે સૌથી પહેલાં મુસલમાનોની સેનાનો અવરોધ કર્યો હતો. વિજેતા મુસલમાનોના ઇતિહાસમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે, અજમેરનો રાજા † મહમૂદ ગઝનવીની સાથે પરમ વીરતા અર્પે આગ્રહ સહિત લડ્યો હતો. અને તેણે એ પ્રસિદ્ધ દુર્ગની = નિકટ મહમૂદને પરાસ્ત કરીને, અપમાન સહિત સૌરાષ્ટ્રને રસ્તે હાની પહોંચાડતાં અટકાવી તેને પાછા ફરવાની ફરજ પાડી હતી.

વલીદ * ના સેનાપતિ કાસિમે † માણિકરાઓ ઉપર હીઝરીસનની

† આ માણિકરાઓનું ઉપનામ ગૂચક હતું તેણે ઇ. સ. ૬૯૫ માં અગદાદના ખલીફા વલીદના તરફથી નીમાયલા સેનાપતિ ફરીદની સામે લડી મોટી બહાદુરી કરી કામ આપ્યો હતો.

÷ આ સમયે ટાંડ સાહેબે વિશલદેવના પીતા ધર્માધીરાજે મહમૂદને હરાવવાનું લખ્યું છે પરંતુ તે નામ શિલ્પા લેખો તથા પૃથિરાજ વિજયમાં નથી. પણ આધુનિક લેખકોએ તથા ભાટ વહીવંતોના ચોપડામાં તે ધર્માધીરાજનું નામ ખીરબલનદેવ ઉદ્દે સિંહરાજ મળે છે તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે સિંહરાજ વિશલદેવના પીતાનું નામ હતું, તેજ ધર્માધીરાજ ઉદ્દે ખીરબલનદેવ તેના ઉપનામ હોવા જોઇએ અને તેણેજ મહમૂદને હરાવી તેના સરદાર હેનિમને માર્યો હતો એવું હમીર મહા કાવ્યમાં પણ લખેલું છે.

= સુલતાન મહમૂદ ગઝનવીના વખતમાં અજમેર વસ્યું હોય તેમ જણાતું નથી. પૃથિરાજ વિજય નામના ગ્રંથ ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે આનાજીના પીતા અને વિશલદેવ તથા સોમેશ્વરના દાદા અન્નપદેવ સાબરથી આવી અજમેરનો કાલ્લો બનાવ્યો હતો. તવારિખે શીરસ્તામાં મહમૂદે અજમેર વિજય કર્યું એમ લખેલું છે પરંતુ શીરસ્તાએ આ સમય પછી દેટલાંએક સો વર્ષ બાદ આ વાત લખેલી છે. મહમૂદની સોમનાથ ઉપરની ચડાઇની હકીકત ઇબ્ન અસિરે કામિલુ તવારિખ કે જે ઇ. સ. ૧૨૩૦ માં સમાપ્ત થઇ હતી તેમાં લખ્યું છે કે, શીરસ્તાની અપેક્ષા અધીક વિશ્વાસપાત્ર નથી; તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે તે વખતે અજમેરે નહીં પ્રદંતુ સાબરમાં રાજધાની હોવી જોઇએ.

* વલીદ અગદાદનો ખલીફા હતો જેણે ઇ. સ. ૭૦૫ થી ઇ. સ. ૭૧૫ સુધી રાજ કર્યું હતું. તે વખતે તેના સેનાપતિ મહમૂદ કાસિમેહી સં ૮૩ ઇ. સ. ૭૧૨ માં સૌધ ઉપર ચડાઇ કરી ત્યારે માણિકરાઓ તેના સાથે લડતાં કામ આવવો સંભવ છે.

પ્રથમ શતાબ્દના અંતમાં ત્રીજીવાર આક્રમણ કર્યું હોય એમ પ્રતિત થાય છે. ચતુર્થ શતાબ્દના અંતમાં ત્રીજીવાર આક્રમણ થયું. ચતુર્થ આક્રમણ વિશલદેવના x રાજત્વ કાલમાં થયું.

વિશલદેવ પોતાના ધર્મના શત્રુઓની સામે લડવાને માટે રાજપૂત રાજાઓના એક મોટા સમુદાયનો અગ્રેસર બન્યો હતો. પ્રસિદ્ધ ઉદ્યાદિત્ય પરમારનું નામ આ પ્રસંગે ચૈહાણુ રાજાના હાથ નીચે કામ કરનાર રાજાઓની ગણનાઓમાં આવ્યું છે. પ્રમાણિક લેખો ઉપરથી તેનું મૃત્યુ ઇ. સ. ૧૦૯૬માં ડિ થયું હતું; એવો નીશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે, તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે મહમૂદની ચોથી પેઢીએ થયેલા મોઢુદની % વિરૂદ્ધ આ રાજપૂત રાજાઓ અવશ્ય લડ્યા હશે. અને આ વિજયનો ઉલ્લેખ દિલ્લીના પ્રાચિન સ્થંભપરના શિલાલેખમાં છે.*

x મુસલમાનનો ત્રીજો હુમલો બારતવર્ષ પર વિશલદેવના સમયમાં થયો, તે વખતે ઉદ્યાદિત્ય પરમાર ચૈહાણુ રાજાની સાથે રહી લડ્યો હતો. આ હુમલો અજમેરનો કીલ્લો બનાવનાર અજમદેવના દાદા વિશલદેવ (વિગ્રહ રાજ ત્રીજા) ના સમયમાં થયો હતો કેમકે ઉદ્યાદિત્ય ઉક્ત વિશલદેવના મોટાભાઈ દુર્લભ (દુશલ) નો સમકાલિન હતો અને તે માળવાનો પ્રસિદ્ધ રાજા હતો.

ડિ ઉદ્યાદિત્યનો દેહાંત ટાંડ સાહેબે ઇ. સ. ૧૦૯૬ માં લખેલ છે પરંતુ સંવત ૧૧૪૩ ઇ. સ. ૧૦૮૬ સુધી તે વિદ્યમાન હતો એવા શિલ્લા લેખો ઉપરથી પુરાવાઓ મળેલા છે. અને ઇ. સ. ૧૦૦૪ વિ. સં. ૧૦૬૧ માં તેનો પુત્ર નરવર્મા માળવાનો રાજા હતો.

% મોઢુદ ગીઝનીના સુલતાન મહમૂદનો પ્રપોત્ર હતો એણે ઇ. સ. ૧૦૪૨ સંવત ૧૦૯૯થી ૧૧૦૫ સુધી ગીઝનીની ગાદી બોગવી હતી, તેના લશ્કરે બારતવર્ષ ઉપર ચડાઈ કરી હતી. પરંતુ તેઓ સાબર સુધી આવ્યાનું કોઈ પ્રમાણ મળતું નથી.

* દિલ્લીના પ્રાચિન સ્થંભપરનો લેખ ત્રીજા વિશલદેવનો નહિ પરંતુ પૃથિરાજના પીતા સોમેશ્વરના મોટાભાઈ વિશલદેવ એવાના વખતનો છે અને તે વિશલદેવે દિલ્લી વિજય કરી હતી.

ચૌહાણની ચોવીસ શાખાઓ* છે જેમાં ખુંદી અને કોટના વર્તમાન રાજાઓ સર્વથી અધિક પ્રસિદ્ધ છે; અને તે ઉક્ત ઉભય રાજ્યો હાડોતિ પ્રદેશમાં આવેલાં છે. તેમણે ચૌહાણની કીર્તિનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરેલું છે.

હોટાઉદ્યપુર, દેવગઢ ખારૈયા, જવાસ, ખીઝચીપુર તથા રઘુવંદના ખીચી, શિરોહીના દેવડા, ઝાલોરના સોનગઢા, સુવેઆહ અને સાચોરના સાચોરા, તથા મેનપુરી, બેદલા, કોહારીઆ અને પારસોલીના પુરખીઆ ચૌહાણ આ સર્વ રાજપૂતોએ પોતાના નામે પરમ વીરતા અને અલૌકિક સ્વામી ભક્તિથી અમર કરી દીધાં છે. આ વંશમાંથી ઘણા અલ્પાપિ વિદ્વાન છે, અને તે વંશના લોકો પૃથિરાજના સમયમાં જેવા બહાદૂર હતા તેવાજ પરાક્રમી આજે પણ તેઓ ગણાય છે તેમાં યત્કીર્તિત પણ શંકા નથી.

ચૌહાણ વંશના ઘણા સરદારોએ પોતાની માતૃભૂમિની રક્ષા અર્થે પોતાનાં ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો છે. તેમાં કાયમખાની, સુરવાની, લોવાની, કુરવાની અને વેદવાન લોકો કે જે વિશેષ જયપુર રાજ્યમાં શેખાવટીની અંદર નિવાસ કરે છે તેઓ અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા બાર રાજાઓએ પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કર્યો; પરંતુ આ કાર્ય રાજપૂતોના ધર્મ વિશ્વાસથી વિરુદ્ધ નથી. કારણકે મનુ ભગવાને એટલે સુધી કહ્યું છે કે પોતાની ભૂમિનો રક્ષા માટે પોતાની આ સુદ્ધાતનો ત્યાગ કરવો. જુઓ પૃથિરાજના ભત્રીજા ઇશ્વરદાસે સૌથી પહેલાં સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી આ ઉદાહરણ દરશાવ્યું હતું.

આજકાલ ચૌહાણ પોતાને અગ્નિવંશી માને છે. અને તેમનો મૂળ પુરુષ આણુ ઉપર વસિષ્ઠદ્વારાએ અગ્નિકુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો એમ તેઓ સર્વ માને છે. પરંતુ ૧૬ મી શતાબ્દના પૂર્વના ચૌહાણોનાં શિલ્પલેખ તથા તામ્રપત્રો મળીને ૬૦ થી અધિક પાંડિત ગૌરીશંકરજીને મળેલા છે, તેમાં કયાંય પણ તેમને અગ્નિવંશી લખ્યા નથી. તેમજ તેમનો વસિષ્ઠ સાથેનો કશો પણ સંબંધ દર્શાવેલો નથી, તેઓ પોતાના

* ચૌહાણની ચોવીસ શાખાઓના નામ.—ચૌહાણ—ખીચી, હાડા, સોનંગરા, દેવડા, પાખીયા, સચોડા, ગોએલવાલ, બદોરીઆ, નિર્વૌણ, ખીલાની, પુરખીઆ, સુરા, માહડેયા, સંકેયા, ભૂરેયા, બાલેયા, તરસેરા, ચાચેરા, રોસિયા, ચાંદ, નકુમ્પ, બાવર અને બંકટ.

ગૌત્રીચારમા પણ પોતાને ચંદ્રવંશી અને વત્સગોત્રી લખી ગયા છે, પરંતુ વસિષ્ઠગોત્ર કયાંય પણ લખ્યું નથી તેને માટે નીચે જણાવેલા પૃથક પૃથક શિલ્પાલેખો વાંચી ખાત્રી કરો.*

પૃથિરાજ વિજય તથા હમીર મહાકાવ્યના કર્તાઓને ચૌહાણ અગ્નિવંશી છે એવું સ્વાતંત્ર્યે પણ માલુમ નહોતું કારણકે તે વખતના લેખકો તથા ચૌહાણ રાજપૂતો વત્સગોત્ર તથા ચંદ્રવંશી માનતા હતા. હમીર મહાકાવ્ય લખાણ પછી પૃથિરાજ રાસો લખાયેલો હતો જેથી પૃથિરાજ રાસાના કર્તા ચંદ્રકવિ પરમારની ઉત્પત્તિના હેતુલથી માહેદગાર હોવાના કારણથી તેણે ચૌહાણોને પણ અગ્નિવંશી માની પૃથિરાજ રાસામાં અગ્નિવંશી લખ્યા છે. ત્યાર બાદ વિદેશીના આક્રમણના સમયમાં ચૌહાણો પોતાની પ્રાચીન સ્મૃતિ ભુલી ગયા અને રાસાને આધારે પોતાને અગ્નિ વંશી માનવા લાગ્યા છે.

* જુઓ કાનિકદસ ઓફ ધી પઠાન કિંગ્ઝ ઓફ દેહલી નામના પુસ્તકમાં ચૌહાણ રાજ બીજા પૃથિરાજનો એક શિલ્પાલેખ વિ. સં. ૧૨૨૪ ઇ. સ. ૧૧૬૭ નો ટાંક સાહેબને હાંસી હીસારના કીલ્લામાંથી મળેલો છે. તેમાં ઉક્ત પૃથિરાજનું ચંદ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થવું લખ્યું છે.

બીજો લેખ આણુ ઉપર અયલેશ્વરના મંદીરમાં ચૌહાણ હુદદેવ (રાવહુંસા) ના સમયનો વિ. સં. ૧૩૭૭ ઇ. સ. ૧૩૨૦ નો મળેલો છે. તેમાં ઉક્ત વંશના મૂળ પુરુષ ચાહમાનનું વત્સરૂપીના પ્ધાનથી અને ચંદ્રના યોગથી ઉત્પન્ન થવું લખ્યું છે.

ત્રીજો લેખ મેવાડમાં બીજોલીયા જગીરના પાસવાળા ચટાન ઉપર વિ. સં. ૧૨૨૬ નો છે તેમાં પણ ચૌહાણને ચંદ્રવંશી લખ્યા છે.

ચોથો લેખ મારવાડ જોધપુર રાજ્યાંતર્ગત જસવંત પુરા નામના જલ્દીમાં સુધાં નામના પહાડ ઉપર દેવીજીના મંદીરમાં ઝાલોરના ચૌહાણ રાજ ચાયંગદેવના સમયનો વિ. સં. ૧૩૧૯ નો છે તેમાં પણ ચૌહાણોનો વત્સરૂપીથી સંબંધ જણાવેલો છે. પરંતુ વસિષ્ઠથી કયાંય પણ તે સમયે સંબંધ નથી જણાવવામાં આવેલો.

જવાસ રાજ્યમાં મહાકાળી આશાપુરાની મૂર્તિ નીચે રાયસિંહજીના વખતનો વિ. સં. ૧૫૮૦ નો લેખ છે તેમાં પણ ચૌહાણોને વત્સગોત્રી લખ્યા છે.

આ શીવાય કોઈ ઇતિહાસિક લેખક હજુ પણ શોધ કરે તો રાજપૂતાનામાંથી ચૌહાણો ચંદ્રવંશી છે એવા લેખ મળી શકે એવા સંભવ રહે છે.

પ્રકરણ બીજું.

અહિછત્ર તથા સાંભરના ચોહાણ.

બાહુમાનજી—ઉક્ત વંશનો મુગ પુરુષ જેના નામ ઉપરથી એના વંશને ચોહાણ કહેવાયા. આ રાજા એ ગૈરિમ્પની રક્ષા કરી પોતાની રાજ્યધાની અહિછત્રમાં સ્થાપી હતી. આ મહાન પરાક્રમી રાજાનું નામ હમીર મહાકાવ્યના કર્તાએ ચંદ્રરાજ લખેલું છે.

વાસુદેવ—(નં. ૧ નો પુત્ર.)

સામંતદેવ—(નં. ૨ નો પુત્ર.) આ રાજાએ અહિછત્રથી પોતાની માઠી ઉઠાવી પોતાના નામ ઉપરથી સાંભર શહેર વસાવી ત્યાં રાજ્યમાઠી સ્થાપી.

મજ્જયદેવ—(નં. ૩ નો પુત્ર) આને અજયપાલ અથવા અજયરાજ સમજી પાછળના લેખકોએ અજમેર વસાવનાર માની લીધો છે, પરંતુ અજમેર વસાવનાર આ અજયપાલ નહોતો. આ અજય-પાલના વખતમાં એટલે હી. સ. ની પ્રથમ શતાબ્દિમાં યજ્ઞીદ અથવા તો મહમૂદ ખીન કાસમે ભારત વર્ષ ઉપર ચડાઈ કરી હતી, તે સમયે ભારત વર્ષમાં ભારી અશાંતિ મચી રહી હતી. કેટલાએક રાજાઓને સિંહાસનપરથી ઉતારી મુકવામાં આવ્યા હતા અને કેટલાએકને જનથી મારી નાંખવામાં આવ્યા હતા. તથા કેટલાએકને જખરન મુસલમાન કરવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે ચારે તરફથી મારો મારોના પૂકાર સંજળાતા હતા; અને ચારે તરફથી પ્રજા હાથ હાથ પૂકારી રહી હતી; કોઇના જીવને શાંતિ નહોતી; ને મુસલમાન વીરે ભારત વર્ષમાં આવેા જુગ્મ મુગ્ગરી કોલાહલ મચાવી પાડ્યો હતો તેનું વર્ણન ઇતિહાસિક ગ્રંથોમાં અનેક સ્થળે, અનેક પ્રકારે અને અનેક કહાણીઓથી ઉપલબ્ધ થાય છે તેમાં આ દેશી ધર્મના ઝનુની મવનોને ક્યાંક દૈત્ય, ક્યાંક રાક્ષસ અને ક્યાંક જાદુગર લખેલા છે. કોઇક સ્થળે તેને સિંધ દેશથી આવેલા અને કોઇક સ્થળે તેને જહાજમાં ખેંચી સમુદ્ર રસ્તે આવેલા લખ્યા છે. ભારતની શાંતિનો નાશ કરનાર આ પ્રજાંડ વેરી કોણ હતો તેના સંબંધમાં બીજા બીજા મતો આપવામાં આવેલા છે આ અજય

પાલ આ શત્રુ સામે કચ્છમાં આવેલા અંજર શહેર પાસે વીર-
તાથી લડી કામ આપ્યો હતો.†

વિઘ્નહરાજ—(નં. ૪ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ પ્રિરિનંસ સાહેબે વીરસિંહ
લખેલું છે.

ચંદ્રરાજ—(૧) (નં. ૫ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ સદરહુ સાહેબે બીંદુસુર
લખેલું છે.

ગોવેન્દ્ર—(નં. ૬ નો નાનો ભાઈ) આને ગોવિંદરાવ તથા બેરીબીહંડ
પણ કહેતા હતા.

દુર્લભ—(૧) (નં. ૭ નો ઉતરાધિકારી) આનું ઉપનામ દોલારાવ હતું.

નજીર લોકોના કાવ્ય ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે રોશનઅલી ના-
મના એક ફકીરે ગઢવિહી (અજમેરનું પ્રાચિન નામ) માં આવી ત્યાંના
રાજાના નવનીત પાત્રમાં એકદમ આંગળી ખોડી દીધી. રાજાની આજ્ઞા
થી અનુચરોએ તેની આંગળી કાપી નાખી; આ કપાલ ગયેલી આંગળી
આકાશમાં ઊડી મક્કામાં પહોંચી ગઈ. જ્યારે તે આંગળીને ખત્રીફાની
સમક્ષ લાવવામાં આવી ત્યારે તેણે શીઘ્ર તે આંગળીને ઝાળખી અને
હિંદુ રાજાના આ અત્યાચારનો ખદલો લેવા માટે સૈન્યને આજ્ઞા કરી. તે
વખતે કેટલાએક સ્ત્રીઓએ સોદાગર બની રાજાને ઘેરી લીધો. આ કથા-
નકતા કદપનાવાળા ભાગને છોડી દેશમાં આવે તો આપણે જ્ઞાત થશે
કે મુસલમાન ધર્મનો પ્રચારક રોશનઅલી જ્યારે હિંદમાં પ્રથમ આવ્યો
ત્યારે અજયપાલે તેનું કાંઈ અપમાન કર્યું હતું. આથી ખત્રીફાએ તેના
ઉપર પોતાનું લશ્કર મોકલ્યું. તેના સમાચાર આવવાના અજેપાલે સાંભળી
તેને અટકાવવા માટે પોતાનું લશ્કર લેઈ સમુદ્ર નજીક અંજર ગયો. આ
સ્થળે ઉભય દળો વચ્ચે ધોર સંગ્રામ થયો. તેમાં રાજા અજયપાલ કામ
આપ્યો. આ સંગ્રામ સ્થળે એક વેદી બનાવવામાં આવી. આ વેદી ઉપર
મહારાજા અજયપાલની એક મુર્તિ સ્થાપિત થઈ. મહારાજાને એક અશ્વ
ઉપર આરૂઢ થયેલા, બાલો ફેંકતા જણાવવામાં આવેલા છે, આજ પણ
આ અજયપાલની વેદી પાસે “ અજયપાલ કામેલા ” એ નામનો મેળો
પ્રતિ વર્ષે ભરવામાં આવે છે; આ મેળામાં અસંખ્ય માણસો આજ પણ
મેળો થાય છે અને તે વેદી પાસે અજયપાલ નામનો એક કુંડ છે તેમાં
સર્વ લોકો સ્નાન કરે છે. લોક વાયકા એવી છે કે એ અજેપાલના
કુંડમાં એકાદ માસ સ્નાન કરે તો ગડ ગુંગડ અને કોઈ જેવા ભયકર
રોગનો નાસ થાય છે.

આ રાજ્યે ગૌડોની સાથે લડાઇમાં વિજય મેળવ્યો; ત્યારબાદ ઇ. સ. ૬૮૯ માં મુસલમાનોએ અજમેર (ગઢવિખી) તથા સાંભર કબજે કર્યા હતાં.

ગૂવક—(૧) (નં. ૮ નો ઉત્તરાધિકારી) આ રાજ્યે મહારાજ નામાં લોકનની સમામાં “વીર” પદ પ્રાપ્ત કરી પોતાના વડીલની જન્મ જુલિ સાંભર મુસલમાનો પાસેથી છીનવી પાછી પોતાની રાજધાની આબુદ કરી ઇ. સ. ૬૯૫ માં બંગદાદના ખલીફા વલીદના તરફથી ફરીદ* મોટા લશ્કરથી સાંભર ઉપર ચઢાઇ કરી તે વખતે ગૂવક કે જેનું રાજપૂતાણાણું ઉપનામ માણિક રાય વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતું. તે પ્રસિદ્ધ આર્યવીર માણિકકરાવ યવન દળથી ઘેરાઇ ગયો હતો. છતાં પણ પોતાના દેશની રક્ષા કરવા માટે અસંખ્ય મુસલમાનોના રક્ત વહેવરાવી રણભૂમિમાં માથા વીનાના ધડથી લડી કામ આપ્યો હતો.+

* બદ્દ લોકોના કાવ્ય ગ્રંથોમાં તેનું નામ દાનવ, યવન અથવા તો “ગૈર આરામ” અર્થાત—અશાંત આપેલું છે. અણહિલપુર પાટણના સ્થાપકના પૂર્વજોને પણ આ બંધક સમયમાંજ સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા દીવ બંદરમાંથી હાંકી કઢાડવામાં આવ્યા હતા. આ એક આશ્ચર્યની વાત છે કે એકજ સમયે ભારત વર્ષના બીજા બીજા ભાગે કોઇ વિદેશીની આખોમાં ખટકવા લાગ્યા હતા. આ મહા ઉપદ્રવ મચાવનાર યઝ્ઞીદ ખરખર તે વખતે ખલીફાનો સેનાપતિ તરીકે ખોરાસાન રાજ્યમાં રહેતો હતો. અને તેણે આ અન્યાય આક્રમણ કરી ભારત વર્ષના રાજ્યોને આપતિની અધારી કાટડીમાં ફેદ કર્યા હતા.

+ ઇતિહાસોમાં એવું વર્ણન ઉપલબ્ધ થાય છે કે, મુસલમાનોએ જ્યારે માણિક રાય ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે તેનો પુત્ર લોટ કે જેની ધણી નાની ઉંમર હતી; તે કિલ્લાની દિવાલ ઉપર રમતો હતો. આ બાળકને જોઇ કોઇ મુસલમાને તેને તીર મારી નીચે પાડી મારી નાખ્યો. આ વખતે રાજ કુમારના પગમાં એક જાતનો ચાંદીનો અક્ષર હતો. આ વખતથી ચાંદાણો તેવો ચાંદીનો અક્ષર હતો—આ વખતથી ચાંદાણો તેવો ચાંદીનો અક્ષર પગમાં પહેરતા નથી. આ બાળ કુમારનું અકાળ મૃત્યુ થયું ત્યારથી તેની “ગૂવક” નામક દેવતામાં ગણના થઈ છે. જેથી રાજપૂત સ્ત્રીઓ અલ્પપિ લોટની પૂજા કરે છે.

ચંદ્રરાજ—(૨) (નં-૯ નો પુત્ર) મુસલમાનોએ ગુવકના મૃત્યુ પછી સાબર કબજે કર્યું; ત્યારે ચંદ્રરાજ કે જેનું ઉપનામ બાટ લોકોએ ખડકસિંહ લખેલું છે; તેની સરદારી નીચે ચૌહાણો પંઝાબ દેશમાં સિંધુ સાગર નામક દુઆબ પ્રદેશમાં જઈ ૭૦ કોશના ઘેરાવામાં પોતાનો કબજો કરી; પોતાના નામ ઉપરથી ખીલચીપુરપાટણ નામે શહેર વસાવી ત્યાં રાજધાની સ્થાપી—તે વખતે દારસ કુલના પૂર્વ જો ગેલકોડમાં રહેતા હતા. આ ઉચ્ચ ખાનદાનને પોતાના રાજ્યોમાંથી એકજ સમયે મુસલમાનોએ હાંકી કહાડ્યા હતા.

ઇ. સ. ૭૭૫માં ચંદ્રરાજ સંયુક્તગીનને હરાવી પોતાના પૂર્વ જોની રાજધાની સાબર તથા અજમેર સરકરી ફરી સાબરમાં ગાદી સ્થાપી.

ગૂવક—(૨) (નં-૧૦ નો પુત્ર)

ચંદ્રરાજ (૩)—(નં. ૧૧નો પુત્ર) આનું ઉપનામ હરીહરરાય હતું આ રાજ્યે તોમર (તું વર) વંશી રાજ રદ્રેણુને રણભૂમિમાં માર્યો હતો.

લાકપતિરાજ—(નં. ૧૨ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ વિગ્રહ રાજ અથવા બપરાજ હતું. આ રાજ્યે પુષ્કરમાં એક મંદીર બનાવ્યું હતું. તંત્રપાલ (તું વર) રાજ્યે સાબર ઉપર ચડાઇ કરી; પરંતુ તંત્ર પાલને હાર ખાઇ પહું કરવું પડ્યું હતું.

ઇ. સ. ૯૬૫માં ગુજરાતના સોલંકી રાજ મૂળરાજ ઉપર સેવાલિકથી * ચૌહાણ વાકપતિ રાજે ચડાઇ કરી. મૂળરાજ ચૌહાણોના આગમનની વાત સાંભળી કંથકોટના કિલ્લામાં x બરાઇ બેઠો અને એમ ધારતો હતો કે નવરાત્રીમાં ચૌહાણ રાજ પોતાની કુળ દેવી સાકંબરીના પુજન માટે જરૂર સ્વભૂમિ જશે; ત્યારે તીલંગાનાના લશ્કરને હરાવી પટારત કરીશ. પરંતુ તે મૂળરાજની આશા બ્યર્થ ગઇ કેમકે ચૌહાણોએ ત્યાંજ સાકંબરીની સ્થાપના કરી પૂજન કર્યું જેથી આખીર મૂળરાજ ચૌહાણોને આધીન થયો હતો અને ત્યાર બાદ તીલંગાનાના સેનાપતિને માર્યો હતો. હમીર મહા કાવ્યનો કર્તા એમ લખે છે કે વિગ્રહ રાજે મૂળ-

* સાંભરનું ઉપનામ સેવાલિક છે અને સંસ્કૃતમાં તેને સંપાદ લક્ષ પણ કહે છે અને જેથીજ ચૌહાણો સંપાદ લક્ષ કહેવાય છે.

x કંથકોટનો કિલ્લો આજ પણ કચ્છ દેશના વાગડ પ્રદેશમાં છે. જે વખતે વાકપતિ રાજે મૂળરાજ ઉપર ચડાઇ કરી તેજ વખતે તીલંગાનાના સેનાપતિ આરપે પણ મૂળરાજ ઉપર ચડાઇ કરી હતી.

રાજને રણભૂમિમાં માર્યો હતો; પરંતુ એ વાત અસંભવિત લાગે છે હા એટલું તો પ્રમથ ચિંતામણિ નામના ગ્રંથ ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે મૂળ-રાજ ચૌહાણ રાજને તામે થયો હતો.

આવાકપતિરાજ :- અથવા વિગ્રહ રાજને ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાં પાટવી સિંહરાજ સંભરની ગાંદીએ બેઠો, બીજો લક્ષમણરાવ અથવા લાખણસિંહે નાંડોલમાં અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યું; અને ત્રીજા વત્સ રાજે જ્યપુર (વર્તમાન જ્યપુરથી બીન) ના પરગણામાં જાગીર મેળવી હતી.

વાકપતિ રાજના દેહાંત પછી તેને બીજા નંબરનો પુત્ર કે જેણે નાંડોલમાં અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું તે રાવ લાખણસિંહ = સંવત ૧૦૩૯ ઇ. સ. ૯૯૩ માં પાટણ (ગુજરાત) ના આધેના દરવાજા સુધી જગાત ઉધરાવતો હતો. આ ઉપરથી પણ સીદ્ધ થાય છે કે ચૌહાણોને આધીન ગુજરાતનો રાજા હતો.

સિંહરાજ--(નં-૧૩ નો પુત્ર) તુવરો એ લવણ નામક રાજાની સહાયતાથી સિંહરાજ કે જેનું ઉપનામ ભાટ લોકો ધર્માધિરાજ આપે છે તેના ઉપર ચડાઈ કરી, પરંતુ તુવરોને પરાજય પામી પાછું હટવું પડ્યું હતું. આ સિંહરાજ મહાદાની, યાની, રણવિજય અને મોટી સમૃદ્ધિ વાળો રાજા હતો.

:- આ વાકપતિ રાજના જે લેખો ટોડ સાહેબને મળ્યા હતાં એનું શુદ્ધ ભાષાંતર ટોડ સાહેબથી નહિં થવાના કારણથી ચૌહાણોના પ્રાચિન ઇતિહાસમાં ભારી ગડગડ કરી દીધી છે. એટલુંજ નહિં પણ ઉક્ત લેખનું પરમા વશ્યકીય વૃત્તંત નામનું પ્રાકૃતરૂપ “અપરાજ” જેમને એ અપરાજને મેવાડના “આપારાવલ” સમજી લીધા; અને પાછળના ચૌહાણ રાજાઓનાં નામ આપારાવલના વંશજો નહિં હોવા છતાં પણ અનુમાન કર્યું કે ચૌહાણ રાજા મેવાડને આધીન હતા. ઉક્ત લેખ ઉપરથી બીજી પણ કેટલી એક નીરાધાર કલ્પનાઓ કરી છે તેનું મૂળ કારણ એ લેખનો ચર્ચા અનુવાદ તેમનાથી નહિં થઈ શક્યો હોય એમ માનવામાં સંદેહ નથી.

.. = આ લાખણસિંહ મહા પ્રખ્યાત રણસર રાજા હતો જેનું રાજ પૂતાણામાં માણિકરાવ ઉપનામ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે આ લાખણસિંહના વખતનાં બે શિલ્પા લેખ ટોડ સાહેબને. વિ. સં. ૧૦૨૪ તથા ૧૦૩૬ ના મળેલા છે આ રાજાએ મેવાડના રાજા પાંસેથી પણ ખંડણી લીધી હતી જુઓ રાજસ્થાન ભાગ બીજો પૃષ્ઠ ૪૬૦.

૫. સ. ૧૦૧૫માં મહમૂદ ગઝનવીને હરાવી હાંકી મુક્યો તથા હે નિમ્ન નામના મુસલમાન સેનાપતિને માર્યો. આના અંત સમયમાં કાંઈ રાજ્ય ઉપર મહમૂદની ખીજ સ્વારી વખતે આપતિ આવી હોય એવું ક્રેટલા એક ઇતિહાસો ઉપરથી જણાય છે. સિંહરાજને વિઘ્નહરાજ, દુર્લભ રાજ તથા ગોવિંદરાજ નામના ત્રણ પુત્ર હતા.

વિઘ્નહરાજ (૨) (નં. ૧૪નો પુત્ર) ૫. સ. ૧૦૨૪માં મહમૂદ ગઝનવી મોટું લશ્કર લેઈ ભારત વર્ષ ઉપર સ્વારી કરવા ધારે છે, એના સમાચાર વિઘ્નરાજને થતાં મહમૂદના છોકરા તથા તેના ઉમરાવો હરેક જગોએ છુટ ફાટ કરી આર્યોને અસહ્ય સંકષ્ટ આપતા હતા, તે ધર્મના ઝનુની સમુહોનો નાશ કરવા માટે તમામ હિંદુ રાજ-ઓને પોતાના ઉપરી પણાં નીચે એકઠા કર્યા હતા. પરંતુ આ વખતે આપસના ક્રોધેશની કપટ જાળમાં બંધન થયેલો ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ દેશની રક્ષા કરવાને આવ્યો નહિં.

ભીમદેવ દેશહિત કાર્યમાં નહિં આવવાથી મહારાજા વિઘ્નહરાજે કોપા-યમાન થઈ મોટું લશ્કર લેઈ ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી; તેમાં ભીમદેવ હારખાઈ નાશી કંથકોટના કિલ્લામાં છુપાઈ ગયો.

ભીમદેવને જે જગાએ વિઘ્નરાજે હરાવી નસાડ્યો હતો તે જગાએ પોતાના નામ ઉપરથી વીશ્વત્ર નગર (વીસનગર) નામે શહેર વસાવ્યું; તથા ભીમદેવના પ્રધાન પાસેથી અખુટ દ્રવ્ય લેઈ પોતાની જન્મ ભૂમિ તરફ ગયો.

ઐહાણુ તથા સોલંકી હિંદુ રાજાઓની આપસની લડાઈનો પ્રસંગ એક મહમૂદ ગઝનવી મોટા લશ્કરથી સોરઠી સોમનાથ ગયો અને ત્યાંનું જ્યોતિ લીંગ તોડી નવ કરોડનું દ્રવ્ય લેઈ સ્વભૂમિ તરફ જતો હતો.

ઉપરની હકીકતની જાણ વિઘ્નહરાજને થતાં રાજપૂત સેનાના આર્થવીર અગ્રેસરે મહમૂદનો ગીઝતો જવાનો રસ્તો રોક્યો હતો, એ વાતની જાણ મહમૂદને થતાં તે રસ્તે નહિં ચાલતાં સિંધના રેતાળ રસ્તે થઈ ધણી મુશીબત વેડી ગીઝતી ગયો.

દુલ્લભરાજ (૨) (નં. ૧૫નો નાનો બાઈ)

બાકપતિરાજ (૨) (નં. ૧૭નો પુત્ર) આનું ઉપનામ વલ્લભરાજ હશે મહા કાવ્યમાં લખેલું છે.

વિર્યરામ—(નં. ૧૮ નો પુત્ર) આ રાજ માળવાના પરમાર રાજ ભોજની સાથે લડતાં કામ ચાલ્યો. આનું ઉપનામ હમીર મહાકાવ્યમાં રામ રાજ લખેલું છે.

ચામુંડદેવ—(નં. ૧૯ નો નાનો ભાઈ) આ રાજ્યે નરવરમાં વિષ્ણુ ભગવાનનું ભવ્ય મંદીર બાંધ્યું હતું. “પૃથિરાજ વિજય” નામના ગ્રંથમાં ચામુંડ દેવનું રાજની ગણનામાં નામ આપેલું નથી. પરંતુ ખીજેલીઆના શિક્ષક લેખ તથા હમીર મહા કાવ્યમાં આનું નામ રાજ્યોની નામા વલ્લીમાં છે; આ પરાક્રમી રાજ એ હેમ્બુદિન નામના અગદાદના મુસલમાન સેનાપતિને રણભૂમિમાં પોતાની તથા વારથી માર્યો હતો એવું હમીર મહા કાવ્યમાં લખેલું છે.

દુલમરાજ (૩) (નં. ૨૦નો ઉત્તરા ધિકારી) આ રાજને દુમલ્લ પણ કહેતા હતા. વિ. સં. ૧૫૧૫-૧૬ ઇ. સ. ૧૦૫૯-૬૦ માં મોટું સૈન્ય એકઠું કરી માળવા ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાંના રાજ ઉદ્યાદિત્યને હરાવી ત્યાંથી સીધો ગુજરાત ગયો અને ત્યાંના સેલંકી રાજ કરણને હરાવી વિજય મેળવી સ્વભૂમિ ગયો. એવું “પૃથિરાજ વિજય” માં લખેલું છે. હમીર મહા કાવ્યમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે તેણે ગીઝનીના શાહબુદિન નામના સેનાપતિને રણભૂમિમાં હરાવી વિજય મેળવ્યો હતો.

આ રાજ મેવાડ ચીતોડના રાવલ વીરસિંહની સાથે કાવારીવ નામની રણભૂમિમાં લડતાં મોટી બહાદુરી મેળવી કામ ચાલ્યો હતો.

વિપ્રહ રાજ (૩)—(નં. ૨૧નો પુત્ર) આ રાજ વીશલદેવ નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતો. “વીશલદેવ રાસા” નામક પુસ્તકમાં લખેલું છે કે વીશલ દેવની રાણી રાજમતી (રાજદેવી) ધારા નગરીના પરમાર રાજ ભોજની પુત્રિ હતી. પરંતુ ભોજ વીશલદેવનો સમકાલિન નહોતો; અતએવ ઉપયુક્ત વિર્યરામ (નં. ૧૮) નો સમકાલિન હતો; આ ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે રાજમતી ભોજની પુત્રિ નહિં પરંતુ ભોજના પુત્ર જયસિંહ અથવા ઉદ્યાદિત્યની પુત્રિ હોવી જોઈએ.

આ વીશલદેવના વખતમાં મુસલમાનો હર વખત ભારત ભૂમિ ઉપર હુમલા કરતા હતા, અને હિંદુઓનાં દેવમંદીરો તોડી દેશની દુર્દશાં કરતા હતા, આ વખતે મેવાડના પાયતખ્ત ઉપર રાવલ વીરસિંહના ઉત્તરાધિકારી રાવલ તેજસિંહજી હતા તેમના ઉપર મુસલમાનોએ આક્રમણ

કર્ચું; એ વાતની જાણ સાંભરના ચૌહાણ રાજ વીસત્રદેવને થતાં, ભારત વર્ષના વેરી મુસલમાનોને દંડ દેવા—પોતાના પિતૃવધનો શોક બૂલી જઈ સ્વદેશ પ્રેમના સ્વર્ગીય મંત્રથી ત્રિદેવ બાવથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના પીતૃના ધાતકના ઉત્તરાધિકારી રાવલ તેજસિંહની સહાયતા કરવા મોટું લશ્કર જમાવી ત્યાં ગયો, અને દેશભક્તિ અર્થે રાવલ તેજસિંહથી માઠ મૈત્રી કરી, હિંદુ દેશી યવનોની તીવ્ર ગતી રોકવા સમર ભૂમિમાં ફેશ્ચરીયાં કરી ચૌહાણ સૈન્યથી કુદી પડ્યો.

આ રણભૂમિમાં ચૌહાણોના સહઅ પ્રહારથી મુસલમાન લશ્કર છીન બીજ થઈ ગયું; અને મહા રાજ વીશલદેવની તીક્ષ્ણ તલવારથી યવન સૈનાનો મુખીઓ શાહબુદ્દિન માર્યો ગયો.^x

ઉદાર રણસૂર રજપૂતોના અલૌકિક ગુણનું આ વીશલદેવે એક ઉમદા ચીત્ર ચૌહાણકુળમાં દર્શાવ્યું છે.

પૃથ્વિરાજ—(નં. ૨૨ નો પુત્ર) આ પૃથ્વિરાજની રાણીનું નામ રાસલ-દેવી હતું, તેણે જૈન સાધુ અજયદેવ (મદલધારી) ના ઉપદેશથી રણથંભોરના એક જૈન મંદીર ઉપર સુવર્ણનો કલશ ચડાવ્યો હતો.

અજયરાજ—(૨) (નં. ૨૩ નો પુત્ર) આ રાજાને અજયદેવ અથવા અજયપાલ પણ કહેતા હતા. ઈ. સ. ૧૧૭૪ થી ૭૭ વિ. સં. ૧૨૩૦ થી ૩૩ સુધીમાં એણે અજમેરનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો બંધાવ્યો, તથા કાયમ માટે અજમેરમાં રાજ્યગાદી સ્થાપી.

આ રાજાએ અસંખ્ય સૈના એકઠી કરી ચૌહાણોની તાબેદારી નહિ ઉઠાવનાર ચચિંગ, સિંધુજ અને ત્રીજ માળવાના પરમાર રાજા યશો-વર્માને રણભૂમિમાં માર્યા. તથા માળવાના સેનાપતિ સોદસણને યુદ્ધમાં ફેદ કરી, ઉંટ ઉપર લાડી અજમેર લાવ્યો હતો.

આ રાજાના સમયના ચાંદી તથા ત્રાંબાના શિક્કાઓ મળેલા છે તથા તેની રાણી સોમલદેવી (સોમલેખા) ના પણ ચાંદી સોનાના શિક્કા મળે છે. અત્યેવ એવો સંભવ છે કે પોતાના પતિના દેહાંત પછી પોતાના બાળક કુંવરના સમયમાં પોતે રાજ્ય કરી શિક્કા ચલાવ્યા હોય એવું અનુમાન થઈ શકે છે. આ રાજાનું ઉપનામ હમીર મહા કાવ્યમાં અદ્દલુ આપેલું છે.

^x આ લઘાઈની વિશેષ હકીકત જોવા માટે જુઓ હમીર મહાકાવ્યની અંદર વીગતવાર વર્ણન આપેલું છે.

અર્જુનરાજ—(નં. ૨૪ નો પુત્ર) આ રાજાને અનન્નદેવ તથા આનાક પણ કહેતા હતા; તેમાં રાજપૂતાનામાં આનાજી નામવિશેષ પ્રસિદ્ધ હતું. આ રાજાને જગદેવ, વિપ્રહરાજ (વીશ્વજગદેવ) તથા સોમેશ્વર નામે ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાં જગદેવ તથા વીશ્વજગદેવ માત્રવણ સુધરાના બાણેજ હતા; તથા સોમેશ્વર ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ રાજા સીદ્ધરાજ જયસિંહની પુત્રી કાંચનદેવીથી ઉત્પન્ન થયો હતો.

અર્જુનરાજે ત્રીજી વખત લગ્ન ગુજરાતના રાજા પહેલા બીમના પ્રપૌત્ર ત્રીભુવનપાલની પુત્રી દેવજીદેવી* કે જે કુમારપાલની બહેન હતી તેનાથી કરેલાં હતાં. તેણે આના સાગાર નામે અજમેરમાં તળાવ ખોદાવ્યું હતું.

અર્જુનરાજે ગુજરાતના રાજા કુમારપાલ ઉપર મોટું લશ્કર લેઈ ચડાઈ કરી; તે વખતે ગુજરાતના રાજા સીદ્ધરાજના ઉદયન મંત્રીને પુત્ર આહડ કે જેને સીદ્ધરાજે પ્રતિપત્ન પુત્ર કરી રાખ્યો હતો, અને સીદ્ધરાજનો માનીતો હતો. તે કુમારપાલ ગાદીએ બેઠા પછી તેની આજ્ઞા નહિ સ્વીકારતાં અજમેરના ચૌહાણ અર્જુનરાજની ચાકરીમાં આવી રહ્યા, અને કહ્યું કે આપ ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરો તો ત્યાંના કેટલાએક સામંતો આપને સ્વાધીન થશે. આવી લાલચ બતાવી, જેથી અર્જુનરાજે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી. તે વખતે કુમારપાલે ચૌહાણ રાજા સામે રણભૂમિમાં આવી લડાઈ શરૂ કરી, પરંતુ ગુજરાતના કેટલાએક સામંતો ચૌહાણ રાજાને મળી ગયા હતા; તેથી કુમારપાલની સેના વીખરાઈ ગઈ હતી ક્રોધના આવેશમાં આવેલા કુમારપાલે પોતાનો હાથી આના રાજાના હાથી નજીક લાવી જોસબર તલવાર ચલાવતો હતો; એટલામાં આહડ (અરબદ) પોતાના હાથી ઉપરથી કુદી કુમારપાલના હાથી ઉપર જઈ તલવાર મારવા જતો હતો એવામાં કુમારપાલના માવતે નીચે અબડાવી પડ્યો કે તુરંત કુમારપાલના અંગ રક્ષકોએ તેને બાલાવતી વીંધી મારી નાખ્યો.

*કુમારપાલ ચરિત્ર નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે કુમારપાલની બહેન દેવજીદેવી પોતાના પતિ અર્જુનરાજ સાથે ચોપાટ ખેલતી હતી તે વખતે અર્જુનરાજે હાથમાં દેવજીદેવીને કહ્યું કે “આ તારા ઉધાડા માથાના મુંડાને માર” (કુમારપાલ જૈન ધર્મી હતો જેથી અર્જુનરાજે આ મહેણું માર્યું હતું.) આથી દેવજીદેવીને બહુ ખોટું લાગ્યું અને તેણે અર્જુનરાજને સામાં મહેણું માર્યો. ત્યારે અર્જુનરાજે રાણીને લાત મારી કડાડી મુકી. જેથી તે કુમારપાલ પાસે આવી અને તમામ હકીકત પોતાના બાઈને કહી અજમેર ઉપર ચડાઈ કરવા ઉશ્કેર્યો હતો.

અર્જુનને પણ કેટલાએક જખમ લાગવાથી લોહીથી રગદાગેલો જમીન ઉપર પડી ગયો પરંતુ સારાભાગ્યે ગોર્વાદરાવ નામના ચાહાણુ સેનાપતિએ તેને ત્વરાથી ઉંચકી છાવણીમાં લઇ ગયો અને ત્યારબાદ હાર ખાઈ અજમેર તરફ જવું થયું.

વિ. સં. ૧૨૦૭માં કુમારપાલે લે પોતાની બહેનનું* વેર વા માટે મોટા લક્ષ્મણી અજમેર ઉપર ચડાઇ કરી અર્જુનને હસવો, બાદ આપસમાં સુલેહ થયા પછી કુમારપાલ ચીતોડના રાણા પાસેથી

* ‘દ્વાશ્રય’ના કર્તાએ આ વાતનો ધણો વિસ્તાર લખેલો છે; પરંતુ તેમાંના ધણોભાગ કપોલ રહીત હોય તેવું જણાય છે. ‘દ્વાશ્રય’નો કર્તા લખે છે કે અર્જુનની ગુજરાત ઉપરની ચડાઇ પછી તુરત કુમારપાલે અજમેર ઉપર ચડાઇ કરી આણુપાસે ચંદ્રાવતી નગરીમાં આવ્યો અને ત્યાંના રાજા વિક્રમસિંહને પોતાની સાથે લેઈ સંપાદલક્ષના રાજા ઉપર ચડાઇ કરી. અજમેરના નજીકના જંગલમાં છાવણી નાખી એક દુત સાથે નીચેની કવિતા અર્જુન ઉપર મોકલી.

રેરે મેક ગલદ્વિવેક કડુકં કિરાર ટીધ્યુ ત્કટે ।

ગત્વા ક્રાપિ ગંભીર કૂપ કુહરે ત્વંતિષ્ટ નિર્જીવ્ત્ ॥

સર્પોઽયં સ્વમુખ પ્રસૃત્વર વિષ જ્વાલા કરાલૌ મહાન્ ।

જિન્હા લસ્તવ કાલ વત્ક વલના કાંક્ષી યદા જગ્મિવાન્ ॥

અર્થ—હે વિવેકરહિત ડેડકા ! તું કડવું શું ખે છે ! કાંઈ મોટા કુવાની બખોલમાં જઈ રહે, નહિંતો મુખથી ફેલાતા વિષની જવાલાએ કરીને બચાંકર મોટી જીભવાળો કાળ સર્પાખો તારો બક્ષ કરી જવાની આકાંક્ષા કરનાર આ સર્પરાજ આવી પહોંચ્યો છે.

ઉપરની કવિતાનો મર્મ સમજી તુરંત આના રાજાએ નીચેની કવિતા કુમારપાલને લખી મોકલી.

રેરે.સર્પ વિમુચ દર્પમ સમં કિંસ્ફાર ફૂત્કારતો ।

વિશ્વં મીષયસે વનચિત્કુરુ વીલે સ્થાનં ચિરંનન્દિતુમ્ ॥

નોચેત્પ્રૌઢ ગરુ ત્સ્ફુરત્તર મરુદ વ્યાધૂત પૃથ્વી ધર ।

સ્તાક્ષ્યો ભક્ષયિ તું સમેતિ ક્ષતીતિ ત્વામેષ વિદ્વેષવાન્ ॥

અર્થ—હે સર્પ ! તું આવો સાધારણ ગર્વ છોડીદો. અત્યંત પુંકાડા મારીને જગતને કેમ ડરાવે છે ? ચિરકાલ આતંક પામવો હોય તો કાંઈ

ખંડણી લેઇ ગુજરાત તરફ ગયો. અર્જુનરાજને તેના પાટવી કુંવર જન્મ-
દેવે દગાથી મારી નાંખ્યો.

જગદેવ—(નં. ૨૫ નો પુત્ર) આ પીત્રધાતી પોતાના પીતાને મારી અજ-
મેરની ગાદી ઉપર બેઠો, પરંતુ અલ્પ સમયમાં તેના નાનાભાઈ
વીશ્વલદેવે તેના પાસેથી રાજ્યગાંદી છીનવી લીધી.

વિગ્રહરાજ—(૪) (નં. ૨૬ નો નાનો ભાઈ) અત્યંત ઉપનામ વીશ્વલદેવ
હતું; આ રાજા મહા પ્રતાપી, યુદ્ધવીર તથા વિદ્વાન હતો. એણે
ચતુર્થી સેના સજ્જ કરી હિમાલયથી વિંધાલય સુધીના દેશ સર
કરી તુંવરો પાસેથી દિલ્લીને વિજય કર્યું અને ત્યાંના તુંવરવંશી
રાજાને પોતાનો ખંડીઓ રાજા વિ. સં. ૧૨૨૦ માં ખનાવ્યો.

આર્યાવૃતમાંથી મુસલમાનોને હાંકી કહાડવા માટે તમામ
રાષ્ટ્રપૂત રાજાઓને એકઠા કરી, અસંખ્ય મુસલમાનોને ધાણુ વાળી
ભારતવર્ષના બહાર હાંકી કહાડ્યા. અને દિલ્લી ઉપર ચૌહાણોની
વિજય પતાકા ફરકાવી અધીકાર જમાવ્યો. ત્યારબાદ તેનાથી વિરુદ્ધ

ઝાડીવાળી ખીણમાં જઈ વાસ કરે, નહિં તો મોટી ફડફડતી પાંખના પવ-
નથી પર્વતને ડોલાવનાર આ તારો શત્રુ ગરૂડ તારું બક્ષણ કરી જવા
શીઘ્ર આવે છે.

અર્જુનરાજે લશ્કર લેઈ કુમારપાલનો મુકાબલો કર્યો. જેમાં અર્જુન-
રાજાને કુમારપાલે કેદ કર્યો.

કુમારપાલે ગુજરાતથી નીકળતી વખતે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે મારી
ખેનને જેણે જીત્યાથી મહેલું માર્યું છે તે જીત્યા હું તોડીશ ? પરંતુ ન્યાય
શીલ કુમારપાલે તેમ નહિં કરતાં એવો ઠરાવ કર્યો કે ત્યાંની વસ્તી
જીત્યાના જેવા આકારની ટોપી પહેરે એવી ચૌહાણોને માથે ફરજ પાડી
ત્યારે અર્જુનરાજને પોતાના કમળમાંથી મુક્ત કર્યો ત્યાર બાદ અર્જુનરાજે
પોતાની બહેન જલ્હણ દેવીનાં લગ્ન કુમારપાલ સાથે કર્યાં.

ચંદ્રાવતીનો વિક્રમસિંહ સંગ્રામ વખતે અર્જુનરાજને મળી ગયો
હતો; તેને રાજસભામાં બોલાવી ઠપકો આપી અપમાન કર્યું; અને તેના
રાજ્ય ઉપર તેના ભત્રીજા યશોધવળને રથાપ્યો હતો.

÷ સંપાદ લક્ષ એટલે સવા લક્ષ ગામનો રાજા જેને આન્ન, આનક,
અન્ન, અર્જુનરાજ અથવા સાકંભરીશ્વર પણ કહેતા હતા. વળી કુમાર-
પાલ ચરિત્ર નામના ગ્રંથમાં તેને પૂરણપાલ અથવા પૂરણરાય નામ
આપેલું છે.

ચાલનારના રાજ્યો નાંડોલ તથા પાલી બરબાદ કર્યા, તથા ઝલોરમાં અગ્નિ લગાડી સળગાવી નાંખ્યું હતું.

આ રાજ્યો ધારાનગરીના વિદ્યાવિભાસી ભાજની બનાવેલી “સરસ્વતિ કંઠાભરણ” નામની પાઠશાળાના જેવીજ એક. બધા વિદ્યાર્થી પાઠશાળા અજમેરમાં બનાવી તથા પોતાનું રચેલું “હરકેલી નાટક” અને પોતાના રાજકવિ સોમેશ્વર પંડિતનું રચેલું “લલિત વિમલ રાજ નાટક” આદિ પુસ્તકોને શિક્ષાઓની ઉપર ક્રોધાતી તે પાઠશાળામાં રખાવ્યાં હતાં.

ઉક્ત પાઠશાળાને શાહજુદિનગરીએ વિ. સં. ૧૨૫૦ માં તોડી અને વિ. સં. ૧૨૫૬ માં એ ધર્મના ઝુલ્મની યવનોએ ત્યાં મસજિદ બનાવી, ત્યારબાદ શમ્સુદ્દિન અલ્તિમશના વખતમાં ઉક્ત સામેનાં મોટા મહેરાબ તૈયાર કરવામાં આવ્યા. જેમાં કુરઆનની આયતો ખોદાવવામાં આવી. હાલમાં એ પાઠશાળા “અઢાઇ દીનકા ઝુંપડા” નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

“લલિત વિમલરાજ” નામનું નાટક જોવાથી સિદ્ધ થાય છે કે, આ રાજ્યો મુસલમાનોની સાથે મોટી બહાદુરીથી લડાઇ કરી વિજય મેળવ્યો હતો, અને આ પરાક્રમી ચૌહાણ મહારાજ પાસે તે વખતે તેની સૈન્યમાં ૧૦૦૦ હાથી, ૧૦૦૦૦૦૦ પાયદળ અને ૩૦૦ રાજ્યો તેને આધીન રહી નોકરી ઉઠાવતા હતા.

વીશલદેવના વખતમાં ધણા હિંદુ રાજ્યો તેના પ્રમુખપણા નામે એકત્ર થઇ મુસલમાનો સામે લડવાની જે ખ્યાત ચાલી આવે છે તે આ ખુદ રાજ હતો.

ચૌહાણ વંશમાં આ મહા પરાક્રમી નામીયો રાજા થયો હતો. વિ. સં. ૧૨૧૦ માં સુદી ૫ ને દીવસે મહારાજ વીશલદેવે “હર-તોલી” નાટક રચી સંમંપૂર્ણ કર્યું હતું.

દિલ્લીની પ્રસિદ્ધ શીરોજની ભાટ ઉપર જે લેખ અશોકની ધર્માગ્રાઓનો લખેલો છે તેના નીચે વિ. સં. ૧૨૨૦ વૈશાખ સુદી ૧૫ નો જે લેખ ક્રોધાતી છે; તે આ વીશલદેવના સમયનો સાચો છેલ્લો લેખ છે. તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે આ યશસ્વી રાજાને એ સંવતની આસપાસ દેહાંત થયો જોઇએ.

અમરગંગેશ—(નં. ૨૭ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ ગંગદેવ હમીર મહા-કાવ્યની અંદર લખેલું છે. અશુરજલે આનું નામ અમર ગંગુ કરી

લખેલું છે. આ રાજા બાલ્યાવસ્થામાં ગાદીએ બેઠો જેથી ઉપયુક્ત (નં. ૨૬) વાળા જમદેવના પુત્ર પૃથિરાજે તુરત તેના પાસેથી ગાદી છીનવી લીધી હતી.

પૃથિરાજ—(૨) (નં. ૨૬ નો પુત્ર) આ રાજાને પૃથવીદેવ તથા પૃથવીભટ પશુ કહેતાં હતા. આ રાજા વિ. સં. ૧૨૨૦ માં ગાદીએ બેઠો અને તેનો દેહાંત વિ. સં. ૧૨૨૬ માં થયો સંભવ છે.*

સોમેશ્વર—(નં. ૨૭ નો પુત્ર) મહારાજા અણ્ણોરાજનો પુત્ર તથા આ રાજા પ્રખ્યાત વીશલદેવનો ભાઈ હતો. આ રાજાએ પોતાના નાના ગુજરાતના સોલંકી મહારાજા સીદ્ધરાજ જયસિંહની પાસે બાલ્યાવસ્થામાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી લીધી હતી. તેનાં લગ્ન ત્રિપુરી (તેંવર=ચેંદી દેશની રાજધાની)ના કલચુરી (હૈહય) વંશી રાજાની પુત્રી કર્પૂરદેવીથી થયાં હતાં; જેનાથી એ પુત્ર પૃથિરાજ+ તથા હરિરાજનો જન્મ થયો હતો એવું “પૃથિરાજ વિજય”માં લખેલું છે તથા “હમીર મહાકાવ્ય” માં પશુ સોમેશ્વરની રાણીનું નામ કર્પૂરદેવી લખેલું છે.

*આ પૃથિરાજ અથવા પૃથીભટના વખતનો ટાંડ સાહેબને એક શિલ્પા લેખ હાંસી હીસારના કિલ્લામાંથી મળેલો છે તેમાં વિ. સં. ૧૨૨૪ માં સુની ૭ લખેલી છે.

+ પૃથિરાજના જન્મ વિષે ચંદકવિના રાસામાં નીચે મુજબ વૃતાંત આપેલું છે કે, સોમેશ્વરના વખતમાં દિલ્લીના પાયતખ્ત ઉપર અનંગપાલ નામે તુવર રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેના ઉપર કનોજના રાઠોડ (૨૬) રાજા વિજયપાલે ચડાઈ કરી તે વખતે અજમેરથી સોમેશ્વર ચાહાણ અનંગપાલની મદદમાં આવ્યો હતો. આ લડાઈમાં સોમેશ્વરે રાઠોડ વિજય પાલને હરાવી પાછો કહાડ્યો. એ વિજયપાલ અનંગપાલની ફાઈની સાથે પરણ્યો હતો.

ઉપરના વિજય વખતે અનંગપાલે પોતાની નાની પુત્રી કમળાદેવી સોમેશ્વર સાથે પરણાવી તેનાથી બારત બારકર મહારાજા પૃથિરાજનો જન્મ થયો હતો, તથા એક પૃથા નામની કુંવરી થઈ હતી; તેનાં લગ્ન ચીતોડના રાવલ સમરસિંહ સાથે કર્યા હતાં.

અનંગપાલને સંતતિ નહીં હોવાના કારણથી પોતાના દોહિત્ર પૃથિરાજને દિલ્લીના વારસ દરાવ્યો જેથી સંભર તથા દિલ્લીના રાજ્ય એકબીજા સાથે જોડાઈ ગયાં હતાં. આ વખતે હિંદુસ્થાનના રાજાઓને માથે

“ પૃથિરાજ રાસા ” માં દિલ્લીના તુંવર રાજા અનંગપાલની પુત્રી કમળાદેવી સાથે સોમેશ્વરના લગ્ન થયાનું લખ્યું છે અને તે કમળાદેવીથી પૃથિવરાજનો જન્મ થવાનું લખ્યું છે તથા પૃથિરાજનું દિલ્લી ગોદ જવાનું લખ્યું છે; એ સર્વ કથા કપોલ કલ્પીત છે કમલે દિલ્લી તો વીશલદેવ (વિમ્લહરાજ) ચૈયાના સમયે વિ. સં. ૧૨૨૦ માં ચૌહાણોને સ્વાધિન થઈ હતી, તોપણી પૃથિરાજનું દત્તક જઈ ત્યાં

કાળ ચક્ર ફરતું હતું જેથી તેઓ અરસપરસ નજીવી બાળતોમાં લડી નબળા પડતા હતા. પોતાના દેશના અને ધર્મના કટા શત્રુ થવન લોકો તેઓને માથે બ્રુમી રહ્યા હતા, તેઓનો અટકાવ કરવાને બદલે ઉલટા શત્રુઓના પક્ષમાં રહી મદદ કરતા હતા, પરંતુ એટલું ન વિચાર્યું કે છેવટ અમારી પણ એજ દશા થવાની છે એવું કાઠને સુજ્યું નહિં.

અજમેર અને દિલ્લીના ચૌહાણ રાજા તથા ગુજરાતના સોલંકી રાજા ભીમદેવ વચ્ચે જુજ કારણથી તે વખતે ભારી વેર બંધાણું હતું; તેથી એ બંને રાજ્ય દીનપ્રતિદીન નબળાં પડતાં ગયાં અને તેથી જ વિદેશી લોકો સહેલથી ફાવી ગયા હતા.

આણુગઢમાં જેતસી નામે પરમાર રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને સલખ નામે પુત્ર તથા ઇચ્છન નામે દીવ્ય પુત્રી હતી, તે ધણી જ ખુબ સુંદર કન્યા હતી તેનો સંબંધ સોમેશ્વરના પુત્ર પૃથિરાજ સાથે થયો હતો, પરંતું બોળા ભીમદેવે તેના રૂપનું અથાગ વર્ણન સાંભળી મોહીત થઈ તે કન્યાનું માથું મોઝદ્યું હતું; પરંતુ પરમાર કુંવર સલખે કહ્યું કે જૈનધર્મી ભીમને હું મારી બહેન નહિં પરણાવું; આવી ખબર જ્યારે ભીમદેવે સાંભળી ત્યારે તેનું માથું ફર્યું અને તેને હાડોહાડ ક્રોધ ચડી ગયો; તેથી તેણે સૈન્ય એકઠું કરવા ડાંકો કર્યો. કાંઈ તથા સૌરાષ્ટ્રના રાજાઓને પત્ર લખી તેડાવ્યા, થોડા વખતમાં ગીરનારનો રાજા, લોહાનાને કટારી, વીરધ-મલ વાઘેલો, રામ પરમાર, પીરમનો ગોહીલ, રાણીંગ ઝાઝો, સારંગદેવ સોડો અને ગંગડાભી વીગેરે રાજપૂત સરદારો મોટી ફોજ લેઈ હાજર થયા.

ભીમે તુરત તમામ સૈન્ય એકઠું કરી આણુગઢ ઉપર ચડાઈ કરી, કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો-ત્યાં ચાલુક્ય અને પરમારો વચ્ચે ધોર સંગ્રામ થયો; તેમાં છેવટ પરમારોને વિજય નહિં મળવાથી તેઓ આણુગઢ છોડી અંજ-મેર તરફ નાહા. ચાલુક્ય રાજા એ સિંહકટી ઇચ્છનના અપૂર્વ સ્વરૂપમાં મોહીત થઈ અજમેર ઉપર ચડાઈ કરવા લશ્કરને હુકમ કર્યો; તે વખતે તેની ફોજના કેટલાએક ડાહ્યા સામંતોએ એવી સલાહ આપી કે, હે

ગાદીએ ખેસવું અસંભવિત લાગે છે. દિલ્લના માલીક ચૌહાણોજ હતા કારણકે તે વખતે ખીચીરાઓ પ્રસંગ, જમખદ્વ, દેવરાજ, બાણાટી, ઉદીગઆહુ, બલીબદ્ર અને ક્યમાસ સોમેશ્વર ચૌહાણ સથે બોળાબીમને

મહારાજ આ વખતે લંડાઈની વાત બંધ રાખે કારણ કે તેમ કરવાથી મુસલમાનોનું જોર વધી જશે, માટે ચૌહાણ રાજ સાથે સલાહ કરી એક-મતથી યવતેનિ દંડ દેવાનો આ વખતે છે અને તેમાંજ આપણું, આપણું દેશનું અને આપણી જાતીનું લુપ્ત છે.

આ વખતે બીમને સલાહકાર ભરતભૂમિના આર્યોમાં કુસંપ કરાવનાર જૈનસાધુ અમરજી સેવડો હતો તેની બદસલાહથી બીમે સામ-તોના કહેવા ઉપર લક્ષ નહિં આપતાં અજમેર ઉપર ચડાઈ કરી. આ અંદરના કલહનો લાભ લેઈ શાહજુદિન ગોરી પણ મોટા સૈન્યથી અજમેર ઉપર ચડી આવ્યો, જેથી જેમ દેશને બંને બાજુથી માર પડે તેમ ચૌહાણોની સ્થિતિ થઈ હતી. છતાં બહાદુર ચૌહાણો અડગ બની તૈયાર થયા.

ચૌહાણ રાજ તરફથી ક્યમાપ તથા ચંદ કવિએ રાત્રે એકાએક ગુજરાતની ફોજ ઉપર છાપો માર્યો તેમાં બીમની હાર થવાથી ગુજરાત તરફ નાશી જવું પડ્યું. બીજી તરફ શાહી ફોજને સોમેશ્વર છીનબીન કરી હડાવી હતી.

બીમને ચૌહાણોએ હરાવ્યો તેથી તે ચડાઈ રહ્યો હતો; તેવામાં વળી વેર વધવાનું એક વળી બીજું કારણ બન્યું હતું. બીમદેવના કેટલાએક પીત્રાઈ ભાઈઓ બીમથી રીસાઈ ચૌહાણોને આશ્રયે જઈ રહ્યા હતા. એક દીવસરાજ સભામાં બીમના એક ભાયાતે મુઝ ઉપર હાથ મુક્યો જેથી ચૌહાણ રાજસભાનું અપમાન થયું સમજી ચામુંડરાવ ચૌહાણે તેનો હાથ કાપી નાંખ્યો. આવો બયાનક દેખાવ જોઈ તેના બીજા સોલંકી ભાઈઓને ક્રોધ ચડવાથી તત્કાલ ચાલી તેમાં બીમના ભાયાતો માર્યા ગયા હતા.

જ્યારે ઉપરની વાતની ગુજરાતમાં બીમદેવને જાણ થઈ ત્યારે તે ક્રોધ લાલચોળ બની ગયો અને અગ્નિમાં ઘન હોમ્યા બરોબર થઈ અસંખ્ય સૈન્ય સજી ચૌહાણ પાસે વેરનો બદલો લેવા માટે અજમેર તરફ રવાના થયો.

આ વખતે સોમેશ્વર ચૌહાણ પણ દિલ્લી હતા ત્યાં તેને સમાચાર મળ્યા કે ગુજરૂરપતિ મોટા સૈન્યથી અજમેર ઉપર ચડાઈ કરવા રવાના થઈ ચુક્યો છે. આ વાત જાણી સોમેશ્વર ચૌહાણ ઉપર જણાવેલા પો-

હરાવવામાં હતા તે ઉપરથી પણ સીદ્ધ થાય છે કે ઉપર જણાવેલ સર-
દારો ચૌહાણ મહારાજની ચાકરીમાં દિલ્લી રહેતા હતા. સંવત ૧૨૩૬ ની
લગભગ સોમેશ્વરનો* દેહાંત થયો હતો.

પૃથિરાજ—(૩) (નં. ૩૦ નો પુત્ર) પોતાના પીતાના સોમેશ્વરના* દેહાંત

તાના ખંડીઆ રાજા તથા થોડા સામંતોને લેઈ જીમનો મુકામલો કરવા
અજમેર તરફ રવાના થયો અને બાકીના સૈન્યથી પૃથિરાજ કુંવર
તથા ચામુંડરાવ સેનાપતિ યવનોને દંડ દેવા માટે દિલ્લીમાં તૈયાર થઈ
રહ્યા હતા.

ગુજરાતના અસંખ્ય સૈન્ય સામે સોમેશ્વરે અલ્પ સૈન્યા લઈ
કમર બાંધી. ખીજે દિવસે લડાઈ શરૂ થઈ તેમાં ચૌહાણોએ બહુ બહાદુરી
દરી પરંતુ તેનું અલ્પ સૈન્ય હોવાથી આખીર ચૌહાણોની હાર થઈ અને
મહારાજ સોમેશ્વર જીમના તીક્ષણ ઝેરી લાલાથી વીંધાઈ રણભૂમિમાં
કામ આવ્યો, અને જીમદેવ વિજય મેળવી સ્વભૂમિ તરફ રવાના
થયો.

* સોમેશ્વર ચૌહાણ મહારાજના વખતના ત્રાંચા તથા ચાંદીના શિ-
ક્કાઓ હજુ પણ મળી આવે છે. તેના સમયના વિ. સં. ૧૨૨૬-૧૨૨૮
તથા ૧૨૩૪ ની સાત્રના શિલ્પાનેખો પણ મળેલા છે.

× “પૃથિરાજ રાસા” માં સોમેશ્વરના મૃત્યુ વિષે લખે છે કે જ્યારે
પૃથિરાજે પોતાના પીતાના મૃત્યુની વાત સાંભળી ત્યારે વેર લેવા માટે
ઉશ્કેરાયો; વળી બળનામાં ધી હોમ્યા બરોબર પરમારોએ પણ સલાહ
આપી કહેતા લાગ્યા કે આપના પીતાના મારનારને મારો, અને ગુજરા-
તને ઉજડ કરો ત્યારે ખરા ક્ષત્રિ કહેવાઓ! પૃથિરાજને આથી બધારે
જોસ ચડ્યો અને અસંખ્ય સૈન્યા સજ કરી ગુજરાતને ભસ્મીભૂત કરવા
ચાલ્યો.

અવાનની જીમદેવને ખબર થતાં તેણે પણ પોતાના ખંડીઆ રાજા-
આને બોલાવી સેના તૈયાર કરી જ્યારે ચૌહાણોની અગ્નિ સરીખી તલવાર
ગુજરાતમાં પેસતાં ચાલવા લાગી, અને પૃથિરાજના કોપાગ્નિથી ગુજરાતના
શહેરો તથા ગામડાંઓ ઉજડ થઈ ભસ્મીભૂત થતા લાગ્યા અને ગુજરાતની
રૈયત પોતાની મીલકત છોડી અણહિતનાડામાં પેસતા લાગી.

જ્યારે શત્રુની રાજધાની નજીક આવી ત્યારે પૃથિરાજનો કવિ ચંદ
વિચીત્ર આયુધો ધારણ કરી જીમની સલામાં ગયો. ત્યારે જીમે ચંદ

પછી મહારાજ પૃથ્વિરાજે દિલ્લીની ગાદી ઉપર ખેસી અજમેર નહિં રહેતાં ત્યાંજ રહેવું પ્રસન્ન કર્યું; તે વખતે પૃથ્વિરાજની નાની ઉંમર હોવાના કારણથી તેની માતા કપૂદેલીએ ખેતાના પ્રધાન મત્રી કાદંબ (કદંબ વંશી)ની સહાયતાથી રાજ્યનો પ્રખંધ ચલાવ્યો હતો.

સન્માન કરી કહ્યું કે ? “ કવિરાજ આ વિચિત્ર ચીજો શું લાવ્યા છે ” ચંદે જવાબ આપ્યો કે “ અમારા મહારાજનો એવો હુકમ છે કે જો તમે અંધારામાં છુપાઈ જશો તો આ દીપક છે તેથી શોધી કઢાડીશું; સમુદ્રમાં કુપકા મારી જશો તો આ જળવતી માછલાંની પેઠે પકડીશું, પૃથ્વિમાં પેશી જશો તો આ કાદાળી વતી ખેંદી ખંઢાર કઢાડીશું, જો આકાશમાં ઉડી જશો તો આ સીડી માંડી પકડી તમેને આ અંકુશવતી તામે કરી આ ત્રીશક્તિવતી તમેને મારવાના છે. ” ત્યારે ભીમે કહ્યું કે “ જાઓ તમે તમારા રાજને કહોકે હું ગુર્જપતિ કેસરી તમારા જેવા સાંભરી શીયાળથી ડરવાનો નથી. ” આવાં વાક્ય સાંભળી ચંદકવિ હાવણીમાં ગયો. અને ખીજે દીપસે પ્રમાતમાં ઉત્તમ સૈન્યના શંખનાદ, નગારાં અને રણતુરી જોરથી વાગવા લાગ્યાં. વીર પુરુષોની તલવારના ખણેણાટ, ઘોડાઓના હણેણાટ, અને મદોન્મત હાથીઓની કીલકારીયી, ભૂમંડળ માળ ઉડ્યું તે વખતે પૃથ્વિરાજના તીક્ષ્ણ અગ્નિ સરીખા ધનુષ્યના ટંકારથી ચાલુક્યોના ગર્વ ગળી ગયા. બહાદૂર પૃથ્વિરાજે ખેતાના પીતાના વેરી ભીમદેવને એકજ બાણથી વીંધી રૂધોર વહેતો પૃથ્વિ ઉપર પાડ્યો, તે વખતે ચૈહાણ સૈન્યમાં જય જયકારના પૂકર થયા. ચંદકવિ ભીમને માર્યો એમ લખે છે, પરંતુ ભીમ જનથી મરતો હોય એમ લાગતું નથી. કારણકે ત્યારપછી મુસલમાન સાથેની લડાઈમાં ભીમ વિદ્યમાન હતો એમ તવારિખોમાં લખેલું છે. વળી ત્યારપછીના વેના વખતના તામ્રપત્રો પણ મળેલા છે. તે ઉપરથી પણ તે હયાત હતો એમ સીદ્ધ થાય છે, હા ? એટલું તો અવળ્ય મામતું જોઈએ કે ભીમદેવ રણભૂમિમાં ધાયલ થયા પછી ચૈહાણ વીરે તેને છોડી મુક્યો હશે.

કનોજના રાજ જયચંદ્રે રાઠોડે ખેતાની કુંવરી સંયોગતાનો રાજ-સુંયર કર્યો અને ઇચ્છીત વર વરવા માટે કંકુપત્રિકા ભારતવર્ષના રાજ-એતિ લખી શુભ પ્રસંગે બોલાવ્યા હતા, પરંતુ દિલ્લીધર પૃથ્વિરાજને આમંત્રણ કર્યું નહિં; જેથી પૃથ્વિરાજ ખેતાના રાજકવિ ચંદના ચંબૂરાળા બૂની જયચંદ્રની ઢચેરીમાં ગયા; તે વખતે ચંદની સાથે આવેલા ચંબૂ-વાળાને જોઈ જયચંદ્રે કહ્યું કે “ કવિરાજ આપ જોનાં ગુણનું અહરતીશ

પૃથિરાજે વિ. સં. ૧૨૩૯ ઇ. સ. ૧૧૮૧ માં મહોબના ચંદેલરાજ પરમાદ (પરમદેવ) ઉપર ચડાઇ કરી વિજય મેળવ્યો હતો. સંવત ૧૨૪૫ માં કરનાલ અને થાનેશ્વર (તરાઇન)ની લડાઇમાં શાહબુદ્દિન ગોરીને ભારી હાની પહોંચાડી પૃથિરાજના સેનાપતિ ચામુંડરાજે ફેટલોએક દેડ લેખ છોડી મુક્યો; જેથી તેની ભારી પ્રશંસા થઇ, ફરી સુલતાન ખદ્દો લેવા માટે વિ. સં. ૧૨૪૭ની સાલમાં અસંખ્ય સેના લેખ ચડી આવ્યો.

આપની ઉત્તમ કાવ્યમાં ગાઓ છે તે પૃથિરાજ કેવો છે ” ત્યારે ચંદ-કવિએ પોતાની રસ ભરિત કાવ્યમાં વર્ણન કરતાં ચંલુવાળા પૃથિરાજ તરફ હાથ લાંબો કરી કહ્યું કે,

છપયઃછંદ.

ઇસો રાજ પૃથિરાજ, જીસો ગોકુલમેં કાનહ;
 ઇસો રાજ પૃથિરાજ, જીસો હથ્થહ ભીમ કહ.
 ઇસો રાજ પૃથિરાજ, જીસો અહંકારી રાવન;
 ઇસો રાજ પૃથિરાજ, રામ રાવણ સંતાપન.
 વરસ તીસ છ અકરો, લચ્છન બતીસ સંજુત બન;
 ઇમ જંપે વરદાઈ ચંદ, પૃથિરાજ ઝનિહાર ઇન.

આ કવિતા સાંભળી જયચંદ્રને શંકા ઉત્પન્ન થઈ પરંતુ કાંઈ નહિં બોલતાં ચૂપ રહ્યા. ત્યારબાદ ચંદ પોતાના તંત્રુ ઉપર ગયો; બીજે દીવસે પૃથિરાજે સ્વયંવરમાંથી સંયોગતાનું હરણ કરી દિલ્લી તરફ રવાના થયો, તે વખતે રાઠોડ અને ચાહાણ વગેરે ભારી કાપાકાપી ચાલી તેમાં અસંખ્ય આર્યવીર યોદ્ધાઓના રક્તની પૃથિવિ ગરકાવ થઈ ગઈ અને પૃથિરાજ સંયોગતાને લેખ દિલ્લી ગયો.

જયચંદ્ર હતાશ્ચઃ થયો અને પોતાની દુષ્ટ અભિલાષા પૂર્ણ કરવા ફૂટ ઉપાયો યોજવા લાગ્યો તેથી તેના એકલાનુંજ નહિં પરંતુ સમસ્ત ભારતવર્ષનું સત્યાનાથ વાળવા હિંદના વેરી શાહબુદ્દિનને ઉશ્કર્યો. યવનો તો આ મહા કલહનો લાભ લેવાની તૈયારીમાંજ બેઠા હતા; તેથી એક ઉત્તમ પ્રસંગ મળેલો જેમ ભારત વર્ષ ઉપર ચઢી આવ્યા; અને હિંદુસ્થાનના સ્વતંત્રતાનો નાશ કરી તેના પવિત્ર હૃદયમાં ઈસલામી પનાકા ઠોકરી ખેસાડી.

ન્યારે સુલતાન રાજપૂતોના મહા કલહનો લાભ લેખ દિલ્લી ઉપર ચઢી આવ્યો, ત્યારે પૃથિરાજે પોતાના બેવી મીત્ર ચીતોડાધિપતિ મહા-

ન્યારે શાહખુદિન ગોરી ૧૨૦૦૦૦ સ્વાર લઈ પૃથ્વિરાજ ઉપર ચડી આવ્યો ત્યારે પૃથ્વિરાજ પણ સુલતાનને દંડ દેવા માટે સરસ્વતિ નદીના કનારે સામે આવી ઉભો રહ્યો. યવન લશ્કર પણ સામે કાનારે આવી થોભ્યું.

શીરસ્તા લખે છે કે આ સમયે પૃથ્વિરાજની સેનામાં ૩૦૦૦૦૦ સ્વાર ૩૦૦૬ હાથી અને અગણિત પાયદળ લશ્કર હતું; તથા ૧૫૦ રાજાઓ (સામંતો) હતા. સુલતાને દગો-દેઈ અચાનક પૃથ્વિરાજના લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો; જેથી હિંદુઓની હાર થઈ અને દિલ્લીનો અંતીમ આર્યવીર મહારાજ પૃથ્વિરાજ સંઘાટ અત્યંત વીરતાથી લડી કેદ થયો.

રાવલ સમરસિંહને યવનોના વર્તમાન કહેવરાવી પોતાની કુમકે બોલાવવા માટે ચંદ કવિ તથા દુતોને ચીતોડ રવાના કર્યા.

આ ભયંકર પ્રસંગે ભારત વર્ષના સમસ્ત રાજાઓએ એક સંપ કરી દેશ વેરી સુલતાનના આક્રમણનું અવરોધન કર્યું હોત અને સ્વભૂમિનું રક્ષણ કરવા માટે સ્વદેશાનુરાગથી ઉત્સાહી બની પૃથ્વિરાજને સહાયતા કરવા શહસ્રો ગ્રહણ કર્યા હોત તો સ્વભૂમિની દુર્દશા કદી થાત નહિ; પરંતુ તે પોતાનીજ માતાના કટા શત્રુઓ થવા વિપરીત વર્તન કર્યું; અને મોન્ય ધારણ કરી સૌ પોતપોતાની રાજધાનીઓમાં બેસી રહ્યા. તેમાં ખાસ કરીને કનોજના રાઠોડ મંદોરના પડિહાર, ધારાના પરમાર અને ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓ તુચ્છખુદ્દિથી પૃથ્વિરાજનો નાશ થવા ઇચ્છતા હતા. અને તેવું પરિણામ લાવવાને માટેજ યવનોને ઉશ્કેરી પ્રયત્ન કરતા હતા.

જે રાજપૂત કુલકલંક રાજાઓએ દેશને વશ થઈ કાપુરપો ચિત કાર્ય કર્યું તેમને પણ શીઘ્ર તેનું વિષમ ફળ ભોગવવું પડ્યું. અને પૃથ્વિરાજના દેહાંત પછી શીઘ્ર તેઓ સર્વ ભારતનું ભવિષ્ય ખરાબ કરનાર યવનોના દાસત્વની મજબુત બેડીઓમાં જકડાઈ ગયા.

ન્યારે મહારાવલ સમરસિંહ પોતાના ૧૨૦૦૦ હજાર શીશોદીઆ મેવાડી લશ્કરથી દિલ્લી આવ્યા અને પૃથ્વિરાજને મળી લડવાને માટે સજ થયાં તે વખતે સમરસિંહની આગ્રાથી મેવાડી રાજપૂતોની પ્રચંડ સેના કુશરાજ પ્રદેશમાંથી વહેતી પ્રચંડ નદીના પ્રવાહની પ્રમાણે દિલ્લી નગરના દરવાજાની બહાર નીકળી તે વખતે હથીઆરોત્ત ખણખણાટ, મદોન્મત હાથાઓની કાલકારીઓ, ઘોડાઓના બીધણનાદ, રણતુરી, શંખ તથા

મુસલતાન શાહશુદ્દિને પૃથ્વિરાજને કેદ કર્યા પછી થોડા સમય બાદ મારી નાંખાવી, સરસ્વતિ, સમાના, કુહરામ અને હાંસી બાદિના કિલ્લાઓ સર કરી અજમેર તરફ ગયો તે વખતે પૃથ્વિરાજના પુત્ર ગોવિંદરાજ તરફથી કેટલાએક અજમેર તથા સાંભરનિવાસી ચૌહાણો લડ્યા, પરંતુ ભાવીની ગતી પ્રબળ હોવાથી છેવટ ઉક્ત નગર મુસલતાને સર કર્યું, અને ત્યાંના હજારો વતનીઓને મારી નાંખવામાં આવ્યા તથા હજારો હિંદુઓને મુસલમાન કરવામાં આવ્યા તથા કેટલાકેને ગુલામ બનાવી હિંદુઓના દેવ મંદીરોનો નાશ કર્યો.

ખીજાં વાણત્રોની ધ્વની અને રણોન્મત રાજપૂતોની વીરહાકથી પૃથ્વિ કંપાયમાન થવા લાગી, તે વખતે કાયરોના મનમાં મહાભય ઉત્પન્ન થતો હતો.

મહારાવલ સમરસિંહજીને ચંદ કવિએ રાજપૂત સેનાનો “યુલિસીસ” ની ઉપમા આપી હતી. પુણ્યભૂમિ બ્રહ્માવર્તના મેદાનમાં વહેતી પવિત્ર કગર નદીના તટપર ક્ષત્રિઓ અને યવનો વચ્ચે મહા ધોર સંગ્રામ થયો. આ ધોર સંગ્રામ સતત ત્રણ દીવસ ચાલ્યો, પ્રથમના બે દીવસના સંગ્રામમાં એકે પક્ષને જય અથવા પરાજય મળ્યો નહિ. ખીજે દીવસે પ્રાતઃકર્મો સમાપ્તી કરવાના કાર્યમાં રોકાયેલા હતા; આ સમયે ભારત ભારકર પૃથ્વિરાજ શીખીરની અંદર પોતાની પ્રિયપત્ની સંયુક્તા પાસે સમરમાં જવાની રજા માગતા હતા.

મહારાણી સંયુક્તાએ પોતાના પ્રાણનાથને સ્વહાથે બખ્તર પહેરાવ્યું ત્યારબાદ કમરમાં તલવાર બાંધી હાથમાં ધનુષ્ય બાણ તથા લાંબો બાલો આપી પેશકબજ બાંધી રહી હતી, એટલામાં રણભૂમિમાં વાગતાં રણવાદો ના નાદ ગગન મંડલને વિદીર્ણ કરવા લાગ્યા. આ યવનોનો આચિંતો નાદ હજી આકાશમાં પહોંચ્યો ન પહોંચ્યો, એટલામાં પૃથ્વિરાજની છાવણીના વીર દેશાભિમાની રાજપૂતો યવનોના છળભેદને જાણી ગયા, અને તુરત તેઓએ પણ સિંહનાદ કરી ભૂમંડળને ગળવી મુક્યું, અને હરહર મહા દેવનો એકી સ્વરે ઉચાર કરી યવનોના ધોર નાદનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

મહારાજ પૃથ્વિરાજ શીખીરમાં વિરમત રયા. વિશ્વાસઘાતી મુસલતાન પ્રાતઃકાળમાંજ રણવાદો વગડાવશે એવું ક્ષત્રિ સૈન્યને સ્વપ્ને પણ નહોતું. આર્ધવીર પૃથ્વિરાજે તુરત બહાર આવી સિંહનાદ કર્યો કે તુરત સમરસિંહ ઇત્યાદી પ્રબલ વીર રાજપૂતોએ જય મહાકાલિજીનો પૂકાર કરી મુસલતાનનાં સૈન્ય કિપર તુટી પડ્યા. આ અંતિમ પ્રસંગે આર્ધાવૃત્તના અનુ-

શ્રીરસ્તા તવારિખમાં લખે છે કે પૃથ્વિરાજના પછી તેનો પુત્ર ગોલા (ગોવિંદરાજ કોઇ પ્રતમાં કોલા પણ લખેલ છે જે ગોવિંદરાજનું બગડેલું રૂપ છે કેમકે તે વખતે મુસલમાનો ભારતવર્ષની બાષાના પૂરા માહેદગાર નહોતા તેથી ગોવિંદરાજને બદલે ગોલા લખવું સંભવિત છે.) બરાબર ખીરાજ (ખંડણી) દેવી કબુલ કરી ત્યારે અજમેરનો મુલક પૃથ્વિરાજના કુંવરને સુંપી સુલતાન દિલ્લી તરફ જતો હતો, ત્યારે અજમેરનો નવો રાજા

પ્રથમ વીર પ્રયંડ અને અડગ યોદ્ધાઓ કેશરીયાં કરી, શત્રુઓ ઉપર વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી તુડી પડ્યા અને અસંખ્ય શાહી ફોજને ધાસની માફક કાપવા લાગ્યા; લોહીની નીંદ્રા ચાલવા લાગી, યવન અને રાજપૂતોનાં મુડદાના ઢગલા થવા લાગ્યા, રૂધીરના પ્રવાહથી પવિત્ર સરસ્વતિનું જળ માંસ અને લોહીથી રક્તવર્ણુ ધારણ કરી વહેવા લાગ્યું. મહારાવલ સમરસિંહ તથા તેના કુંવર કલ્યાણસિંહજી ઇત્યાદી રાજપૂતો આ રણભૂમિમાં મહાન પરાક્રમ દર્શાવી, શત્રુની પુષ્કળ સેનાનો ધાણુ વાળી અલૌકિક સ્વદેશ પ્રેમ અને અદ્ભૂત વિરતાના જ્વલંત ઉદાહરણો બતાવી રણભૂમિમાં ચિરનીંદ્રામાં સુતા હતા.

જે દીવસે વીર શીરોમણિ સમરસિંહ પોતાના ૧૨૦૦૦ હજાર રાજપૂતો સાથે રણભૂમિમાં પડ્યો તે દીવસે સરસ્વતિનાં રૂધીરમય જળમાં ભારત વર્ષનો ગૌરવ સૂર્ય સદાને માટે કુખી ગયો અને સદાને માટે ભારત ભૂમીની આશા નષ્ટ થઇ ગઈ; ભારતના ભાસ્કર આર્યવીરને યવનોએ પકડી લોહ જંજીરથી જકડાવી કેદ કર્યો.

જેના ત્રટપર બેસી આર્ય મહાત્માઓ ઇશ્વર ભજન કરી તથા વેદના ધોષથી આનંદ માનતા હતા તે ભૂમિ આજે લાયકર સ્મશાનવત્ બની ગઇ, તે ભૂમિ ઉપર આજે અસંખ્ય શીયાળ સ્વાન અને ગીધોના શોકધ્વની સંભળાવા લાગ્યા; આ રણાંગણમાં અન્યાયથી વિજય પ્રમેજા યવનો પીસાયની પેઠે લાંબા હાથ પ્રસારી આર્યવીરોના મૃત્યુ શરીર ઉપરથી વસ્ત્રાભૂષણો હરવા લાગ્યા; આવી પીસાયોની તીવ્રગતીને આ વખતે રોકનાર કોણ હતું “ કોઇ નહિ ” સમગ્ર જગત કર્કશ સ્વરે કહેવા લાગ્યું કે, “ સ્વદેશ પ્રેમના પવિત્ર મંત્રથી પ્રેરીત થઇ હસ્તમાં ખડગ ધારણ કરનાર કોઇ નહિ, હાં ! ભારતની રાજ્યલક્ષ્મી યવનોની અસુરી જંજીરમાં જકડાઇ ગઇ; અને હાથ ! હાથ ! કરતી ભારત ભૂમિ આજે અનાથ બની મ્લેછોના પંઝામાં સપડાઇ ગઇ. ”

ક્ષત્રિય કુલ કલંક, ગ્રહકલેશી જમચંદ આદિને પણ તેનું વિશ્વાસ-

ગોવિંદરાજ અમુલ્ય નજરાણું તથા પોશાક લેઈ હાજર થયો હતો.

સુલતાન શાહબુદ્દિને ગુલામ મલિક કુતબુદ્દિન એમકને મોટા સૈન્ય સાથે કુહરામમાં રાખી પોતે અફઘાનીસ્થાનની રાજધાની ગીઝની તરફ હિંદુસ્થાનનો અખુટ ખંખનો હાથી, ઘોડા, જવાહીર ઇત્યાદી લેઈ રવાના થયો.

ધાતનું તથા દેશદ્રોહનું યથોચિત્ત ફળ મળ્યું. દિલ્લી નહરત કયાંપણી મુસલમાનોએ કનોજ પહોંચી સર કર્યું ત્યારે ડરનો માર્યો જયચંદ્ર નાવમાં બેસી ગંગાને સામે પાર જવા ધારતો હતો, પરંતુ એટલામાં નાવ કુપ્પડું અને તેની સાથે જયચંદ્ર પણ ડુબી મુઓ-અહા ! કેવો આ દૈવી પ્રકાપ ! કેવું આ સ્વદેશ દ્રોહનું ફળ તેને તુરત મળ્યું.

વિશ્વાસપાત્ર ઠર્યું છે કેમકે ચૌહાણોના પ્રાચિન શિલ્લાલેખોમાં આપેલાં પહેડી નામાં એ ગ્રંથને મળતા આવે છે.

સુલતાને પૃથ્વિરાજને કેદ કરી તેની આંખો ફેડી, ગળામાં સો મણુ-લોહની સાંકળ નાખી, હાથ પગમાં બેડીઓ પહેરાવી ગીઝનીના કાળાગ્રહમાં રાખ્યો હતો, ત્યાં ચંદ્રકવિ ગયો અને અત્યંત ચતુરાર્ધથી શાહની પરવાનગી મેળવી કાળાગ્રહમાં ગયો અને પૃથ્વિરાજની આવી દુખી સ્થિતિ જોઈ તેને અત્યંત દુઃખ લાગ્યું-પૃથ્વિરાજને જાણ થઈ કે ચંદ્ર મને મળવા આવે છે એમ ધારી તેને માન દેવા માટે ગળામાં સોમણુ વજનની સાંકળ હતી છતાં ઉભો થઈ અપૂર્વ પ્રેમથી મળ્યો. આ વાત શાહબુદ્દિન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો અને ખીજો પચાસ મણુનો તોફ નાખવા હુકમ કર્યો જેથી ચંદ્રે પૃથ્વિરાજને આવાં અસહ્ય કષ્ટથી મુક્ત કરવાની યુક્તિ શોધી શાહની રૂબરૂમાં પૃથ્વિરાજની પ્રશંસા કરી કહ્યું કે ખુદાવીંદ મારો રાજ શબ્દ વેધી છે બલે આપે એને દ્રષ્ટિહીન કર્યો છે; છતાં આપને રમુજ આપે એવા ચમત્કાર બતાવી આપને ખુશી કરશે, અને એવા ચમત્કાર જરૂર આપ જેવા વીર સુલતાનને શીખવવા લાયક છે. મારો રાજ અંધ છે છતાં સો સો મણુના સાત લોહના તવા શબ્દના અવાજપર તીર છોડી વીંધી આપને ખુશી કરશે ” ચંદ્રના આવાં વાક્ય સાંભળી સુલતાને એ ચમત્કાર જોવાને એક દીવસ નીયમિત કરવામાં આવ્યો. નીયમિત દીવસે શાહ સભા ભરી જરૂરમાં તખ્ત ખીજાવી જોવા બેઠો, અને નીચેના ચોગાનમાં પૃથ્વિરાજના હાથમાં ધનુષ્ય બાણ આપ્યું. પૃથ્વિરાજે ધનુષ્ય ચડાવી બેઠ્યું કે તુરત ભુટી ગયું ત્યારે ચંદ્રે કહ્યું કે—

દીન પલદયો પલટી ઘડી, પલટી હથ્થ કબાન ।

પીથલ એહી પારખું, મત ચૂકે ચહુઆન ॥

ત્યારઆદ કુતબુદ્દિન ઐમકે મેરઠની પહેલે જીત મેળવી પોતે દિલ્હીનો માલીક થઈ, હિં સં ૫૯૮ ઇ. સં ૧૨૫૦ માં દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેસી હિંદના આદશ'હના પદની ધારણ કરી; જે રાજ્યમાં હિંદના આર્ય વીરોની વિજય પતાકાઓ ફરકી આર્યવીર રાજપૂતોની બહોજલાલી ખતા-

પૃથ્વિરાજે પોતાના ધનુષ્યની માગણી કરી ત્યારે સુલતાને તેનું પ્રયંડ ધનુષ્ય મંગાવી આપ્યું; આ ધનુષ્ય તાતારખાં રણભૂમિમાંથી લાવ્યો હતો અને તેને ગીઝનીના શહઅ બંડારમાં રાખિલું હતું.

આ વૈધકાર્ય સાર્વજનિક જનોને જોવાને છુટ આપી હતી જેથી દરબારમાં પુષ્કળ બીડ થઈ હતી; પહેલેથી એવો ઠરાવ થયો હતો કે શાહ-બુદ્દિને એક તવા ઉપર કાંકરો મારી અવાજ કરવો અને શાહઆશ ! શાહ-આશ ! કહી પૃથ્વિરાજને ઉત્સાહ આપવો. પૃથ્વિરાજની જમણી બાજુએ મહાકવિ ચંદ પશુ આવીને ઉભો રહ્યો, તેની આસપાસ સુલતાનના પુરા-સાની પહેરેગીરો ખુશા હથીઆરથી ઉભા રહ્યા હતા. તે વખતે રૂર સંધાન કર્યા પહેલાં ચંદ કવિએ પોતાના મહારાજને આપ નીચેની કવિતા સંભાળાવી ઉત્તેજન કર્યો.

ચાર વંશ ચોવીસ ગજ; અંગુલ અષ્ટ પ્રમાન ।

એતેપર સુલતાન હે; મત ચૂકેઃ ચૌહુઆન ॥

તદ ઉપરાંત આર્ય વીર રાજાને શૌર્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે નીચેની વીર કવિતા બોલ્યો.

એહી બાન ચહુઆન, રામ રાવણ ઉત્થપ્યો;

એહી બાન ચહુઆન; કળ શીર અર્જન કટયો;

એહી બાન ચહુઆન; શંભુ તિપુરામૂર સંધ્યો;

એહી બાન ચહુઆન; અમર લછમન કર વેંધ્યો;

સો બાન આજતો કર ચઢ્યો; ચંદ વીરદ સચ્ચો ચવે;

ચૌહુઆન રાવ સંભર ધની; મત ચૂકે મોટે તવે.

ચંદનો ભાવર્થ પૃથ્વિરાજ તુરત સમજી ગયો, શાહબુદ્દિને તવાપર કાંકરો મારી વાહ પીથત્ર વાહ પીથલ શાહઆસ એવો પુકાર કર્યો કે તુરત પૃથ્વિરાજે એ શબ્દ ઉપર શર ફેંકી શાહબુદ્દિનનું લલાટ ભેડી નીચે પાડ્યો; સુલતાનનો પ્રાણ યમદ્વાર પહોંચી ગયો, આખા દરબારમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, શાહના સૈનિકો તુરત પૃથ્વિરાજ ઉપર ધસી આવ્યા. ચંદ અને

વતા હતા, તે રાજ્યમાં અન્યાયી ધરુલામી પતાકાઓ ફરકવા લાગી. ૬

હરિરાજ - (નં. ૩૧ નો નાનો ભાઈ) આ રાજ્યએ પૃથ્વિરાજના પુત્ર ગોવિંદરાજ પાસેથી અજમેરનું રાજ્ય છીનવી લીધું અને પોતાના જેષ્ઠ ભાઈનો બદલો લેવા મોટી ફાજ લેઈ દિલ્લી તરફ રવાના થયો. આ વાત સાંભળી કુતશુદ્ધિન ઐબકે ફરી અજમેર ઉપર ચડાઈ ફરી જેથી હરિરાજ પાછો ફરી અજમેર આવ્યો અને કુતશુદ્ધિન સાથેની ળડછમાં વિજય મેળવાનું પરિણામ નહિં જોવાથી થવનોને હાથ કેદ થવા કરતાં ચિત્તા ખડકાવી બળી મુઝો કુતશુદ્ધિને અજમેરનો કબજો ફરી ત્યાંના દેવ મંદીરો તોડી ભારી ભુલમ ગુમચોં હતો. "

પૃથ્વિરાજના કેદ થયાબાદ તેનો પુત્ર ગોવિંદરાજ બાહ્યાવસ્થામાં હતો જેથી પૃથ્વિરાજના નાનાભાઈ હરિરાજે અજમેરનું રાજ્ય કબજો ફરી લીધું. જેથી ગોવિંદરાજ રણથંબોરમાં જઈ રહ્યો.

પૃથ્વિરાજનાં ત્રાંખાના તથા ચાંદીના શિક્કાઓ વિ. સં. ૧૨૪૮ તથા ૧૨૪૯ની સાલના મળેલા છે તેમાં એક તરફ હાથમાં ભાલા સહિત ઘોડે-સ્વાર છે અને બીજી તરફ ' શ્રી પૃથ્વિરાજ ' ચીત્ર આપેલું છે. "

બીજા વિ. સં. ૧૨૪૨ની સાલના મળેલા છે તેમાં એક તરફ ' શ્રી પૃથ્વિરાજ ' તથા બીજી તરફ ' સ્ત્રિમહમદશામે ' એવા અક્ષરો છે. મહમદશામે એટલે શાહજુદ્દિન ગોરીએ જ્યારે પૃથ્વિરાજને છતી કેદ કર્યો તે પછી અને પૃથ્વિરાજ માંચો ગયો તે પહેલાંના આ શિક્કા હોવા જોઈએ. પૃથ્વિરાજે સંકેત ગોઠવી રાખ્યો હતો તેથી પૃથ્વિરાજનું ખડગ ચંદના ગળામાં અને ચંદનું ખડગ પૃથ્વિરાજના ગળામાં ફર્યું. આ પ્રમાણે ઉભય ખડગોએ એકજ સમયે ઉભય મહાવીરના પ્રાણ લીધાં.

૧—ચૌહાણ વંશ સંબંધી વિશ્વાસપાત્ર વૃત્તાંત તેમના પોતાનાજ લેખો ઉપરથી મળી શકે છે. " પૃથ્વિરાજરાસા "માં કેટલીએક કદપીત વાતો આપેલી છે. એમ મી. ડૉક્ટર બુક્કરે અંગાળના એશીઆટિકના પ્રોસીડીંગ (ઇ. સ. ૧૮૯૩ પુષ્ટ ૯૩-૯૪)માં જણાવેલું છે.

ચંદ કવિના 'રાસા' ઉપરથી કર્નલ ટૉડે જે વંશાવળી ઉપજાવી છે. તે માલ વિનાની અને નકામા સરખી છે એમ મી. કનિંગહામનું પણ લખવું છે; પરંતુ આ ઝગડાનું છેવટ હલુસુધી આવેલું નથી. શ્રીયુત મોહનલાલજી તથા પં. ગૌરીશંકરજી આદી આધુનિક ઇતિહાસિક ખોળ કરનાર લેખકો આ વાત વિષે પ્રતિપક્ષી છે. "

ડૉક્ટર બુક્કર એ લેખોનું પ્રમાણ આપે છે તેમાં એક લેખ વિ. સં. ૧૨૩૦ નો છે અને બીજો લેખ ૧૨૨૫ની સાલનો છે. "પૃથ્વિરાજ વિજય" જે કાશ્મીર પંડિતનો લખેલો છે તે ગ્રંથ ઉપરથી નીકળતું પહેડી નામ વિશ્વાસપાત્ર ઠર્યું છે કેમકે ચૌહાણોના પ્રચિન શિક્ષા લેખોમાં આપેલાં પહેડીનામાં એ ગ્રંથને મળતાં આવે છે.

પ્રકરણ ત્રીજું.

રણુથ ભોરનાં ચાહુઆણુ.

ગોવિન્દરાજ—(નં. ૩૧ નો પુત્ર) હમીર મહાકાવ્યમાં પૃથિરાજના પુત્રનું નામ ગોવિંદરાજ લખેલું છે. x પ્રબંધ કોષના અંતમાં ચૌહાણની એક વંશાવળી આપેલી છે. તેમાં રાજદેવ નામ આપેલું છે તથા હમીર મહાકાવ્યમાં ગોવિંદરાજ નામ આપેલું છે. અને ચંદ્રકવિએ પૃથિરાજ ૨ સામાં રણુથી નામ લખેલું છે. આમાંથી હમીર મહાકાવ્યમાં જે નામ આપેલું છે તે સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વિશ્વાસપાત્ર છે. મુંગઈના છાપેલા હમીર મહાકાવ્યના ચોથા સ્વર્ગમાં ગોવિંદરાજને પૃથિરાજનો પુત્ર લખેલો છે. તેમ એ સ્વર્ગના ૨૯ માં શ્લોકમાં હરિરાજને ગોવિંદરાજનો કાકા પણ લખેલ છે જેથી સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે છે કે ગોવિંદરાજ હરિરાજના ભાઈ પૃથિરાજનો પુત્ર હતો.

ગોવિંદરાજ પાસેથી અજમેરનું રાજ્ય તેના કાકા હરિરાજે છીનવી લીધું, ત્યારે ગોવિંદરાજે રણુથભોરમાં જઈ અલગ રાજધાની સ્થાપી. ત્યાંથી પણ હરિરાજ તેને કહાડવા ધારતો હતો, પણ કુતમુદિન એમેકે

x હમીર મહાકાવ્ય નયનચંદ્રસુરિ નામના જૈન કવિએ સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલું છે આ નયનચંદ્રસુરિ જયચંદ્ર સુરિનો પૌત્ર હતો. આ ગ્રંથ પંદરમી શતાબ્દિમાં લખાયેલો છે; તે સીવાય “ હમીર હઠ ” તથા “ હમીર રાસા ” નામનાં પુરાતન ગ્રંથ હિંદી ભાષામાં લખાયેલા છે તેમાં હમીર દેવના વંશનું નીચે પ્રમાણે વંશવૃક્ષ છે.

૧. ચંદ્રરાજ (ચૌહાણ) ૨ જયપાલ. ૩ જયરાજ. ૪ સામંત-સિંહ. ૫ ગુવક. ૬ નંદન. ૭ અપરાજ. ૮ હરિરાજ. ૯ સિંહરાજ. ૧૦ બીમરાજ. ૧૧ વિગ્રહરાજ. ૧૨ ગંગદેવ. ૧૩ વલ્લભરાજ. ૧૪ રમિરાજ. ૧૫ ચામુંડરાજ. ૧૬ દુલભરાજ. ૧૭ દુશક્ત. ૧૮ વીશલદેવ. ૧૯ પૃથિરાજ. ૨૦ અદ્દહણ. ૨૧ અનલ. ૨૨ જગદેવ. ૨૩ વીશલદેવ. ૨૪ જયપાલ. ૨૫ ગંગદેવ. ૨૬ સોમેશ્વર. ૨૭ પૃથિરાજ. ૨૮ હરિરાજ. ૨૯ ગોવિંદરાજ. ૩૦ બહાદુર ૩૧ પ્રહલાદ. ૩૨ વીરનારાયણ. ૩૩ વાગભટ ૩૪ જૈનસિંહ. ૩૫ હમીર દેવ.

ગોવિંદરાજની મદદ કરી; જેથી હરિરાજને નાસવું પડ્યું એવું “ તાલુલમ આસિર ” નામની ફારસી તવારિખમાં લખેલું છે. આ રાજના સમ-
યથી ચૈહાણોની પ્રખ્યાત રાજધાની રણથંભોર ગઢમાં થઈ.

બાન્હણદેવ—(નં. ૩૩ નો ઉત્તરાધિકારી) આનું ઉપનામ બહાલણુ
અથવા પાલ્હણુદેવ હતું. આ રાજના વખતનો એક શિલાલેખ
વિ. સં. ૧૨૭૨ નો મળેલો છે; ઉક્ત સંવતમાં આ સુલતાન
શમ્સુદ્દિન અસ્તિમશને માર્તહત હતો, એવું ઉક્ત લેખ ઉપરથી
ધારવામાં આવે છે. આ રાજને પ્રહલાદદેવ તથા વાગભટ નામે
બે પુત્ર હતા.

મહાદેવ—(નં. ૩૪ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ પ્રહલાદ દેવ હતું. આ
રાજને શિકારનો બહુ શોખ હતો અને તે શેર સિંહ) ની સાથે
લડી અંતે શેરને કટાર અથવા તલવારથી ચારી મારી નાખતો
હતો. એક વખત એક વિક્રાળ શેર સાથે લડતો હતો તેવામાં
શેરે એણિતાં એ રાજનો ખંભો ચારી લીધો. પરંતુ આ ‘બહાદૂર
વીરરાજ’એ તુરતજ કમરમાંથી કટાર કહાડી શેરને ચમદાર પહોં-
ચાડ્યો પરંતુ થોડા વખત બાદ શેરનું ઝેર ચડવાથી આ પરાક્રમી
રાજનો દેહાંત થયો.

વીરનારાયણ—(નં. ૩૫ નો પુત્ર) આ રાજ ચવનોની સામે દ્વેશ-
દ્રષ્ટિથી જોતો હતો જેથી દીક્ષિના સુલતાન જલાલુદ્દીન ખીલજીએ
ક્રોધ બહાનું કહાડી તેને દીક્ષિ બોલાવી દગો કરી વીષ દેધ મારી
નાખવામાં આવ્યો, અને રણથંભોર ઉપર મુસલમાનોએ અધિકાર
જમાવી દીધો. વીરનારાયણ તથા તેના કાકા વાગભટને ક્રોધ કાર-
ણથી તકરાર થઈ જેથી વાગભટે માળવામાં જઈ ગઢ ગાગરોનમાં
પોતાનું અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું.

વાગભટ—(નં. ૩૫ નો નાનો ભાઈ) આનું ઉપનામ ખેંગારસિંહ
પણુ હતું આ રાજ્યે પોતાના ભત્રિજાથી રીસાઈ સંવત ૧૩૩૦
માં માળવામાં ગઢ ગાગરોનની આસપાસનો મુલક કબજે ફરી.
ગઢ ગાગરોનમાં ગાદી સ્થાપી, એવું હમીર મહાકાવ્યમાં તથા જુદા
લોકાનાં કાવ્ય ગ્રંથોમાં લખેલું છે. તેમ તવારિખે ફીરસ્તામાં પણ
એજ પ્રમાણે લખેલું છે. આ રાજના ભત્રિજાને દીક્ષિમાં દગો કરી
માર્યો અને રણથંભોર ઉપર મુસલમાનોએ કબજો કર્યો. આ વાત
સાંભળી પોતાનું રજપૂત સૈન્ય લેઈ તે રણથંભોર ગયો અને મુસ-

લભાન સુખેદારને હાકી કહાડી પોતે રણુથભોરની રાજ્યમાદી ઉપર બેઠો.

અલાઉદીન ખીલજના સમયમાં ઉલુગખાં (અલુગખાં) એ બે વખત મોટા લશ્કરથી રણુથભોર ઉપર ચડાઇ કરી પરંતુ બંને વખત ચૌહાણોએ મુસલમાનોની પાવમાલી કરી નસાડી મુક્યા હતા. આ વખતથી ચૌહાણોની રણુથભોર અને ગઢ ગાગરાન ઉઘાય. સ્થળે રાજ્યધાની સ્થાપિત થઇ.

જૈત્રસિંહ—(નં. ૩૬ નો પુત્ર) આ આર્યવીર રાજા જૈત્રસિંહની મહારાણીનું નામ હીરાદેવી હતું. આં આર્ય વીરાંગના રાજપૂત કુળદીપક રાણી સર્વથા પોતાના ઉચ્ચ પદને યોગ્ય હતી. તે જ્યારે સગર્ભા થઇ, તેની એ અવસ્થામાંની વાસનાઓથી ગર્ભસ્થિત જીવની પ્રવૃત્તિ અને મહત્તાના આભાસનો પરિચય મળી શકતો હતો. કોઇ કોઇ વાર આ હિંદદેવી મહારાણીને મુસલમાનોના રક્તથી રનાન કરવાની ઇચ્છા થઇ આવતી હતી. જેથી તેમના પતિ તેમની સર્વ અભિલાષાઓને સત્વર પૂર્ણ કરવામાં પછાત પડતા નહોતા. આ મહારાણીને શુભ ધટીકામાં એક આર્ય ઉગ્રગર દિગ્વ્ય પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ. આ પુત્રના જન્મોત્સવ સમયે પૃથ્વીની દસે દીશાઓએ અપૂર્વ શોભા ધારણ કરી હતી. સુખદ સમીરનું ઉત્તમ વહન થવા લાગ્યું હતું. નભોમંડળ નિર્મળ થયું અને સૂર્યદેવ મૃદુલતાથી ચમકવા લાગ્યા; તે મહદ પ્રસંગે મહારાજા જૈત્રસિંહે બ્રાહ્મણ, પંડિત, કવિ યાચકના શીરપર સુવર્ણની મુદ્રાઓની વૃષ્ટિ કરી અજાયબ બનાવી દીધા. મંત્રિ કારભારી, મુસદ્દી, સામંતો તથા પ્રજાવર્ગે પોતાની સ્થાિતિ પ્રમાણે મોટે ઉત્સવ કરી યાચક ગણોને દાન આપી પોતાની રાજભક્તિ પ્રદર્શિત કરી હતી.

રાજાની સન્મુખ જ્યોતિષના વિદ્વાન આચાર્યોએ આવી આ બાળ યુવરાજના જન્મસ્થાનમાં પડેલા શુભમહોના શુભ યોગનો વિચાર કરીને રાજાને એવી ભવિષ્ય વાણી કહી કે “ આ રાજકુમાર સમસ્ત કારત જૂમિને પોતાના દેશના શત્રુ મુસલમાનોના રક્તથી અભિષિક્ત કરશે. ” ત્યારબાદ તેનું નામ યવન મદમદન ખીચીરાઓ હમીર દેવ રાખવામાં આવ્યું.

જ્યારે હમીરદેવ યોગ્ય ઉંમરનો થયો ત્યારે તેણે શીઘ્રતાથી સર્વ કળાઓનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરી લીધો. તથા ક્ષત્રિયો અત્ત યુદ્ધ વિદ્યામાં

પણ નીપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. ત્યારબાદ જૈત્રસિંહને સુરત્રાણ તથા વિરામ નામના ખીજા બે પુત્રો થયા હતા તે પણ મહા યોદ્ધા નીવડ્યા હતા.

જ્યારે હમીરદેવ યોગ્ય ઉમરનો થયો ત્યારે તેણે શીઘ્રતાથી સર્વ કળાઓનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરી લીધો. તથા ક્ષત્રિયોં ચિત્ત યુદ્ધ વિદ્યામાં પણ નીપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. ત્યારબાદ જૈત્ર સિંહને સુરત્રાણ તથા વિરામ નામના ખીજા બે પુત્રો થયા હતા તે પણ મહા યોદ્ધાની વડયા હતા. જૈત્રસિંહે વિ. સં. ૧૩૩૦ માં રાજ્યનો બાર હમીરદેવના શીરપર નાખી દીધો; અને પોતે વાનપ્રસ્થ ધારણ કરી અરણ્યમાં વાસ કર્યો.*

હમીરદેવ—(નં. ૩૭ નો પુત્ર) હમીર દેવે છ ગુણ અને ત્રણ શક્તિઓથી સંપન્ન થઈ યુદ્ધના હેતુથી દિગ્વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે રણથંભો-રથી પ્રયાણ કર્યું. અને પહેલાંજ સરસપુરના રાજા અર્જુનદેવને પરાજિત કરી તાબે કર્યો; એ પછી ગઢ મંડલા ઉપર ગયો, ત્યારે ત્યાંના રાજાએ અંડણી કબ્જા કરી. ગઢ મંડલાથી સીધો ધારા નગરીના પરમાર ખીજા ભોજ ઉપર ચડાઈ કરી તેને તાબે કર્યો; આ રાજા ભોજ તેના વડીલ ભોજરાજા જેવોજ ગુણગ્રાહી અને વિદ્વાનોનો આશ્રયદાતા હતો. ધારા નગરીથી હમીરની સેના ઉજ્જયની આવી પહોંચી અને ત્યાં સર્વ સૈન્ય હાથી ઘોડા અને મહારાજા હમીર દેવે ક્ષીપ્રા રનાન કરી મહાકાળેશ્વર મહાદેવની વિધીપૂર્વક પૂજા કરી અગણીત ધર્મદાન કરી ચીત્રકોટ (ચીતોડ) મેવાડનો મુક્તક હુંડી ઉજાડ કરી આણુરાજ તરફ ગયો.

હમીર દેવ પોતે વેદનો અનુયાયી હતો છતાં તેણે આણુ ઉપરના જૈન મંદીરમાં ઋષભદેવની પૂજા કરી; કારણકે મહાનુભાવ અને ઉદારતામાં પુરૂષો વિરોધ સૂચક ધાર્મિક કાર્યમાં ભેદભાવ રાખતા નથી તે કેટલાંક એક દીવસ વસિષ્ઠના કુટીરમાં રહ્યો અને મદાંકિનીમાં રનાન કરી અચલેશ્વરી પૂજા કરી હતી.

આણુનો રાજા એક વિખ્યાત રણશૂર હતો. પરંતુ તેના બળનો આ અવસરે કશો પણ ઉપયોગ થઈ શક્યો નહિ જેથી હમીર દેવને આંધીન

× “તતશ્ચ સંવન્નવ વન્હિ વન્હિ--મૂહાયન માધ્વ લક્ષપક્ષો,
પોષ્યાં તિથૌહેલી દીને સપુષ્યે દેવજ્ઞાનિ દિષ્ટ દલેડ્ડી લગ્ને ॥
- હમીર મહાકાવ્યમ્ ”. સર્ગ ૮ લોક ૫૬.

થઇ તાબેદારી સ્વીકારવી પડી. ત્યારબાદ વર્ધનપુરનો નાશ કરી ચંગાની પશુ એજ સ્થિતિ કરી, ત્યાંથી અજમેર થઇ પુષ્કર રાજ ગયો અને ત્યાં તેણે આદી વરાહની આરાધના કરી પોતાના વડીલોની પ્રાચીન રાજધાની સાકંભરી ગયો. ત્યાં રસ્તામાં મરહટા* ખડિલા, ચમદા અને કાંકરોલી હાંટી પોતાને તાબે કરી દરેક ઠેકાણે જય મેળવી પોતાની જન્મભૂમિ તરફ ગયો.

હમીરે પોતાના કુળગૌરવિશ્વરૂપની સલાહથી કોટી યજ્ઞ કરવા માટે દેશ દેશાંતરથી વિદ્વાન પંડિતોને બોલાવી વીધીયુક્ત તે યજ્ઞની સમાપ્તિ કરાવી અને બ્રાહ્મણોને યથેચ્છ ભોજન કરાવી યોગ્ય દાક્ષિણ આપી સંતુષ્ટ કર્યાં.

હમીરદેવે જ્યાંથી રાજછત્ર ચામર અને મુકટ ધારણ કર્યો પછી સર્વથી વિશેષ ગૌરવવર્ધક અને અચલ કીર્તિકારક કાર્ય કર્યું, તે એ હતું કે રણુચંભોરના જૈત્રસિંહ સુધીના રાજ્યોએ દીક્ષિના બાદશાહોને ખંડણી આપેલી હતી તે આપવી હમીર દેવે બંધ કરી. હમીરદેવના હૃદયમાં બાહ્યાવસ્થાથીજ મુસલમાનોને દેખતાંજ તીરસ્કાર ઉત્પન્ન થતો હતો અને તેઓનું નામ પણ શ્રવણથી સાંભળતો નહતો, તેનું કારણ એ હતું કે તે સમયના મુસલમાનો હિંદુઓપર કેટલાંએક અસહ્ય અને વર્ણુવી ન શકાય તેવા અત્યાચારો કરતા હતા; જેથી તેણે મુસલમાનોને ખંડણી આપવાની સાફ ના કહી દીધી; અને પોતાને સ્વતંત્ર મહારાજાધીરાજ નામથી ઓળખાવવા લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ બીજા રાજ્યો મુસલમાનોને ખંડણી આપતા હતા તેમને જીતી લેઇ તેમનાં સંરક્ષણનો ભાર પોતાના શીર ઉપર ઉપાડી લેઇ સાર્વભોમપતિ મહારાજા તરીકે બીજાઓ પાસેથી ખંડણી લેવા લાગ્યો. આવી ન સહન થાય એવી છેડથી સુલતાન અલાઉદ્દીન ખીલજી મહાકોપાયમાન થઇ રહ્યો હતો; એટલામાં વળી એક એવો બનાવ બન્યો કે જેથી સુલતાનની કોપાઅગ્નિમાં ઘન હોમાયા બરોબર થયું; અને તેમાંથી જે જ્વાળા બચંકર નીકળી ઉડી તેણે લક્ષાવિધી મુસલમાનો તથા સહઆવિધી રાજપૂતોને ભરમીભૂત કરી નાશ કરી નાખ્યો.

* પુષ્કર રાજથી સાકંભરી જતાં મરહટા નામનું એક પણ ગામ રસ્તામાં આવતું નથી પરંતુ મેવાડની સીમા ઉપર મેડંતા નામનું ગામ છે તે હાંટયું હશે. કારણકે હમીર મહાકાવ્યનાં કર્તા કવિએ મેડતાને બદલે મરહટા લખ્યું હોય એવો સંભવ રહે છે.

મીર મંગોલ નામનો એક સેનાપતિ કે જે સુલતાનનો માનીતો હતો તેણે સુલતાનની પ્રેમી મુરહદી+ બેગમ સાથે સ્નેહ સાંધી તે બેગમને છુપી રીતે ગુલ્શ રસ્તે દાદિલથી લેઈ નાશી ગયો હતો જેથી સુલતાને દરેક રજવાડાંઓને જાહેર કર્યું હતું કે મીર મંગોલને કોઈએ આશ્રય આપવો નહિ, અને જે કોઈ તેને પકડી મારા પાસે હાજર કરશે તેને મોંટી જાગીરો ઝનામમાં આપી મારો પ્રીતિપાત્ર મીત્ર ગણીશ.

મીર મંગોલે અનેક નવાબો, જાગીરદારો, સરદારો તથા મેવાડ, જયપુર, જોધપુર, છુંદા ઇત્યાદી રાજ્યોમાં છુપીરીતે આશ્રય મેળવવા ફરી વળ્યો, પરંતુ સુલતાનના ક્રોધાગ્નિની ઉપાધી બહેરવા કાણુ આશ્રય આપે, બલકે કોઈએ આશ્રય આપ્યો નહિ જેથી મીર મંગોલ હીમત હારી કપાળે હાથ મુકી આમેરની ધર્મશાળામાં અફસોસ કરતો બેઠો હતો. મીર મંગોલની ઉદાસીનો આશય મરહદી બેગમ સમજી ગઈ અને તુરત બોલી ઉઠી કે કેયે ? આપ બહારાવ નહિ આ પૃથ્વી હજુ નક્ષત્રિ થઈ નથી કેમકે જ્યાં સુધી સત્ય દયા ધર્મ અને નીતિનો આ જગતમાં વાસ છે ત્યાંસુધી ક્ષત્રિઓના હૃદયમાં આશ્રય આપવાનો અવિચળ આભાસ છે; જુઓ હજુ ભારત ભાસ્કર પૃથિગજનો વંશ રણથંભોરનો મહારાજ છે તે જરૂર આપણને આશ્રય આપી નિર્ભય કરશે; રણથંભોરનું નામ સાંભળતાંજ મીર મંગોલને હીમત આવી અને હર્ષના આવેશમાં બોલી ઉઠ્યો કે.

હોતેરેસી વીંચી મલા જીસ્કે મકાન મેં ।

વો કામ યાવ ક્યોં નહો દોંનોં જહાન મેં ॥

એટલાજ શબ્દ બોલી તુરત ઘોડો તૈયાર કરી રણથંભોર ગયો; અને ત્યાં જઈ દ્વારપાલ મારફત સલામ કરવા મહારાજહમીરને અરજ કરાવી. એપદારે મીરમંગોલના સમાચાર હમીર દેવને કહ્યા, મહારાજ હમીર દેવ મીર મંગોલ સેનાપતિને જાણતા હતા કે તે એક યવન વીર મહાશુ-

---

† જ્યારે ઇ. સ. ૧૨૯૪ માં સુલતાન જલાલ ઉદ્દીનની આગ્રાથી તેના ભત્રિજા અલાઉદ્દીને દક્ષીણમાં દેવગઢના યાદવ રાજા રામદેવ ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાં જીત મેળવી દાક્ષિ આગ્યો ત્યારે ત્યાંની કેટલીએક હિંદુ-સ્ત્રીઓની પણ ઘુંટ કરી લાવ્યો હતો તેમાં એક વીર ક્ષત્રિની પુત્રિ કે જે અસરા તુલ્ય હતી તેને પણ લાવ્યો હતો; અને તેને પોતાની માનીતી બેગમ કરી રાખી હતી. તેને સા કોઈ મરહદી બેગમ કહેતા હતા. પરંતુ તેનું જન્મનામ શું હતું તે કોઈપણ ઇતિહાસકર્તા ઉપલબ્ધ થતું નથી.

રવીર ચતુર, એક વચની અને ધર્મશીલ થોડ્યો છે જેથી મનમાં વિચાર કરી કહેવા લાગ્યો કે. “ ગુણાઃ પૂજા સ્થાનં ગુણિષુ નત્ર લિંગં નત્ર વચઃ ” આ વાક્યના અનુસાર તુરત તેને કચેરીમાં બેલાયો તેનું સર્વ વૃત્તંત સાંભળ્યામાં મીર મંગેલને અભય વચન આપી આશ્રય આપવાનું કહ્યું પરંતુ મીર મંગેલના હૃદયમાં સુસ્તાનનો ડર છે એમ ધારી કહ્યું કે પૂર્વમાં ઉદય થતો સૂર્ય પંશ્ચીમમાં ઉદય થાય—કદી ચંદ્ર સૂર્યની ગતી ધારણ કરે અને કદાચ દશ દીગપ્પલ પૃથ્વીની દશ દીશાના છેડાઓનો ત્યાગ કરે; સમુદ્ર મર્યાદા છોડી જગતને ડુબાવી આપે અને મારા જેહમાં પ્રાણ રહે ત્યાંસુધી હું તમોને કદી સુસ્તાનને નહિં સોપું તમો નીરભય રહો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે તે કદી વ્યર્થ જશે નહીં એમ કહી કહ્યું કે—

સિંહ ગમન સુપુરુષ વચન, કદલી ફલત ફક વાર ।

તિરિયા તેલ હમીર હઠ, ચઢે ન દુજી વાર ॥

એમ કહી મીર મંગેલને પોતાના રાજ્યમાં કેટલીએક આશુવિકા આપી રાખ્યો હતો.

આ વાતની જાણ સુલતાનને થતાં પગની લાતથી દબાયલા કાળા કુર સાપની માફક છંછેડાઈ ગયો અને તુરત પોતાના વજીર બહેરામખાને હુકમ કર્યો કે તમો હમીરદેવ ઉપર પત્ર લખો કે “ તમો અમારા મિત્ર જેવા છો છતાં તમારે અમારા શત્રુને આશ્રય નહિં આપવો જોઈએ. ”

હત પત્ર લેખ રણુથભોર ઉપર ગયો અને તેનો પ્રત્યુત્તર હમીરદેવે આપ્યો તે સુલતાનને સંભળાવ્યો કે બાદશાહ સલામત હમીરદેવે કહ્યું છે કે “ હું બાદશાહ બલાઉદીનને સારી રીતે જાણું છું કે આપ દીક્ષિત્વર છો અને હું એક રણુથભોરનો સાધારણ રાજા છું છતાં મેં જે પ્રતિજ્ઞા લેખ મીર મંગેલને આશ્રય આપ્યો છે તે પ્રતિજ્ઞા કદાચ નેવનાં પાણી મોભે જશે તોપણ મારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ નહિં કરું, માટે આટલેથી જ તે વાતને માંડી વાળો તો સાઈ અને તેમ નહિં કરતાં જો સાઈ અશુભ કરવા આપનો વિચાર હોય તો જરા વિલંબ કરશો નહિં. ” આથી દુરામીડી સુલતાન વધારે કોપાયમાન થયો, પરંતુ હમીરના અવિચલ ધૈર્ય અને અદ્વિતીય સાહસમય પ્રત્યુત્તરને સંભળી સુલતાનની બુદ્ધ સક્ષાત્ત્વામાં પડી ગઈ ત્યારે વજીર બહેરામખાંએ કહ્યું કે “ ખુદાવીદ હાથી કરતાં સિંહ નાનો હોય છે છતાં પોતાના સાહસ અને પુરુષાર્થથી જ હસ્તીના કુંભસ્થળને વિદારી નાંખે છે માટે હમીરના હઠ સામું સુલતાને લશ્કર

મોકલવું અથવા આપે જવું એ અયોગ્ય છે. શહરીયાર વાક્ષાતમાર ! હમીરનાં સહસ્રોના ચક્રોમાં પડવું અને રણથંભોર દુર્ગકેપર આક્રમણ કરવું એ કાંઈ બાળકનો ખેલ નથી. વિના કારણે લક્ષ્યાવિષ્ યોદ્ધાઓના જીવંજશો છતાં પણ જંચ મગવો અસંભવિત છે પછે તો હજુરે આલિનો વિચાર.”

આ ઉપદેશનો જરા પણ વિચાર નહિ કરતાં સુદતાને તુરત સૈન્ય સજ્જ થવા અને ગુજરાત ગીરનાર છત્તાદીના રાજ્યોને સૈન્ય લેઈ બોલાવવા હુકમ કરવામાં આવ્યો.

ફેટલાએક ખંડીઆ રાજ્યો આવ્યાઆદ અલાહીદીને પોતાના નાના ભાઈ ઉત્તમખાં (અલદખાં) ને ૮૦૦૦૦ (એસીંહજર) સૈન્યની સાથે રણથંભોર ખરબાદ કરવા રવાના કર્યો.

અલદખાંએ વર્ણનાશા નદીના કીનારા ઉપર આવી ફેટલાએક મુલક ઉજડ કર્યો; જેનો પુકાર રણથંભોર પહોંચ્યો. ત્યારપછી યવન દળ ‘ નલહારણે ’ ગઢ પાસે આવી પહોંચ્યું ત્યારે ત્યાંના રાજપૂત કિલ્લેદારે ત્રણ દીવસ સુધી શાહીફોજ સામે લડ્યો આખીરમાં મુસલમાનોની જીત થવાથી ત્યાંના કિલ્લેદાર (દુર્ગેશ) રણથંભોર નાશી ગયો અને ત્યાં જઈ મહારાજા હમીર દેવને યવનો સમંધી વૃતાંત કહી સંભળાવ્યું.

નીરઅપરાધી પ્રજાના રક્તપાતથી પોતાની તલવારોને કલંકીત કરનાર યવન દળ ઉપર વૃદ્ધિથી સૈન્ય સજ્જ થવા આજ્ઞા કરી તે વખતે અબેસિંહ પરમાર, હુરિસિંહ રોડોડ, હરિસિંહ વાઘેલો, રણદુલા ચૌહાણ અને અજમત સિંહને લડવા જવા આજ્ઞા કરી તથા પોતાના ભીમસિંહ અને ધર્મસિંહ નામના સેનાપતિઓને ૨૦૦૦૦ હજાર સૈન્યની સાથે યવન સેનાનો સંહાર કરવા માટે મોકલવા તેઓએ મુસલમાનોને એવા તો સપડાવ્યા કે જેની અંદર અસંખ્ય મુસલમાનોના ધાણુ વળી ગયો અને શાહી ફોજ વિખરાઈ નાશી ગઈ તથા મોટા મોટા અમીર ઉમરાઓ પણ જેને જ્યાં ફાવે ત્યાં છૂપી ગયા.

રાજપૂતો એ શાહીફોજ લુંટી તેના ફેટલાએક ખજાનો લેઈ રણથંભોર તરફ રવાના થયા. તે વખતે કુશદ્રોહી ધર્મસિંહને માત્રુમ હતું કે શાહી ફોજ હિંદાવન નામની ઝાંડી તરફ ગઈ છે જેથી ભીમસિંહનો ઘટ ઘડવા માટે થોડાક અંગ રક્ષકો સાથે હિંદાવન તરફના પ્રદેશનો અંદા ખસ્ત કરવા મોકલી બાકીની સૈન્યા પોતે લેઈ રણથંભોર તરફ ગયો.

ઉત્તમખાં થોડા ક્ષણકરથી હિંદાવનની અંદર છૂપેજો હતો તેને જાણ થતાં ભીમસિંહ ઉપર તુટી પડ્યો અને વીર રાજપૂત ભીમસિંહને મારી દીલ્લિ તરફ ગયો.

ભીમસિંહના મરણ પછી ભોજદેવ નામના ચૌહાણ ને તેની જગ્યાએ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ ધર્મસિંહના અન્યાયી તે પણ કંટાળી ગયો હતો. તેટલામાં ધર્મસિંહે ભોજદેવ ઉપર રાજની અકૃપા થાય એ ઉપદેશથી ખોટું તહોમત મુકી તેનાં મકાન ઇત્યાદી જપ્ત કરાવ્યાં. ભોજદેવે રાજને બહુ રીતે સમજાવ્યો પરંતુ ભોળો હમીર દેવ ધર્મસિંહની પ્રપંચ જળમાં સપડાયો હોવાથી તેના બોલવા ઉપર કશું ધ્યાન નહિં આપતાં તેને તીરસ્કારનાં વાક્યો કહ્યાં જેથી ભોજદેવ તથા તેનો બાપ પીથલદેવ યાત્રાનું બહાનું કરી દીલ્લિ જઈ સુલતાનને મળ્યા અને કહ્યું કે “ અમે રણથંભોરની વિજયી લક્ષ્મીના લમ આપ વિજેતાની સાથે કરાવવા આવ્યા છીએ. ” સુલતાને તે બંને બાપને માન મરતબાથી રાખ્યા અને પીથલદેવને સગરાની જગીરનો મોટો પ્રદેશ બખરચો તથા ભોજદેવને પોતાનો સલાહકાર તરીકે રાખ્યો.

એક દીવસ સુલતાને રણથંભોર ઉપર ચડાઈ કરવા માટે પ્રમ્ત કર્યો ત્યારે ભોજદેવે કહ્યું કે “ ખુદાવીંદ આપ દીલ્લિના સંમ્રાટ છો ! છતાં હમીર જેવા રાજને પરાજિત કરી વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ કાંઈ સહેલ નથી. જેના નામના શ્રવણ માત્રથી કુંતલ, મધ્ય પ્રદેશ, અંગદેશ અને કાંચી સુધીના રાજઓ પણ બચબીત થઈ ગયા છે જે પ્રબળ રાજપૂત સેનાનો સ્વામી છે અને જેની કેટલાએક રાજઓ આઘા ધારણ કરે છે. અનેક રાજઓને યુદ્ધમાં પરાજિત કરનાર વિરામ જેવો જેનો બાપા છે; મીર મંગોલ તથા રતિદેવ જેવા જેના બહાદુર લડાઈયાઓ છે તેનો પરાજય કરવાને માટે ફક્ત આજ સમય છે કારણ કે અનાજની કાપણી થયા પહેલાં જે કૃષીકારો પાસેથી અનાજ છીનવી લેવાય ને ત્યાર પછી ઓર્ચીતો છાપો મરાય તોજ જય મળી શકે.

ભોજદેવ દેશ દ્રોહિની સલાહથી સુલતાને ખીજેજ દીવસે એક લક્ષ સ્વારથી અલકખાને રણથંભોર ઉપર ચડાઈ કરવા રવાના કર્યો. અલકખાં હિંદાવન નજીક આવ્યો તે વાતની જાણ રણથંભોર જતાં તુરત આઠ સેનાના અધિકારીઓને હમીર દેવે ચડાઈ કરવા હુકમ આપ્યો.

હમીરના અષ્ટ સેના અધિકારીઓએ આઠ દીશાએથી મુસલમાનો ઉપર આક્રમણ કર્યું અને યવનદળને છીનબીત કરી નાખ્યું. પૂર્વ દીશાથી વિરામ, પશ્ચિમથી મીર મંગોલ, દક્ષીણથી જાજદેવ, ઉત્તરથી ગર્ભાંક અને રણમદલ, રતિપાલ, વૈયર તથા તીચરે ચારે ખુણેથી ધસારો

કરી અસંખ્ય યવનોનો નાશ કરી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. યવન દળ વીખરાઇ નાશી ગયું જેથી શાહી છાવણી રાજપૂતોએ લુંટી તેમાં ઘોડા, હાથી, તંબુ તથા કેટલું એક દ્રવ્ય લઇ રણથંભોર તરફ જય જયકાર કરતા ગયા. અને ખીજેજ દીવસે રાજપૂત કુળ દ્રોહિ પીથલદેવની સગરા નામની જગીરી ઉપર ચડાઇ કરી પીથલદેવ તથા તેના આનંદાનને કેદ કરી રણથંભોરના કાળાગ્રહમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા.

ઉપરની વાત જ્યારે સુલતાનના સાંભળવામાં આવી ત્યારે અલકખાને પોતાના ખાનગી રૂમમાં બોલાવી કહ્યું કે “ ભાઈ હું તને બહાદૂર અને શીર ઝંગ માનતો હતો પણ હમીર જેવા સાધારણ રાજાની સામે તું બેચારપરજય પામી વીણે મ્હોડે દિલ્લી આવ્યો; એથી હું એમ જાણું છું કે તું બાયલો છે ? શ્રીકણ્ણ છે ? અને તલવાર બાંધવાને ના લાયક છે ! કેમકે તેં મારા નામને કલંક લગાડ્યું છે. માઈ નામ સાંભળતાં હાથીઓના મદ ઉતરી જાય છે, માઈ નામ સાંભળતાં સિંહ પણ થર થરતો આવીને માથું નમાવે છે તેની હાર થઈ એ વાતથી મારી અને તારી શી પ્રતિષ્ઠા રહી; અહિં મને તારું મુખ બતાવવા કરતાં રણભૂમિમાં મરી ગયો હોત તો પણ વિશેષ ઉચિત્ત હતું. હાય ! માઈ મન બળીને ખાખ થઇ જાય છે, મારી આંખોમાંથી ખુનની ધારાઓ વરસવા લાગી છે, મારી અકલ મારી ગઇ છે હા ? શું કઈ આ વખતે આ જગોએ ખીજે કાઇ હોત તો હું તેને અવળ્ય હાથીના પગ તળે ચંપાવી મારી નખાવત.

અલકખાં એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર હાથ જોડી થર થર કંપવા લાગ્યો એટલામાં વળી ભોજદેવે પોતાનાં કુટુંબ તથા ભાઇને કેદ કર્યા ના તથા સગરા જગીરી લુંટવાનાં શોક દાયક સમાચાર શાહને કહી પોક મુકી રડવા લાગ્યો.

અલાઉદ્દીનના હૃદયમાં પ્રથમથીજ કાપાઝિ સળગી ઉઠ્યો હતો; તેમાં વળી ભોજદેવનાં વૃતાંતથી વૃત્ત હોમ્યા બરોબર થયું. અલાઉદ્દીન વૃક ચહેરે ઉભો થઇ કોંધથી જમીનમાં હાથ પછાડી પોતાના શીર ઉપરનો તાજ ફેંકી એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ હું અલ્પ સમયમાં સમસ્ત ચૌહાણ વંશનો નાશ કરી નાખીશ. જે હું ચાહાણ વંશનું નીકંદન ન કરું તો મારા તુખમાં ફેર છે એમ કહી અંગ, તૈલંગ, મગલ, મહીસર, કલિંગ, બંગ, ભોટ, મેદપાટ, પાંચાલ, બંગાલ, સિંધ, થમિમ, બીલ્લ, નેપાલ, કથા અને દાહલ ઇત્યાદી રાજ્યોને સૈન્ય લેઈ હાજર થવા બોલાવ્યા.

થોડા સમયમાં દશ લક્ષ પાયદલ, બેલક્ષ સ્વાર એક ૧૦૦૦ હાથીના સેનાપતિ અલક્ષ્યાં તથા પોતાના નાના બાઈ નુસરતખાને બનાવી રણથંભોર તરફ રવાના કર્યાં.

ખીજે દીવસે ખુદ સુલતાન દસ હજાર સ્વારથી પોતાના લશ્કરની પાછળ પંદરકોષ ઉપર પડાવ નાખતો રવાના થયો આ અસંખ્ય સેનાના પ્રયાણથી તળાવ, નદી અને કુવાઓના પાણી ખુટી જતો લાગ્યાં જેથી સુલતાને એવો હુકમ સૈન્યને આપ્યો કે એક પડાવ ઉપર વિશેષ વખત રોકાવું નહીં.

રણથંભોરની નજીક જઈ અલક્ષ્યાંએ પોતાના બાઈની સૈન્યને “ મંડીપથ ” નામના માર્ગની ખીણમાં પડાવ કરાવ્યો તથા પોતે ‘ શ્રી મંડપ ’ નામના માર્ગમાં પડાવ કરી રહ્યો અને સહાયકના રાજ્યોને જૈત્ર સાગર તલાવની ચારે તરફ વિખરાઈ પડાવ કરવા હુકમ કર્યો.

મહારાજ હમીરદેવે કીલ્લાઓની રક્ષા માટે કેટલું એક સૈન્ય ગેઠવ્યું તથા હરેક જગોએ ગરમ તેલની કડાઓ તથા રાજ તૈયાર રાખવામાં આવી અને હરેક સ્થળે તોપો પણ ગોઠવી દેવામાં આવી હતી. હરેક સ્થળે રણથંભોરમાં મહાભારત ઇત્યાદી વીર કાવ્યોના ઉચ્ચાર થઈ રહ્યા હતા, ઉત્તમ કવિશ્વરો પોતાની વીર વાણીથી રાજપૂતોને શૌર્ય ચડાવી રહ્યા હતા, જેથી આર્યવીર ચાહાણો વીરતાથી કીલ્લાની દીવાલ પર મહાન્મત હાથીઓની પેઠે ધુમી રહ્યા હતા.

પહેલેજ દીવસે કપટી સુલતાને પોતાના ગોલંદાગ્નેને હુકમ કર્યો કે કીલ્લાની તોપોના મ્હોંમાં ગોળા મારી રણથંભોરની તોપો નકામી કરો તે સુલતાનનું કપટ વ્યર્થ ગયું. અને ઉલટા રાજપૂત ગોલંદાગ્નેના ઉત્સાહી કૃતવ્યથી શાહી તોપોજ નકામી થઈ પડી. જેથી શાહી લશ્કરમાં હાહાકાર મચી રહ્યો અને સુલતાન સર્પે છંછુદરી ગળ્યા બરોબર બની દીગ મુઠ થઈ ગયો હતો.

ખીજે દીવસે અધારી રાત્રે સુલતાને ખાઈ ઉપર પુત્ર બાંધી શહે-રમાં પ્રવેશ કરવા વિચાર કર્યો પરંતુ તે કાર્યમાં પણ રજની રક્ષક રાજ-પૂત વીરોએ યવનોને નીખૂળ કર્યાં. જેથી ત્રીજે દીવસે એ રચેલી કપટ-ગળખામાં નહિં શયનથી સુલતાને યુદ્ધનો વાવટો ચડાવવા અને લડાઈ શરૂ કરવા હુકમ આપ્યો; તે વખતે રાજપૂત યોદ્ધાઓએ ક્ષત્રિ ધર્મ સંભાળી કીલ્લામાં રહી લડવા કરતાં મેદાનમાં લડવું ઉચિત ધારી એકત્ર થયા

અને ગુપ્ત રસ્તેથી મેદાનમાં આવી શત્રુઓની સન્મુખ આવી ઉભા રહ્યા.

પાણીના પ્રવાહના પ્રમાણે રાજપૂત સેનાએ શત્રુઓના સામે આવી હરહર મહાદેવનો પૂજાર કર્યો. કેટલાએક દીવસ સુધી આ ભયંકર મહા યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં રતિચંદ્ર ચૌહાણના હાથથી સુલતાનનો બાઇ નુસરતખા રણભૂમિમાં કામ આવ્યો; તે વખતે યવન દળમાં હાંદાકાર મચી રહ્યો; અને વિજયી રાજપૂત સેનામાં જયજયકારનો પૂજાર થઇ રહ્યો; જેથી શાહી ઇવણીને અંલકખાંએ ઉઠાવી ત્રણ માઈલ પાછો હઠી ગયો. સુલતાન રણથંબોરથી ચારેક કોષ દુર ઇવણી નાખી પડ્યો હતો તેને નુસરતખાના મરણની વાતની જાણ થતાં કોપ જવાળા પગથી શીખા સુધી લાગી રહી જેથી પોતે ખુદ રણભૂમિમાં લડવા તૈયાર થયો અને સકળ સેનાનો નાયક બની રણથંબોર નજીક આવી બળાતકારે સેનાનાં સીપાઇઓને કીલ્લા ઉપર ચડવા હુકમ આપ્યો; પરંતુ તે કાર્ય કરાવવાથી રાજપૂતોનો માર શાહી ફ્રાંજને ખમવો પડ્યો અને એવો તો યવન સેના ઉપર જોસભર દાખ ખેસાડ્યો કે મુસલમાન સીપાઇઓ ઉપરના મારથી અસંખ્ય ખાઇમાં પડી મરણ પામ્યા અને કેટલાએક તીર, ગોળી અને ગરમ તેલથી ભરમીભૂત થયા જેથી અલાઉદ્દીને લાચારીથી શ્વેત પતાકા ચડાવી એક દુત સાથે કહેવરાવ્યું કે હું આપની વીરતાને જોઇ આશ્ચર્ય થઇ પ્રસન્ન થયો છું માટે યુદ્ધ બે દીવસ બંધ કરવા મારો વીચાર છે. શત્રુની આ યાચનાનો હમીર-દેવે સ્વીકાર કરી બે દીવસ યુદ્ધ બંધ કર્યું.

એથે દીવસે રણ યજ્ઞ પાછો શરૂ થયો તેમાં વીર રાજપૂતોએ એવી તો અગ્નિ સરીખી તલવાર ચલાવી કે બે દીવસમાં નેવું હજાર મુસલમાનોને ધુળ ચાટતાં કરી રણ યજ્ઞમાં તેઓનાં પ્રાણની આહુતી આપી. આવો ભયંકર સમય આવેલો જોઇ સુલતાને નીરાશ થઇ ફરી શ્વેત પતાકા ચડાવી થોડા દીવસને માટે લડાઇ બંધ રાખવા કહેવરાવ્યું.

આવી રીતે ત્રણ ત્રણ વાર નીરાશ થવાથી અલાઉદ્દીન ખાન પાન અને વિરામ લેવાનું પણ બૂલી ગયો તે વખતે વજીરે આવી સ્વાલ કર્યો કે “બાદશાહ સલામત તખીયતના શા હાલ છે? ત્યારે અલાઉદ્દીને જવાબ આપ્યો કે “બેહાલ છે-દીલમાં બેહદ મશાલ છે! એમ” કહી કપાળે હાથ મારી કહ્યું કે ?

સિકે વયઠે થે મેરે હર શહર હર અંબાહમે ।

જલ્લાંથા નામસેં મેરે જમીનો કોહમે ॥

ભાગતેથે મદેં મયદાં ઠોકરે રવાતે હુવે ।

શેર મેરે સામ્હને આતેથે થરરાને હુવે ॥

લેકીન ઇસ કીસમતસેં સારા બલબલા જાતા રહા ।

અયસી જીલ્લત દ્રીકેં જીનેકા મજા જાતા રહા ॥

આજ વખતે રઘુચંદ્રભોરના કીલ્લાની ધુરંજ ઉપર ચૌહાણ મહારાજ સભા ભરી રાધાદેવી નામની વારાંગનાનો નાય ગાન સાંભળતા હતા. નીચે અલાઉદ્દીન છાવણીમાંથી આ ઉત્સવ જોઈ બળવા લાગ્યો અને પોતાની સેનાના નાયકોને કહેવા લાગ્યો કે મારા અફસોસના વખતમાં શત્રુઓને આનંદ આપનાર આ કંથનીને કોઈ બાણાવલી બાણવતી સુક્ષ્મ શીક્ષા આપે એવો બહાદુર વીર અંધ છે.

તે વખતે મીર ગમર કે જે મીર મંગોલનો ભાઈ શાહની સેનાનો અધ્યક્ષ હતો તેણે શાહની સલામ ભરી પોતાના ધનુષ્યની પ્રત્યંચા ચડાવી એવી દક્ષતાથી બાણ છોડ્યું કે તુરત તે બાણ નૃત્ય કરનારી રાધાદેવીના પગમાં લાગવાથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. સભામાં સૌ વિચારમાં પડ્યા કે શાહીફોજની અંદર આવો કોણ બાણાવળી હશે આવો પ્રશ્ન થતાં મીર મંગોલે કહ્યું કે “ અન્નદાતા ? એ બાણ મારા જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ગમરનું મારેલું છે તેના શીવાય શાહની ફોજમાં બીજો કોઈ પણ બાણાવલી યોદ્ધો નથી ” શ્રીમાન હવે મારી બાણવિદ્યાનું પરાક્રમ અવલોકન કરવા હુકમ આપે. શ્રીજી હજુરની આજ્ઞા હોય તો અલાઉદ્દીનને અત્યારેજ એક બાણ વતી યમદ્વાર અહીં બેઠાં પહોંચાડી આપું.

હમીરદેવે કહ્યું કે નહિં એક વેળાના બદલામાં સાર્વભોમ પતિનો નાશ કરવો એમાં અમારી અપકીર્તિ છે, અને એમ કરવાથી અમારા ક્ષત્રિયવંશને કલંક લાગે છે. માટે તમે એ અભિમાની કુર સુલતાનનો તાજ ઉડાવી તમારું પરાક્રમ દરજાવો એટલે બસ.

યવન વીર મીર મંગોલે તુરત ધનુષ્યનો ટંકાર કરી એકજ ધા વતી શાહનો તાજ ઉડાવી દીધો કે તુરત શાહ ડરી તંબુમાં નાસી ગયો અને લશ્કરને ત્રણ માઇલ દુર લઇ જઇ છાવણી કરી રહ્યો.

કેટલાક દીવસ બાદ એક લાકડાનો પુલ બનાવી સુરંગ બોદાવી કીલ્લામાં પ્રવેશ કરવા માટે યોજના શરૂ કરી તે વાતની છુપી રાજપૂત પોલીસને જાણ થતાં રાત્રે કીલ્લા ઉપર તેલ ઉકાળી નીચે દુશ્મનો નાશી જવા ન પામે એટલા માટે એકસો રાજપૂત સીપાઇઓને મોકલી રાત્રે

પ્રલ તોડાવી નાખ્યો; યવનો સુરંગમાંથી નાસવા લાગ્યા પરંતુ ઉપરથી ગરમ તેલ અને નીચેથી રાજપૂતોના સહઅ પ્રહારથી માર્યા ગયા.

યવનો રચેલા પ્રપંચમાં નીષ્ફળ જવાથી ફરી સંલાહ કરવાના બહાનાથી હમીરદેવ ઉપર કાગળ લખી રતિપાલને બોલાવ્યો. ભોળા હમીરદેવે રતિચંદ્ર ચૌહાણ સેનાપતિને શાહની સમક્ષ મોકલ્યો. શાહે રતિચંદ્રને પોતાના પક્ષમાં લેઈ રાજ્ય આપવાની મોટી લાલચ આપી કપટથી હમીર દેવનો નાશ કરાવવા ઉત્તમ સરપાવ આપી પાછો રવાના કર્યો.

રતિપાલે રણુચંદ્રેશ્વરમાં આવી રણુમલજી નામના દરવાજા દરોગા સરદારને ઉશ્ચકેરી બદલાવ્યો—અને તેને શાહના સમક્ષ રવાના કરી દીધો. તથા, ‘જૌરા મૌરા’ નામના ખજાનામાં ચામડા પથરાવી રાખીને કહ્યું કે હવે ખજાનામાં દ્રવ્ય નથી; અને સુલતાનની એવી માગણી છે કે હમીરદેવ પોતાની કુંવરીનાં લગ્ન મારા સાથે કરે એટલે હું દીલ્લિ ચાલ્યો જવું. હમીરે રતિપાલના મુખથી આ વાત સાંભળી કાંઈ પણ જવાબ આપ્યા શીવાય જનાનામાં ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસ એક શાહી લશ્કરનો ગુપ્ત અનુચર રણુચંદ્રેશ્વરમાં પકડાયો અને તેને કીલ્લેદારે સભામાં હાજર કરતાં તેના પાસેથી રતિપાલ ઉપરનો શાહનો ખાનગી પત્ર મળ્યો. તે પત્ર વાંચતાની સાથે દેશદ્રોહી રતિ પાલની કપટની કુટીલ જાળ પ્રસિદ્ધ થઈ કે તુરત રતિપાલને કેદ કરવા હમીરની આજ્ઞાથી સીપાયો દોડ્યા તે વાતની જાણ રતિપાલને થઈ જતાં ધરની દીવાલ ઠેકી ત્વરાથી શાહની છાવણીમાં નાશી ગયો.

ઉપરની વાત રતિપાલની ઓંતે મરહટી બેગમ દ્વારે સાંભળવામાં આવી ત્યારે તે આર્થ વીરાંગના ક્ષત્રિય કુલ વિભુષણ વસુમતિને બહુજ માનું લાગ્યું અને કહેવા લાગી કે “ જહેન આજેજ હું વિધવા થઈ ચુકી કેમકે જો મારા સ્વામી રણુભૂમિમાં શત્રુઓની સામે લડતા મરાયા હોત તો હું એક દેશ ભક્ત રાજપૂતની વિધવા ઓરત કહેવાત તેમાં પણ મારું હું ગૌરવ સમજત ! પરંતુ આતો એક રાજદ્રોહ, બીજો દેશદ્રોહી મરહટી પતિની હું સ્ત્રી છું; હે જહેન ? જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી ઉપર જન્મત નીમા-યક્ષું છે ત્યાં સુધી દરેક લોક મારા દુષ્ટ દેશદ્રોહી પતિને ધીકારશે ” એમ કહી મુર્છા ખાઈ ઢળી પડી.

મરહટી બેગમ ગયા આદ આ દૈવી વીરાંગના પોતાની લગ્ન બ્રહ્મટી ચડાવી કંપવા લાગી અને સૌર્યના આવેશમાં રાજ્યનાં લોકોથી વશ થયેલા યવનના આશ્રયનો સ્વીકાર કરનાર ધાતકી પતિનો વધ કરવા અને આ

પૃથ્વીમાં દેશભક્ત દારાનું નામ અમર કરવા રાત્રીને વખતે ગુપ્ત રસ્તેથી હીમતી રાજપૂતાણી કીલ્લાની બહાર નીકળી પાનેશ્વરની ઓચણીમાં ગઈ અને જે તંબુમાં દેશદ્રોહી ક્ષત્રિ કુલા અંગારે ભોજદેવ તથા રતિપાલ ભરનિદ્રામાં સુતા હતા ત્યાં આવી પોતાના પતિને પલંગ ઉપરથી નીચે પટકી અસંખ્ય બ્રુધ અને નીતિના વાક્યથી ધીકાર આપી કંપના લાગી અને વીકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરેલી વિરાગનાએ તુરત તમંચાથી પોતાના પતિનો પ્રાણ લીધો.

તમંચાનો અવાજ થતાં ભોજદેવ ચમકી ઉઠ્યો અને તુરત વસુમતિને પકડવા માટે તલવાર લઈ સામે ધસ્યો કે તુરત ક્ષત્રિયએને કલંકિત કરનાર દેશ દોહીને એકજ કટારના ધાથી ધુળ ચાટતો કરી તલવારથી બંનેના શીર ઉતારી લીધાં.

પોતાની માતૃભૂમિને માટે અને પોતાના લલાટમાં સદાને માટે મેશ્વનો કાળો ડાઘ લાગવાના કારણથી બંનેના શીર ઉચકી ત્વરાથી રણથંભોરના કીલ્લામાં આવી રાજ સભામાં મહારાજની સમક્ષ કહેવા લાગી કે મેં મારા પતિની હત્યા કરી એ એક મહા બપંકર પાતક કર્યું છે. પતિ હત્યા કરીને હું દેવત વિહીન અને ગતિ હીન થઈ છું પણ એ સર્વ મેં શા માટે કર્યું છે કે માત્ર દેશહિત અને રાજના શ્રેયનેજ માટે અને દેશબંધુઓના કલ્યાણ માટે તથા જન્મ ભૂમિની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા માટેજ મેં આ સાહસ કર્યું છે કેમકે મવનોને હાથ આપણી માતૃભૂમિ સપડાય તો જનની જન્મ ભૂમિની દુર્દશા ? પુલ કામિનીઓના પ્રાતિવૃત્ય ભંગ થાયએ અપ્રતિષ્ઠા, તથા પવિત્ર આર્ય ધર્મનો પ્વંશ, તદ્ ઉપરાંત મારા પતિ રણથંભોરના રાજ થાય અને હું તે કુળ ધાતક દેશ દોહીની પત્ની ગણાવું અને મારે વીર રાજપૂતાણીઓની સમક્ષ નીચું જોવાનો વખત આવે, તથા મારા વંશજોને સદાને માટે કલંક બેસે તે ક્ષત્રિય ધર્મને મહા નીચું જોયા જેવું થાય ધર્મ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે જે પતિ, ભાઈ, ભગની, અને માતા કે પીતા જે કાઈ દેશ દોહી થાય તેનો ત્વરાથી વધ કરવો તેમાં યત્કાંચિત પણ દોશ નથી એમ ધારી મેં આ કર્મ કર્યું છે તો કૃપા કરી હવે ત્વરાથી મારી આ ક્ષણ ભંચુર દેહથી મારા જીવાત્માને પ્રયાણ કરવા અને મારા પતિને સ્વર્ગમાં ભેટવા આજ્ઞા આપો.

હમીર દેવે સતિને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે હે દેવી દીવ્ય તેજસ્વીની પુત્રિ અને અમે સર્વની જનની તમારા આ ઉપદેશનું સર્વ ક્ષત્રિ સંતાનોના

મનમાં શુભ પરિણામ પ્રવેશ કરો, માતા તમારા જેવી દેશ હૈનેપણી દુહિતાને જન્મ આપ્યો. એથી આ ભરત ભૂમિને પણ હજારો વાર ધન્ય વાદ છે એમ કહી ચીતા ખડકાવી તેની અંદર પોતાના પતિના શીરને ખોળામાં લેઈ આર્ય કુળ શીરામણી સતીએ પોતાના અને હાથ ચોળી તેમાંથી અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી બળી બરમીભૂત થઈ ધન્ય છે આવી દેશ હિતૈષણી આર્ય રાજપૂતાણીને કે જેણે પોતાના દેશના હિત માટે સદાને માટે દતિહાસોમાં પોતાના ગૌરવ સંહિત નામ અમર કર્યું.

સતિની વીધી યુક્ત ક્રીયા કર્યા બાદ હમીરદેવે દીર્ઘ દષ્ટિથી વીચાર કરી પોતાના કુંવર રતનદેવ (રામદેવ) ને ચતરંગજી નામના ચૌહાણ સરદાર સાથે ચીતોડ રવાના કર્યો ત્યાર બાદ તમામ ચોદાઓને એકઠા કરી કહ્યું કે મારા રણુશર ચોદાઓ ! હવે ધર્મની રક્ષા માટે યવનોના પ્રાણ લેવા અથવા આપણા પ્રાણ દેવાને મેં નીશ્ચય કર્યો છે માટે જેમને જીવન પ્રિય હોય તે સુખેથી અહીંજ રહો અને જેમને જીવનની, સમૃદ્ધિની અને બાલ અર્ચાઓની પણ દરકાર ન હોય તે મારા સાથે રણુભૂમીમાં સહઅ ધારણ કરી કેશરીઆં વસ્ત્ર પહેરી તૈયાર થાઓ !

રાજાનાં આવાં વચનો સાંભળી સર્વ સલાની મનોભાવના બળી મીર મંગોલે ઉભા થઈ શીર નમાવી કહ્યું કે ! હે ચૌહાણ પુલ મંડન પરમ શર રાજન ! એવો કયો પુલ્લ અંગાર પુરૂષ હશે કે પોતાના શીર છત્રને છોડી ધરની અંદર ખેસી રહેશે; આ દુનિઆમાં દેવ, દાનવ અને મનુષ્ય કોઈનું જીવન સ્થીર નથી એક દીવસ સર્વને મરવાનું તો છેજ કેમકે

“ જિંદગી મિસ્લે શજર હય જો હરા હય કુચ્છ વરસ.

ગિર પડેગા કરકે આરવીર કયોં કે આશ હય નફસ;

યે સરે નાપાક કયા હય ? એક હઠીકા કાફસ,

આફસા હય ઇસ્મે દો દિનકે લિયે મુર્ગે હવસ;

મૌતકા સૈયાદ જબ આયગા શૌકે જબ્રમેં,

ચિડીયાં ઉડ જાયેગી પિંજરા ફેંક દેગા કબ્રમેં. ”

વળી નમ્રતા અને હીમતથી કહ્યું કે !

હમીર કે લિયે તો મેરા ધ્યાન એક હય,

ઈમાન એક હય મેરા સુબ્હાન એક હય;

હે કૃપાનિધાન અમે અમારા આપ અનદાતા માટે અને અમારી પ્રતિષ્ઠા માટે તથા અમારી ખાનદાનની ફરજ અદા કરવા માટે લડશું, મરશું અને મારશું એવો ઉત્સાહથી સર્વેએ પૂકાર કરી હરહર મહાદેવની ધ્વની કરી ગગન મળવી મુક્યું તે વખતે હંમીરદેવ તુરત પોતાની માતાનો આર્શિવાદ લેવા રાજમહેલમાં ગયો ત્યારે માતાએ આશીરવાદ આપી કહ્યું કે !

તીરાં ઉપર તીર સહી, સેલાં ઉપર સેલ,
 રવગાં ઉપર રવગ સહી, રન સનમુખ સુત खेल;
 મુજ મુખ છાતી સામુહેં, ધાવાં ઉપર ધાવ,
 પલક ન ઝંપે પૂતકી, ચઢે ચૌગુનો ચાવ;
 તિલ તિલ તન કટી કટી પરે, તેગાં મુકવ મુવન,
 દીન્હી તોંહી અસિસમેં, નારી ગીત ગુવન;
 જો જૂઝે તો મતિ મલો, જો જીતે તો રાજ,
 દેતી પૂકારેં મેં સર્વે, મંગલ ગાઓ આજ;

ઉપર પ્રમાણે માતાનો આશીરવાદ સાંભળી હંમીરદેવના મુખમાંથી એવાં વાક્ય નીકળ્યાં કે—

મહશીર કપાઈ પડે તદપી, જીવતાં જીવન ચુકે નહીં ।
 મરી જાય મૂલ્યો સિંહ પળ, કદી ત્રણ તરફ થુંકે નહીં ॥
 ચ્હાએ પ્રમુ આવે ચૂકાવા, યદપી હમીર ચૂકે નહીં ।
 બલી જાય સીંદરી તોપળ, નીજ બલ કદી મૂકે નહીં ॥

એમ કહી હંમીરે પોતાના હાથમાં જળ લેઈ પ્રતિજ્ઞા કરી કહ્યું કે—
 ઉદય અર્ક પશ્ચીમે થાયે, ધરા ન ઝીલે માર ।
 સમુદ્ર મર્યાદા છોડી દે, વરસે અગ્ની જ્વાલ ॥
 તોપળ નીજ પ્રતિજ્ઞા, તજું નહિં કદી માતા.

ઉપર મુજબ પ્રતિજ્ઞા લેઈ હંમીર રાજસભામાં આવ્યો તે વખતે તમામ યોદ્ધાઓ સજ થઈ રાજની રાહ જોઈ બેઠા હતા. રાજને આવતાંની સાથે નગારાં, નોખત, ઢોલ, રણતૂરી, શંખ, શરણાષ્ટ, શૃંગી, અને ૩૬ ઇલાદી વાજાંત્રોની ધ્વનીએ ગગનને મળવી મુક્યું. કવિએ પોતાની

वीर वाष्पिणी सीधू राग गाछ योद्धाओंने उत्साहवा लाग्या. ते वभते
आकाशमा अस्सराओ योद्धाओंने वरवा माटे तैयार थछ वरमाणाओ।
आरोपवा वैमानमा ऐसी जेध रही हती. आ समंय क्षत्रिय सेना रक्षु-
थंभोरने नभस्कार करी याही ते वभते जणु रक्षुभूमि तरङ्ग अयाणु
करती जेधने जणु महासागर पोतानी भयाँदा मुझी आत्यो होय ओवे।
आस थवा लाग्यो. संक्षेपमा ओटलुज्ज कहेवुं पूर्ण थशे डे । .

महि कंपै चंपै चरन, रवि रथ झंपै धूरी ।

चढयो राव हमीर इम; जुद्ध हरष भरिभूरी ॥

आ वभते उत्तम कविओ नीचैनी कविता गाछ रक्षुशूर योद्धाओंने
शौर्य वधारता हता.

यदपी हिमाचल शृंग, होय भूतलपैं आडे ।

यदपी मूर शशी खसैं, थसैं जे नभमैं ठाडे ॥

यदपी सिंघूडक बिंदू, होय सुखैं छन माहीं ।

तदपी छत्रिके पुत्र, तजे रणमैं असि नाहीं ॥

कै नाशैं रण माहीं, शत्रुके नाशैं जीवन ।

गाढे धर असि हाथ, करैं भुज ठाक यहिपन ॥

कबहुं प्राण भय करैं नाहिं, नहिं रणतैं भ्राजे ।

समरभूमि दै शीश, इश पुर जाय वीराजे ॥

जौन मंत्र हम लह्यो, जौन हम पायोदिच्छा ।

तौन आज करि गौन, युद्धमैं करे परिच्छा ॥

काटि यवनके मुंड, झुंडके झुंड लगावैं ।

कुंड रुधीरको पूरी, हरखी घरको फिर आवैं ॥

लगे मातुको चरन, होय जीयमैं तब धीरा ।

जबौ लौं हनेन शत्रु, होय चित नीपट अधीरा ॥

बिदित सकल संसार, वीर माताके जाये ।

रखैं देशको मान, आपनो प्राण गँवाये ॥

जन्मभूमिके हेतु, सेतु अखण्डे टूटे ।

તે કચ્છુ ચિંતા નાહિ, ધર્મકો પંથ ન છૂટે ॥

શત્રુ પૂકારે સ્વેત, इतै धौसा घहरांही ।

ધિક છત્રિકો પૂત, रहै जो धरके मांही- ॥

આ મહાયુદ્ધમાં મહારાજ હમીરદેવે અસંખ્ય યવનેનો ધાણ વાળ્યો; બીજે દીવસે મીર મંગોલે હમીરદેવનો જય જયકાર કરી ખુરાશાનખાંનને રણભૂમિમાં માર્યો; ત્રીજે દીવસે સુલ્તાન તરફથી મીર ગમર સેનાપતિ નીમાયો ત્યારે બંને બાંધનું યુદ્ધ થયું. આ બંને બાંધના નીતિના યુદ્ધમાં ઉભય બાંધ સ્વામિભક્તિ બળવી રણભૂમિમાં કામ આપ્યા, તે વખતે સૈન્યમાં હાહાકાર થઇ ગયો મીર મંગોલની ભૂમિદાહ મહારાજ હમીરદેવ ખાસ પાસે આવી કરી ત્યારે સુલ્તાન ખુદ પાસે આવ્યો અને લડાઇ બંધ કરવા માટે હમીરને રૂબરૂમાં અરજ કરી પરંતુ તે કપટી રાજ્યલોભીના વાક્યનો સ્વીકાર હમીરદેવે કર્યો નહિ. અને લડાઇ ચાલુ રાખી.

બીજે દીવસે મેવાડ તરફથી બાનુમલ્લ નામનો બીલ્લ રાજ પોતાના ૧૨૦૦ બીલોને લેઇ હમીરદેવ માટે રણભૂમિમાં લડવા હાજર થયો. બાનુમલ્લ અને મીર સીકંદરનું મહા યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં ઉભય વીરો એકબીજાના સહઅ પ્રહારથી કામ આપ્યા. બાનુમલ્લને પડતો જોઇને હમીરદેવે પોતાનો હાથી શત્રુની સેના સામે હાંક્યો તે વખતે મુસલમાનો હારેલા થાકેલા હમીરથી બચીત થયેલા નાસવા લાગ્યા. જેથી સુલ્તાને તેઓને ઉસ્કેરી પાછા વાળ્યા. આ વખતે મહાયુદ્ધ મચ્યું તેમાં ૩૦૦ હાથી સવા લક્ષ ઘોડા ૭૦૦ નીશાનવાળાઓ અને અસંખ્ય મુસલમાનો માર્યા ગયા તેમાં મુખ્ય સુલ્તાનના સેનાપતિ સિકંદરખાંન, શેરખાંન, મહેરખાંન, મહોબતખાંન, મુજફરખાંન, નુરખાંન અને નીઝામખાંન જેવા બહાદુર રણશૂરોને હમીરદેવે રણભૂમિમાં ધૂળ ચાટતા કરી દીધા અને સીંચે હાથી સુલ્તાનના તરફ હાંકી એક દૂત સાથે કહેવરાવ્યું કે “હવે નર હત્યાકાંડના કરાવનાર હિંદુદેશી હીચકારા અહીંજ ઉભો રહેજે” એમ કહી પોતાના રાજપૂત વીરોને કહેવા લાગ્યો કે મારા વીર ક્ષત્રિ રણયોદ્ધાઓ શું ભુલ્યો છો આલો આજે મરવું યા મરવું એ મારો નિશ્ચય છે એમ કહી હાથી હાંક્યો કે તુરત હર હર મહાદેવનો પૂકાર કરી મુસલમાનોને ધાસની કાપણી કરે તેમ રાજપૂતો કાપણી કરતા આગળ વધવા લાગ્યા. હમીરની સેનાએ શાહના હાથીને ઘેરી લીધો એટલામાં ખુદ હમીરદેવ પણ આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું કે કેમકે દિલ્હીના નાસાયક શાહ લે મારી પુત્ર સાથે

તારાં લમ કંઈ છું; આ વખતે અક્ષાઉદીન કંપવા લાગ્યો, હાથમાંથી તલવાર નાચે પડી ગઈ અને દીન વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે હે ક્ષત્રિકુળ વિભુષણ એક વચની મહારાજ હું અત્યારે આપના શરણે છું; હું તમારી ગાય છું, તો મારા અપરાધની ક્ષમા કરો ! માફ કરો ! અને મને જીવતદાન આપો !

આ વખતે દયાળુ હમીરદેવે કહ્યું કે અમારા વડીલ મહારાજ પૃથિ-રાજે સાત વખત શાહજુદિને ક્ષમા કરી છતાં શાહજુદિને 'દગાથી તેમને માર્યા માટે તમે દગાખાજ છો પણ હું મારો ક્ષત્રિધર્મ બળવી તમેને જીવતાં જવા આપું છું એમ કહી તેમના ઉપર તલવાર ચલાવતા રાજ-પૂતોને અટકાવી તેમને દિલ્લી તરફ જવા આજ્ઞા આપી કે તુરત સુલ્તાન બચથી કંપતો કાળે મુખે કુચ કરી દિલ્લી તરફ રવાના થઈ ગયો.

હમીરદેવ પણ ગાજતે વાજતે આદશાદી છીનવી લીધેલાં નીશાનો લેધ રણુથંભોર તરફ રવાના થયે. યવનોનાં નીશાન ઝુંડા ઇત્યાદી દૂરથી આવતા જોઈ રણુથંભોરના કીલ્લામાં હાહાકાર મચી રહ્યો અને સર્વના મનમાં એમ થયું કે મહારાજ હમીરદેવ જરૂર રણુભૂમિમાં કામ આવ્યા. આથી રાજમાતા, રાણી બાનુમતિ, જનનાની તમામ રાણીઓ તથા કુંવરી ચંદ્રાવતી ઇત્યાદી સ્ત્રીમંડલે ચીતા ખડકાવી તેની અંદર હળરો રાજ-પૂતાણીઓ સહિત બસીભૂત થયાં. આ વાત સારા રણુથંભોરમાં પ્રસિદ્ધ થતાં કુળ-ભિમાની હિંદુ આર્ય બાળાઓ પોતાના પાતિવ્રત્યનો ભંગ ન થાય એટલા માટે કોઈએ આપનાત કયો કોઈ વાવ કુવામાં પડી મરણ પામી, અને કોઈએ શીર પટકી કોઈએ સહઅથી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. મર-હી બેગમે પણ તે વખતેજ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. આવી રીતે ૧૦૦૦૦ હસ હજાર ભારત વીરાંગનાઓએ પોતાના ધર્મના માટે પ્રાણની આહુતી આપી સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કર્યું. અહા ! બીધીની કેવી અબળ કૃતિ છે કે જે કીલ્લામાં સિંહણો તુલ્ય ભારત વીરાંગનાઓ વસતી હતી તે કીલ્લો આજે

x જ્યારે હમીરદેવ રણુભૂમિમાં લડવા માટે જતો હતો ત્યારે પોતાની માતા, આ તથા પોતાની પુત્રિ ચંદ્રાવતી (આનું હમીર રાજામાં દેવલદેવી નામ આપેલું છે) ઇત્યાદીને કહેતો ગયો હતો કે જ્યારે રણુથં-ભોર ઉપર યવનોના નીશાન ઇત્યાદી ચીન્હ આવતાં જોવામાં આવે ત્યારે તમે તમારી ઇચ્છા મુજબ મારો નાશ થયો સમજી વરતશો. આ વાક્ય વિજય થવાથી હમીર હર્ષના આવેશમાં ભૂલી ગયો અને યવનોનાં નીશાન સહીત રણુથંભોર તરફ રવાના થયો તેનું આ પરિણામ આવ્યું હતું.

સ્મશાનવત્ નિર્જીવ બની ગયો. “ વિધી રહો બાલ શાનોતિ મેમતિ ”
આ જોહારમાં હસ હજાર હિંદુ ઓઝોએ પ્રાણની આકૃતિ આપી કહ્યું છે કે ?

ગાવત ગુન આગમ નીગમ; નિશદીન લહત ન અંત ।

ત્રીન કાલ જુગ ચારમેં, હે ભાવી બલવંત ॥

જ્યારે વિજય પ્રાપ્ત કરી હમીરદેવે કીસ્લામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે
કીસ્લો શુદ્ધ જોષ આશ્ચર્ય પામ્યો અને અહિંના બનેલા બનાવથી માહેદ-
ગાર થઇ ધણો દીલગીર થયો. પોતાના તથા રણવીર રાજપૂતોનાં સહ-
કૃષ્ટ બંધીલાનો નાશ થયો જાણી આ અસાર સંસાર ઉપરથી તેનું મન
ઉઠી ગયું અને બોલી ઉઠ્યો કે ?

જેના કારણથી થયો, નષ્ટ સકલ પરિવાર ।

તેને ક્ષણ પળ જીવંત, ઉચિત ન ભવ મોજાર ॥

ઉપરના વાક્યને અનુસરી હમીરેશ્વર મહાદેવનાં મંદીરમાં જઇ ગંગા-
જળથી સ્નાન કરી કમળપુત્ર કરી વિ. સં. ૧૩૫૮ માં સ્વર્ગમાં પ્રયાણ
કર્યું. અહા ! વિધીની કેવી અદ્ભૂત ગતિ છે એક કવિએ કહ્યું છે કે !

દાતાસો દીલીપ માનધાતાસોં મહીપ ગયે ।

જાકે ગુણ અજહુલોં દ્વિપ દ્વિપ છાયે હૈં ॥

બલિ एसो बलवान् को भयो जहान बीच ।

રાવણ સમાન કો પ્રતાપી જગ જાયે હે ॥

બાનકી કલાનમેં સુજાન દ્રોણ પારથસૈં ।

જાકે ગુલ દીનદયાલ ભારતમેં ગાયે હૈં ॥

કૈસે કૈસે સુર રચે ચાતુરી બિરંચી જૂને ।

ફેર ચક્રૂર કર ધૂરમેં મિલાયે હૈં ॥

આ વિષય હમીર રાસામાં બહુ સારી રીતે વર્ણવેલો છે.

જીવત અરિ દલ દલ મલ્યો, મરિ લીનો હરિધામ ।

ધન હમીર છીતિ છત્રપતિ, અમર તિહારો નામ ॥

અશ્વાઊદીન દિલ્લી ન પહોંચ્યો તે હરમીયાન હમીરદેવના દેહાંતની

पात तेना साबिणवाभा आवी जेथी अफसोस करतो सुस्तान रथुथंभोर
आये। अने ज्यां हुमीरने अग्नीसंस्कार करेवो हुतो त्यां आवी आ-
चार्य वीर क्षत्रिनी प्रशंसा करी रडवा लाग्यो अने तेनी स्मशान भूमि-
भांथी विभूति लेव पोताने शरीरे येणी हुमीरदेवने धन्यवाद आपी

आयेथे गुलके बास्ते बस खार ले चले ।

हिजरांका मरहठीके यह आजार ले चले ॥

दीलकी जोथी हविस वोन निकली हजार हैफ ।

गो जेवरो जवाहर बेशुमार ले चले ॥

इस हेंच जींदगीके लीये हाय ? हमने कीया क्या ।

जखमी बनाके लाखोंको नाचार ले चले ॥

बस चार गज कफनके सीबा गंजे दहरसें ।

हम राह अपने कुच्छभी नजरदार ले चले ॥

बसले मरहठीकी दीलमें निहायतथी आरजु ।

बदले खुशीके हसरत दीदार ले चले ॥

हसरत पूकारती है यह कुस्तोंपैं फौजके ।

रनथंभोरकी बहार यह सरदार ले चले ॥

कीस जींदगीपैं यह शहर वीराना कर दीया ।

अफसोस ? बाज कल्लका अलोर ले चले ॥

उठेवा लाग्यो हे !

अलाउद्दीन अफसोस करतो रथुथंभोर उपर धीवेदार भुडी दीखी गयो.

પ્રકરણ ૪ ચોથું.

“ ચાંપાનેરના ચૌહુઆન ”

રામદેવ--(નં. ૩૮ નો પુત્ર) આ રાજા રતનસિંહ* જેનું ઉપનામ પાલહણસિંહ લાટ લોકના કાવ્ય ગ્રંથમાં જેવામાં આવે છે. રણુથં. બોરમાં રામદેવના પીતા હમીરદેવે કેમળપુત્ર લીધા પછી ચીતો. ડથી મઠ ગામરોન ગમદેવ આવ્યો અને ત્યાંથી કેટલાએક પોતાના બાપાતોને સાથે લેઈ ગુજરાતમાં સંવત ૧૭૫૮ અથવા ૫૯ માં પાવાગઢની આસપાસનો અદ્ય પ્રદેશ કબજે કરી રહ્યા.

ચાવંગદેવ--(નં. ૩૯ નો પુત્ર.)

ચર્ચીંગદેવ--(નં. ૪૦ નો પુત્ર)

સોમદેવ--(નં. ૪૧ નો પુત્ર.) આને સાનંગદેવ પણ કહેતા હતા.

પાલહણદેવ--(નં. ૪૩ નો પુત્ર) એણે તુવર રાજાને રણુભૂમિમાં હરાવી ચાંપાનેરનું + પ્રખ્યાત રાજ્ય સં. ૧૪૦૫ માં સ્વાધીન કર્યું અને પાવાગઢ ઉપર કીલ્લો બંધાવવાનું કામ શરૂ કર્યું, તથા પોતાની કુળદેવી મહાકાળીનાં મંદીરનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો હતો.

જીતકરણ--(નં. ૪૪ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ જૈતકરણ હતું.

કં. રાવલ--(નં. ૪૫ નો પુત્ર) આ રાજાએ આસપાસના કેટલાક

* મીરાતે સીકંદરી તથા રાસમાલા પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૬૩૦ માં લખ્યું છે કે રામદેવ જેનું ઉપનામ પાલહણ દેવ હતું તે રણુથંબોરના રાજા હમીરદેવના કુંવરે ચાંપાનેરની આસપાસનો મુલક કબજે કર્યો અને પવનગઢના પાવૈચાખીચી કહેવાયા. આ જગોએ અમે ખાત્રી પૂર્વક કહીએ છીએ કે આ વંશ ખાસ પૃથ્વિરાજના વંશમાં પાટવી છે.

+ ચાંપાનેરનો પ્રાચિન કીલ્લો વનરાજના પ્રધાન ચંપાએ બનાવ્યો હતો. આદ્ય તુવરોએ કેટલીએક પહેડી ત્યાં રાજ્ય કર્યું તેઓને પાલહણદેવ. જીએ હાકી કહાડી ચાહાણ વંશનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ તુવરના વંશને જન્મના નદી ઓળંગી પૂર્વમાં વસ્યા ત્યારથી જનવાર રજપૂત કહેવરાવવા લાગ્યા તેઓનું આજકાલ પૂર્વમાં બલરામપુર રાજ્ય છે તે ખાસ ચાંપાનેરના તુવર રાજાઓના ખાનદાનના છે.

રાજાએને પોતાના ખંડીઆ બનાવી પોતાની “રાવ” પદવીને બદલે ‘રાવલ’ પદવી ધારણ કરી.

ઘીરઘલ—(નં. ૪૬ નો પુત્ર)

શાહરાજ—(નં. ૪૭ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ શીવરાજ હતું.

રાઘવદેવ—(નં. ૪૮ નો પુત્ર.)

ત્ર્યંબકમૂપ—(નં. ૪૯ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ ત્ર્યંબકરાવ હતું. એણે ગુજરાતના સુલતાન અહમદશાહની સાથે હી. સ. ૮૨૧ ઇ. સ. ૧૪૧૮ ના જીલકદ મહીનાની પહેલી તારીખે ચાંપાનેર ઉપર ચડાઇ કરી પરંતુ રજપૂતોએ એવા તો યવનોને હાથ બતાવ્યા કે ફરી સુલતાનને શીકે મ્હોડે પાછું ફરવાની ફરજ પડી. સુલતાન મંડુગઢ તરફ ગયો અને ત્યાંથી વળતાં ચાંપાનેરને જોઇ બળવા લાગ્યો તથા કોધના આવેશમાં આવી લશ્કરને હુકમ આપ્યો કે આ કીલ્લો અને શહેર તારાજ કરો. જેથી શાહી લશ્કરે કીલ્લા ઉપર ચડાઇ કરી તે વખતે બહાદુર ત્ર્યંબકરાવે અસંખ્ય મુસલમાનોને કાપી પાલમણી કરી જેથી શાહ આ વેરનો બદલો પછીથી લેવાનું નિશ્ચય કરી રાજધાની તરફ ચરનીંદે ચહેરે ચાલ્યો ગયો.

હિ. સ. ૮૨૪ માં સુલતાને મોટા લશ્કરથી પોતાના શત્રુ ચૈહાણુ રાજા ઉપર ચડાઇ કરી આ લડાઇ ચૈહાણુ અને શાહ વચ્ચે ૧૩ મહીના સુધી કાયમ ચાલી. આખરમાં રજપૂત વીરોએ એવી તો તલવાર ચલાવી કે જેનો માર સુલતાનના લશ્કરથી સહન ન થઇ શક્યો. એક તરફથી ખુદ ચૈહાણુ રાજાએ સુલતાનને ઘેરી ગમરાવી દીધો જેથી શાહ ખુદ રણભૂમિ છોડી મીર મહેશ્વરના કીલ્લામાં ભરાઇ ગયો. અને સુલતાનનું લશ્કર છીનબીન થઇ નાશી ગયું. હિ. સ. ૮૨૫ ના રખીઉલ અવલ માસમાં આ બનાવ બન્યો હતો.

ગંગદેવ—(નં. ૫૦ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ ગંગ રાજેશ્વર હતું.

આના પીતાએ ગુજરાત તથા લાટદેશના કેટલાએક રાજાને ખંડણી ભરતાર્કિયા હતા. આ ગંગરાજેશ્વરના વખતમાં પાવાગઢના ચૈહાણુ રાજાએ તોજસ્વી ઉદય થયો હતો. જે જોઇ અહમદશાહના યવન સુલતાનો તથા દ્રેશ દ્રોહિ રાજાઓ બળી મરતા હતા. જેથી હિ. સ. ૮૫૫ ઇ. સ. ૧૪૪૧ માં સુલતાન મહમદશાહે ૧૦૦૦૦૦ એક લાક્ષ ધોડે સ્વાર ૨૦૦ હાથી અને કેટલુંએક લશ્કર લઇ પાવાગઢ ઉપર ચડાઇ કરી ત્યારે ચૈહાણુએ તણુ મહીના સુધી મુસલમાનોને હરાવ્યા. આખીરમાં મુસલમાન સેનાપતિઓએ

કપટી વ્યુહ રચી રાજપુતોને ચોતરફથી ઘેરી લીધા, પરંતુ રણશૂર રાજ-
પુતોએ બહાદુરીથી તલવાર ચલાવી એ વ્યુહનું છેદન કરી કીલ્લા ઉપર
ચાલ્યા ગયા. બાદ હુમેશાં એક વરસ સુધી કાયમ કાપાકાપી ચાલી તેમાં
અસંખ્ય મુસલમાનો માર્યા જવાથી તેમ માળવામાંથી ચાહાણુ રાજનો
મીત્ર મંડુનો સુલતાન મહમૂદ ગંગદેવની કુમકે આવે છે એવું સાંભળી
સુલતાન ચાંપાનેરથી ઉપડી સાવલો પરગણાના કોટડાના કીલ્લા પાસે માળ-
વાના સુલતાન સામે લડાઇ શરૂ કરી એટલામાં ગંગદેવને જાણ થતાં પા-
છળથી પોતાનું લશ્કર લઇ સુલતાનના લશ્કરમાં તીક્ષ્ણ આગ સરીખી
તલવાર ચલાવી બંને તરફથી સુલતાન ઘેરાઇ ગયો, ગુજરાતના શાહનું
લશ્કર છીનકીન્ન થઇ ગયું, સુલતાન ગભરાયો અને હાથી ઉપર બેસી
નાસી જતો હતો એટલામાં ગંગદેવે પોતાના તીરથી શાહને ધાયલ કર્યો
પરંતુ સારા ભાગ્યે તેના સીપાઇઓ તેને ઉચકી નાશી ગયા. ?

સુલતાનને ગંગદેવના તીરનો ઝેરી જખમ લાગવાથી અહમદાબાદ
જઈ હી. સ. ૮૫૫ ના મહોરમ માર્ચની ૨૦ મી તારીખે મરણ પામ્યો.
જે દીવસે સુલતાનની જીત મેળવી તેજ દીવસે ગંગદેવની રાણીને એક
પ્રતાપી પુત્ર પ્રાપ્ત થયો પુત્રનું નામ જયદર્શક થવાના સમયથી પડિતોએ
તેનું જયદર્શક (જયસિંહદેવ) નામ આપ્યું.

મહમૂદશાહના દેહાંત પછી ગુજરાતની ગાદીએ કુતજુદિન સુલતાન-
પદ ઉપર આવ્યો, તે વખતે માળવાના સુલતાન મહમૂદને ખોલાવી ગંગદેવે
અહમદાબાદ ઉપર ચડાઈ કરી પરંતુ મહમૂદ ખીમાર પડી જવાથી પાછું
ફરવું પડ્યું હતું.

ગંગદેવ ગુણુગ્રાહી તથા વિદ્યાવિલાસી રાજા હતો તેણે પોતાના રાજ્ય-
માં એક મોટી સંસ્કૃત પાઠશાલાની સ્થાપના કરી હતી. આ પાઠશાળા હાલ
પણ સીકસ્થ સ્થિતિમાં છે છતાં જોવાલાયક છે *તેણે વિદ્વાન પંડિતોને
મોટી આજીવિકાઓ અર્પણ કરી પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યા હતા. તેમાં
સૌથી શ્રેષ્ઠ જીવણુરામ શર્મા હતા. ગંગદેવે પોતાના રાજ્યમાં બોલિય

---

*એ પાઠશાળા આજ પણ જીર્ણ સ્થિતિમાં એક મોટી ભવ્ય છે.
અમો આ પાઠશાળા જોવા ગયા હતા તેની અંદરના દરેક પથ્થર ઉપર
નીતિ તથા ધર્મ વિષયના શ્લોકો કોતરેલા છે; પરંતુ યવનોના પરિવ્રલથી
અમે સુલતાન મહમૂદ બેગડાના કબજામાં ચાંપાનેર ગયું ત્યારે તે ઝનુનિ
લોકોએ તે ઉપરના શ્લોકો તોડી નાંખેલા છે.

ક્ષત્રિઓને સંસ્કૃત વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે ફરજ પાડી કાયદો જાહેર કર્યો હતો. આ વિદ્યાવિનોદી રાજ્ય વિદ્વાનોની સભામાં કાયમ શાસ્ત્રાર્થ કરતો હતો. ધન્ય છે એવા દેશહૈતિષી રાજ્યને કે જેણે પોતાની સંસ્કૃત માતૃભાષાનું ગૌરવ વધારવા માટે કાનુન (કાયદો) બાંધેલો હતો.

જયસિંહદેવ—(નં-૫૧ નો પુત્ર) ગુજરાતના લોકોએ આનું ઉપનામ

પતાઇ રાવલ આપેલું છે તથા ફિરસ્તા પોતાની તવારિખમાં આ રાજ્યનું નામ બેનીરાય—અથવા ફટાઇ રાવલ લખે છે. આના વખતનો એક શિક્ષાલેખ મળેલો છે+

ઈ. સ. ૧૪૭૧ માં પતાઇ રાવલે ઇડરના રાઠોડરાજ રાવભાણુ ઉપર ચડાઇ કરી તે લડાઇમાં પતાઇજીના પુત્ર રાયસિંહ તથા લિંબાજી ધાયલ થવાથી પતાઇ રાવલને પાછું ફરવું પડ્યું હતું.

પાતાઇ રાવલે ચાંપાનેરમાં નાટક વાળાઓને બોલાવી તે નાટકની અંદર વિદુષકને રાવભાણુનો સ્વાંગ પહેરાવી રાવના કાળા કદરૂપા ચહેરા તથા કૃશ શરીરનો આબેહૂબ ચિતાર દર્શાવી તેની બીજરત કવિતાઓ સભામાં ગવરાવી સભાને હાસ્ય કરાવ્યું હતું.

ઉપરની વાતથી રાવભાણુને ક્રોધ ચડ્યો તેથી ફેર ઇ. સ. ૧૪૭૨માં

+ગુજરાતમાં નાની ઉમરણુ નામના ગામમાંથી એક શિક્ષાલેખ ટાંક સાહેબને મળેલો છે તેમાં લખે છે કે—

વિ. સં. ૧૫૨૬ ચૌહાણ વંશમાં પૃથિરાજ આદી પરાક્રમી રાજાઓ થયા તે પૃથિરાજના વંશમાં ચૌહાણ કુલતીલક મહારાજ હમીરદેવ થયા. હમીરદેવના પુત્ર રામદેવે ગુજરાતમાં આવી રાજ્ય સ્થાપ્યું તેના ચાચંગદેવ, તેના ચચીંગદેવ, તેના સોમદેવ, તેના પાલ્હણસિંહ, તેના જીતકરણ, તેના કંપુ-રાવલ, તેના વિરધમલ, તેના શીવરાજ, તેના રાધવદેવ, તેના ત્ર્યંબકભૂપ તેના ગંગરાજેશ્વર, તેના મહારાજ ધીરાજશ્રી મહારાજિલ જયસિંહદેવ થયા, એ જયસિંહદેવના પુત્ર રાયસિંહ તથા લિંબાજીના વખતનો આ લેખ છે. હમીરનો દેહાંત અને જયસિંહદેવના વયમાં કેવળ ૧૬૭ વરસનો અંતર છે તેમાં તેર રાજાઓ થયાનું લખે છે. જેથી પ્રત્યેક રાજાનો સમય ઐતસ્ય હિસાબે લગભગ ૧૩ વર્ષ આવે છે. અત એવ ઉપયુક્ત હમીરનો પુત્ર રામદેવ ગુજરાતમાં ગયો હતો. એમ ભાટ તથા વહીવંચા અને બીજા ઇતિહાસો ઉપરથી પણ આ વાત સત્ય ઠરે છે.

હાડા. થઈ આ વખતે રાવભાણુનો સાળો જાડેજો સારંગજી પતાઇના પક્ષમાં જવાથી ભાણુને સીકરત ખાઇ પાછું ફરવું પડ્યું. x

હિ. સ. ૮૨૭. ઇ. સ. ૧૪૮૨માં સુલતાનના સાળા જાડેજા તથા મલિક અસદે ગુજરાતમાં દુબકાળ હોવાના કારણથી પાવાગઢના રાજ્યમાં હુંડ ચલાવી ગરીબ રૈયતને દુઃખ દેવા લાગ્યા. આ વાતની જાણ પાવાગઢ થતાં પતાઇજીના કુંવર લીંબાજી તથા બદ્રસિંહ નામના સેનાપતિએ ચડાઇ કરી યવન છાવણી લુટી; કેટલાએક ઘોડા હાથી ઇત્યાદી ચાંપાનેર લઇ ગયા. આ વાતની જાણ સુલતાનને, અહમદાવાદ થતાં હિ. સ. ૮૮૯ (સં. ૧૫૪૧) માં મહમૂદબેગડાએ ચાંપાનેર સર કરવા ચડાઇ કરી. એ વાતની પતાઇજીને જાણ થતાં રાયસિંહજીના બે પુત્ર પૃથ્વીરાજ તથા કુંગરસીને લઇ લીંબાજી આઘી ઉદેપુર મુકી પોતાના પીતાની આજ્ઞાથી પોતે મેવાડ તરફ ચાલ્યા ગયા.

પતાઇ રાવજી શૌર્યતાની સાથે બાદશાહનું આગમન સાંભળી પોતાનું લશ્કર લેઇ સુલતાનના પ્રદેશમાં આગ સરીખી તલવાર ચલાવવા લાગ્યો. જ્યારે બાદશાહનું અસંખ્ય લશ્કર તથા તોપો વિશેષ છે એવું ધારી પતાઇજીએ

*કુચના જમભીમજીના ખીજા નં. ના કુંવરને નાગરેચાની જાગીરી મળી હતી. તે બારાચજીના નાના કુંવર નોંધણજી વિ. સં. ૧૪૫૫ માં હતા. એ નોંધણજીનો ત્રીજા નંબરનો કુંવર સારંગજી કે જેના બેહન માનબા ઇડરના રાવ ભાણુ સાથે પરણાવ્યા હતાં ત્યાં, તે સારંગજી પોતાના બાયાતથી રીસાઇ આવી રહ્યો હતો. જ્યારે ઇડરના રાવે પોતાની કુંવરીનાં લગ્ન મહમદ બેગડા સાથે સારંગજીની ના હતી છતાં કર્યા જેથી આ રણશૂર ક્ષત્રિ ઇડરથી રીસાઇ પતાઇરાવજી પાસે મોટું માન મેળવી રહ્યો હતો અને અંતે પતાઇરાવજીના પક્ષમાં રહી સુલતાનના હાથથી માર્યો ગયો હતો. જેના વંશજો આજકાલ જલ્દીયા દેગામડા સોમેરા કારચ્છા ઇત્યાદી આઠ જાગીરામાં મહીકાંઠામાં છે.

xરાક્ષમાલા ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૬૨૬ માં જે હકીકત હાર્પસ સાહેબે લખી છે તે શંકાયુક્ત છે, કેમકે પતાઇરાવજી જેવા પરાક્રમી મોટા રાજાને કેદ કરી ઇડરના રાવે છ મહીના સુધી રાખ્યો અને પછી છોડી મુક્યો, એ માનવા યોગ્ય નથી. ઇડરના ભાટચારણોએ આ કપોલ કંપીત કથા પોતાના રાજાઓને ખુશી કરવા જોડી કહાડેલી હશે અને તે હાર્પસ સાહેબને લખાવેલી જણાય છે.

પોતાના મંત્રીસૂરને વૃષ્ટી કરવા માટે શાહની પાસે મોકલ્યો. પરંતુ સુલતાનને પ્રદેશ વેરાન કરી નાખ્યો હતો, અને સુલતાનને ભારે તુકશાન વેઠવું પડ્યું હતું; જેથી સુલતાને જવાબ આપ્યો કે હવે અમારા ને તમારા વચ્ચે તલવાર સીવાય સલાહ નહિં થઇ શકે, એવો જવાબ આપી સુલતાને લશ્કરને ઇ. સ. ૧૪૮૩ના માર્ચની ૧૭ મી તારીખે. મહાકાલીના પહાડની તલા-દીમાં આણ્યું.

જયસિંહદેવ પોતાના રાજપૂત લશ્કરથી સુલતાન સામે બહાદુરીથી લડવા લાગ્યો; ધણી દીવસ સુધી કાપાકાપી ચાલી અંતે રાજપૂતોએ મરવું યા મારવું એ વાત ઉપર આંવી અંપૂર્વ જોરથી સુલતાનના લશ્કરમાં તલ-વાર ચલાવવા લાગ્યા. વીર રાજપૂતોની તલવારનો માર સહન નહિં થઇ શકવાથી શાહી લશ્કર છીનબીન થઇ તોળાં તોળાં કરતું નાસવા લાગ્યું અને સુલતાનથી પણ રાજપૂતોની તલવારના સપાટા સામે ક્ષણવાર પણ થોભી શકાણું નહિં. સુલતાન તથા તેનું લશ્કર રણભૂમિ છોડી નાસવા લાગ્યું. આર્ય વીર રાજપૂતોએ પણ શત્રુની પીઠ પકડી અસંખ્ય તુર્કોના શીર ધડથી જુદાં કર્યા સુલતાને ભાગતાં ભાગતાં પાછું વાળી જોયું તો પોતાના લશ્કરની પાયમાલી કરતા રાજપૂતો પાછળ પડેલા જોઇ થોભ્યો અને પોતાના લશ્કરને ઉશ્કેરી દ્વંદ્વ યુદ્ધ શરૂ કર્યું. રાજપૂતોનો થોડો સમુદ્ધોવાથી રાજપૂતોને પાછું હડવું પડ્યું હતું.

જયસિંહદેવે પોતાના વડીલોના વખતથી મીચતા રાખનાર માળવાના સુલતાન ગ્યાસઉદ્દીનને પત્ર લખી પોતાની કુમકે બોલાવ્યો; ગ્યાસઉદ્દીને પોતાની સભા એકઠી કરી જયસિંહદેવ કુમકે બોલાવે છે તે વાત જાહેર કરી, લશ્કર એકઠું કરી ચાંપાનેર આવવા તૈયારી કરતો હતો. આ વાતની જાણ ગુજરાતના શાહને થતાં ચાંપાનેરથી અર્ધું લશ્કર લેઇ મંડું ઉપર ચડાઇ કરી, તેમાં કેટલાએક કાજીઓએ ગ્યાસઉદ્દીનને એવી સલાહ આપી કે કાફીરોનું પક્ષ કરી ઇસલામ ભાઇ ઉપર ચડાઇ ન કરવી જોઇએ, જેથી ગ્યાસઉદ્દીને મહમૂદથી સુલેહ કરી ત્યારે મહમૂદશા પાછો ચાંપાનેર આવ્યો. પરંતુ પોતાની ફોજ લડાઇથી કંટાળી ગયેલી જોઇ તેઓને ઝનુન ઉત્પન્ન કર્યું. અને એક નીમાજી લોકો માટે ત્યાં મોટી મસજીદ બનાવી લડાઇ શરૂ કરી. બહુ દીવસ ધોર સંગ્રામ થયો. પરંતુ ચાંપાનેરનો કીલ્લો સુલતાનથી સર ન થઇ શક્યો.

રાજપૂતો છુપે રસ્તેથી હમેશાં રનાન કરવા જતા હતા તે રસ્તો

એક દેશદ્રોહી નીમકહરામે સુલ્તાનને ખતાવી દીધો. જેથી પશ્ચીમ દીશાની મુસલમાનોએ દીવાલ તોડી ઇ. સ. ૧૪૮૪ નવેંબરની ૧૭ મી તારીખે મુસલમાનોએ અંદર પેસી છુપી ખારીનું દાર કબજા કરી લીધું, અને મલી-કયાજ સુલતાનીએ સીડી માંડી મુસલમાન લશ્કરને કીલ્લામાં જવા આજ્ઞા કરી. રાજપૂતોને આ વાતની જાણ બહુજ મહોડી થઇ તોપણ તે લોકોએ તેઓનો અટકાવ કરવા માટે બહુ કાશીષ કરી, પરંતુ કાષ્ટ રીતે ફત્તેહમંદ નીવડ્યા નહિં એટલામાં સુલ્તાન ખુદ મોટી ફોજ લઇ બીસમીલ્લા રહેમા-નનો પૂકાર કરતો આવી પહોંચ્યો, અને ચાંપાનેરના કીલ્લા ઉપર મહાકા-લીનાં કેપને લીધે મુસલમાનો ઇસલામી વિજય જ્વળ ઉડાવવા લાગ્યા તથા ચાહાણુ રાજના મહેલ ઉપર મુસલમાનોએ ચડી શાંખનાદ કર્યો. તે વખતે અં-દરની બાજુએ રાજપૂત રમણિઓએ ચીતા ખડકાવી અગ્નીમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો. આ મોટી ચીતાની જ્વાલામાં પોતાના બાલબચ્ચાં ધન-કપડાં ઇત્યાદી વસ્તુઓનું બળીદાન દેવાણું. ત્યાર બાદ સિંહણોની માફક વીર રાજપૂતાણીઓ કુદકા મારી ચીતામાં પડવા લાગી. આ ભારત વર્ષના આખીરના જુહારમાં ૧૫૦૦ પંદરસો આર્યજાણાઓ ભસ્મીભૂત થઈ ચીતાની અગ્નિના બહુકાઓ રાજપૂતોની ટેકી ટેકી તથા શૌર્યતા અને કુલા-અભિમાનની વાતો આકાશને અડી સૂર લોકોને કરવા લાગ્યા. આ વખતે મહાન શર રાજપૂતો આપણું સર્વસ્થ ભસ્મીભૂત થઇ ગયું અને યવનોએ આપણો અડગ કીલ્લો શર કર્યો એમ ધારી મારો મારો કાપો કાપોના પૂકાર કરી ગંગાજલથી સ્નાન કરી કેસરીમાં વસ્ત્ર ધારણ કરી પવિત્ર પાવાગઢ અને મહાકાળીને પ્રણામ કરી યાહોમ કરી હરહર મહાદેવનો પૂકાર કરતા જાહે-ડાયલા સિંહોની માફક યવનોના ઉપર કુદી પડ્યા. મુસલમાનો પણ યા અ-લ્લાહ અકબરનો પૂકાર કરી તલવાર ચલાવવા લાગ્યા. અસંખ્ય મુડાંઓના ઢગલે ઢગલ થવા લાગ્યા લોહીની નીકાનો નદી જેવો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો અદ્ય રાજપૂતોએ અગણિત મુસલમાનોના પ્રાણ લીધા. રાજપૂતો દુશ્મનોનાં મુંડાંઓ ઉપર પગ દઇ દઇ જાહેડાયેલા સિંહોની માફક તલ-વારો લેઇ કુદવા લાગ્યા તે વખતે સુલતાને પોતાના લશ્કરની પૂર્ણ પાયમાલી થતી જોઇ મુસલો બીજાવી નીમાજ પઢી ખુદાની મદદ માગી પાર્થના કરી પોતાના લશ્કરને જોસ ચકાવવા ચાલ્યાહ અકબરનો પૂકાર કર્યો જેથી શાહી લશ્કર જોસમાં આવી રાજપૂતો ઉપર દુડી પડ્યું. હિંદુ-ઓની હાર થઇ ચાંપાનેરનો અંતિમ ગુર્જર સંમ્રાટ જયસિંહદેવ લશ્કરમાં પોતાનાજ રક્તથી રંગડાયેલો ઝુંઝવા લાગ્યો, પરંતુ બહુજ જખમ લાગ-

વાથી પૃથવી ઉપર પડ્યો તે વખતે જ્યસિંહદેવ તથા તેનો પ્રધાન કુંગ-
રશી સુલતાનને હાથ પૂકડાઇ ગયા. સુલતાને પોતાની જીતને માટે ખુદાની
બંદગી કરી તથા ધાયલ થએલા સીપાઇઓને આરામ થાય ત્યાંસુધીમાં
મસજીદ પૂરી કરવાના કામમાં લાગ્યો, અને પાવાગઢનું નામ મહમૂદાબાદ
રાખી મુસલમાની રીવાજ પ્રમાણેના મકાનાતં બાંધવાં શરૂ કર્યા—

જ્યસિંહદેવ તથા કુંગરશીના ઝખમ રજ્યાબાદ મુસલમાન થાઓ
તો તમોને છોડી આંધું એમ શાહે કહ્યું. આ વાક્ય સુલતાનના મુખથી સાંભ-
ળતાજ બંને વીરપુરૂષોએ જોસુમાં આવી પાસે ઉભેલા સીપાઇઓના હથી-
આર છીનવી તલવારથી કેટલાએક યવનોને કાપ્યા તથા સુલતાનને કપડાં
પહેરાવનાર કબીરના બેટા શેખનને મારી બંને કામ આવ્યા.

આ આખીરના બક્ષીદાનમાં પતાઈજીની મદદમાં જે રાજપૂતો કામ
આવ્યા અને હિંદુ રાજાઓ રણુ યજ્ઞમાં હોમાયા એવાં કૃત્ય લોહીના પ્રેમ-
વાળી મહાકાળીને પ્રસન્ન છે, એ રાજપૂત વીર શીરોમણિના નામ બાદ
લોકોએ અમર કરેલાં છે.

છપય.

સંવત પંદર પ્રમાણ, એક તાલો સંવત્સર;
પોશ માસ તીથિ ત્રીજ, બઢેહુ વાર રવિ સુદન.
મરશીઆ સ્વટ ભૂપ, પ્રથમ વેરસી પડી જે;
જાડેજો સારંગ, કરણ જેતપાલ કહી જે.
સરવરીયો ચંદ્ર માણ, પતાઈ કાજ પીંડજ દીયો;
મહેમદાવાદ મહેરાણ, લઘુ કટક સર પાવોલીયો—

પ્રકરણ ૫ મું.

“છે ટાંડકપુર તથા દેવગઢબારૈયાના ચૌહાણ”.

રાયસિંહજી—(નં. ૫૨ નો પુત્ર) આનો આપાનેશ્વર્મા પોતાના પીતા જયસિંહદેવની હૈયાતિર્મા દેહાંત થયો હતો.

પૃથ્વિરાજજી—(નં. ૫૩ નો પુત્ર) મનાષ રાવલના મોટા કુંવરને બે પુત્ર હતા તેમાં મોટો પૃથ્વિરાજ અને નાનો કુંગરશી તે બંને બાધએ પાવાગઢનું રાજ્ય તુટ્યા પછી નર્મદા નદીના ઉત્તર કીનારા તરફની આસપાસનો મુલક કબજે કરી હાંકીમાં પોતાની રાજ્યધાની સ્થાપી સુલ્તાનનો પ્રદેશ હુંટવા લાગ્યા, જેથી સુલ્તાને તેની સાથે સલાહ કરી ધણા ગામોમાં ગોથો હીસો આપવો કબુલ કર્યો ત્યાર-પછી આ બંને બાધએ ધીરે ધીરે પોતાની સત્તા વધારી રાજપી-પળાથી ગોધરા સુધીનો પ્રદેશ પોતાને કબજે કર્યો. ત્યારબાદ પૃથ્વિ-રાજે મોહનમાં અને કુંગરસિંહે દેવગઢ બારૈયામાં એમ બંનેએ અરધે હીસ્સે ભાગ વહેંચી પોતાના અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યાં. મોહન રાજ્યનું નામ મુસલમાન લેખકોએ પાલ લખેલું છે. આ રાજસોળમાં સૈકા-ની આખર સુધી ૬૦ ગાડે લાંબું તથા ૬૦ ગાડિ પહોળું હતું, અને ત્યાં ધણા જંગલી હાથી વસતા હતા; આ ચૌહાણ રાજના તાબામાં ૬૦૦ ઘોડેસ્વાર તથા ૧૫૦૦૦ પાયદલ લશ્કર હતું. એવું મુસલમાન ઇતિહાસ કર્તા લખી ગયા છે.

કરણસિંહ—(નં. ૫૪ નો પુત્ર).

વિજયસિંહ—(નં. ૫૫ નો પુત્ર).

રમાનસિંહ—(નં. ૫૬ નો પુત્ર).

રાયસિંહ—(નં. ૫૭ નો પુત્ર).

તેજસિંહ—(નં. ૫૮ નો પુત્ર) આ રાજ્યએ તેજગઢ વસાવ્યું.

જસંવત્સિંહ—(નં. ૫૯ નો પુત્ર) આ રાજ્યને ગુજરાતના લોકો બાહુ રાવળ પણ કહેતા હતા. તેણે ૪૦ સ૦ ના અદારમાં સૈકામાં પોતાની રાજ્યધાની મોહનથી ઉઠવીને છોટાઉદયપુરમાં સ્થાપી. આ વખતે મુગલાઈ રાજ્યની પડતી સ્થિતિ હતી; તથા મરાઠાઓનો બેસતો અમલ હતો. તે વખતે રાજ્યનો ધણો ભાગ મરાઠાઓએ દબાવી પાડ્યો,

તથા આ રાજ્ય ઉપર ત્રીશ્રુટનો હક જારી કર્યો.

દુર્જનસિંહ—(નં. ૬૦ નો દત્તપુત્ર) જસવતસિંહનો બીજા પુત્ર દેહાંત થયો ત્યારે આ દુર્જનસિંહ ગાદી ઉપર બેઠો.

અમરસિંહ—(નં. ૬૧ નો દત્તપુત્ર).

અમરસિંહ—(નં. ૬૨ નો પુત્ર) તેમનું ઘોડા ઉપરથી પડી જતાં પછડાટ લાગવાથી મૃત્યુ થયું.

રાયસિંહજી—(નં. ૬૩ નો પુત્ર) ઇ. સ. ૧૮૧૯ માં દેહાંત થયો.

પૃથ્વીરાજજી—(નં. ૬૪ નો પુત્ર) ઇ. સ. ૧૮૨૨માં ગાયકવાડ સરકારને રૂ. ૧૦૫૦૦ ત્રીશ્રુટ બદલ આપવાનો આંકડો મુકરર થયો તથા ગાયકવાડી સત્તા નીચેથી ઈંગ્રેજ સરકારની હકુમત સ્વીકારી ત્યાર-બાદ એજ સાલમાં તેમનો દેહાંત થયો.

ગુમાનસિંહ—(નં. ૬૫ નો દત્તપુત્ર) આ રાજા બહુજ ઉદારવૃત્તિના દાનેશ્વરી હતા તેઓ ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં નિઃસંતાન ગુજરી ગયા.

જીતસિંહ—(નં. ૬૬ નો દત્તપુત્ર) આમના વખતમાં બ્રીટીશ સરકાર સામે બળવો ઉઠાવનાર તાતીયા ટોપી નામે મોટો બળવાખોર તા. ૨૯ માહે નવેંબર સને ૧૮૫૮ ના રોજ એક મોટું લશ્કર તથા તોપખાનું લેઈ છોટાઉદેપુર આવ્યો. આ વેળા રાજા પાસે પુરતું લશ્કર નહિ હોવાથી તે બળવાખોરોએ ઉદેપુર લુંટ્યું. તેનો વિચાર ત્યાં રહી લશ્કરમાં વધારો કરી વડોદરા જવાનો હતો, પરંતુ એટલામાં તેની પાછળ પડેલું બ્રીટીશ લશ્કર તથા રેવાકાંઠા પોલીટીકલ એજન્ટ મેજર બકલ સાહેબ ઉદેપુર આવી પહોંચ્યા અને તેમણે તાતીયાના લશ્કરપર હુમલો કરી બળવાખોરોને વિખેરી નાંખ્યા. ઇ. સ. ૧૮૮૧ ના જુલાઈની ૭ મી તારીખે બપોરે બાર વાગ્યે આ રાજાનો દેહાંત થયો. આ રાજા બહુજ હુશીયાર હતા પરંતુ પૈસાના બહુજ લોભી હતા તેથી વગર કારણે કેટલાકોને દુઃખ આપતા તથા બીજા ગુન્હે દંડી મારતા એથી પ્રજા તથા નોકરવર્ગ તેમનાથી નારાજ રહેતા હતા. આ રાજાને ૯ રાણીઓ હતી. તેમનાથી મોતીસિંહ ચંદ્રસિંહ, ઈંદ્રસિંહ, બારતસિંહ, પ્રમાણ-સિંહ; હિંમતસિંહ તથા બવાનીસિંહજી નામે સાત કુંવર તથા ૭ કુંવરીઓ હતાં. આ મહારાજાનો ધરદો પોતાના પાછળ કુંવર ચંદ્રસિંહને ગાદી આપવાનો હતો.

મોતીસિંહજી—(નં. ૬૭ નો પુત્ર) મહારાજ છત્તિસિંહજીના દેહાંત પછી ચંદ્રસિંહે ગાદીનાં હકની તકરાર ઉભી કરી. જેથી છેવટ મુંબઈ સરકારથી મોતીસિંહજીને ખરા હકદાર નીમવામાં આવ્યા, ત્યારે રેવાકાંઠા પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબે પોતાના આસિસ્ટન્ટ એલેન સાહેબ ને ઉદ્ધમપુર મોકલી તા. ૧૧ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૧ ને રાજ પાટવી કુંવર મોતીસિંહજીને ગાદીએ બેસાડ્યા.

ઇ. સં. ૧૮૮૭ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાના રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષે જ્યુબીલીનો મહોત્સવ થયો તે વખતે તે ઉત્તમ પ્રસંગે મહારાજ મોતિસિંહે તે કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો તથા શહેરને સુશોભિત કરી ઠામ ઠામ રોશની કરવામાં આવી હતી તે સિવાય નીશજોમાં ધનામ તથા ગરીબ ગરબાને મીષ્ટાન્ન બોજન કરાવ્યા હતાં. આ દયાળુ અને ન્યાયશીલ રાજા ઇ. સં. ૧૮૯૫ સંવત ૧૯૫૧ માહ સુદ ૧૪ ને રાજ દેવલોક મામ્યા.

ફતેહસિંહજી—(નં. ૬૮ નો પુત્ર) મહારાણી ફતેહસિંહજીનો જન્મ સંવત ૧૮૪૧ ના કારતક સુદ ૫ તારીખ ૨૩ માહે અકટોબર સને ૧૮૮૪ ના રાજ થયો છે.

મરહુમ મહા રાણીના દેવલોક થયા પછી સંવત ૧૮૬૨ ના ફાગણ વદ ૨ તારીખ ૧૨ માહે માર્ચ સને ૧૮૦૬ ના રાજ મહા રાણી ફતેહસિંહજી ગાદીએ ખીરાજ્યા અને સર્વ સત્તા હાથ લીધી. સંવત ૧૮૫૧ થી ૧૮૬૨ સુધી મહારાજ સાહેબની બાહ્યા અવસ્થા હોવાના કારણથી નામદાર સરકારે જમી નીમી એડમીનીસ્ટર ખાન બહાદુર દાદાબાઈ હોરમસજીને નીમેલા હતા.

આ મહારાજ સાહેબે રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં વિદ્યાઅભ્યાસ કરી ઉત્તમ પ્રકારની ફેળવણી લીધેલી છે. તેમણે નાંદોદના ગોહીદ મહારાજ છત્તસિંહના કુંવરી સમજ કુંવરથી લગ્ન કર્યા તેમનાથી સં. ૧૮૬૩ ના માગશર સુદ ૧ ને રાજ પાટવી મહારાજ કુમારશ્રી નટવરસિંહજીનો જન્મ થયો તથા સંવત ૧૮૬૫ ના ફાગણ વદ ૬ ને રાજ કુમારશ્રી નાહરસિંહજીનો જન્મ થયો તથા સં. ૧૮૬૭ ના અસાડ સુદી ૧૧ ને રાજ કુંવરીશ્રી રાજકુંવરબાનો જન્મ થયો તથા સંવત ૧૮૭૦ ના આસો સુદ ૨ ને રાજ કુંવરીશ્રી પદમકુંવરબાનો જન્મ થયો છે.

મહારાજ સાહેબે ખીજા લગ્ન માંડવાના સોલેંકી મહીડા ચંદ્રસિંહનાં કુંવરી ગુલાબકુંવરથી કર્યા તેનાથી સંવત ૧૮૭૧ ના શ્રાવણ સુદી

૭ ને રાજ કુંવરીશ્રી રશિક કુંવરમાશ્રીનો જન્મ થયો છે.

નવાંકાર્યો—સંવત ૧૯૬૫-૬૬ માં પોતાના દરેક તાલુકાની તથા મહાલોની કાયરી હમેશાં લેવા માટે ટેલીફોન તાર નાખવામાં આવ્યો તથા રૈયતની સુખાકારી માટે વોટરવર્ક (પાણીના નળ) નું ખાતું સંવત ૧૯૬૭ માં ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું.

યુરોપીયન તથા રાજ રજવાડાના મહેમાનો માટે સં. , ૧૯૬૭ માં ગેસ્ટ હાઉસ નામનું લવ્ય મકાન બાંધવામાં આવેલ છે. તથા રાજમહેલનું કાર્ય સંવત ૧૯૬૯ માં મોટા લવ્ય પાયાથી શરૂ કરેલ છે.

શહેર તથા રાજમહેલ ઇત્યાદી મકાનોને સુશોભીત સ્થીતિમાં લાવવા માટે સં. ૧૯૬૯ માં ઇલેક્ટ્રિક લાઇટ (વીજળીના દીવા) નું કારખાનું ખુલ્લું મુકી રાજ્યની લવ્યતામાં વધારો કરેલો છે.

સંવત ૧૯૭૧ માં રાજ્યના અમીર ઊમરાઓ તથા સદ્ગૃહસ્થોને આનંદને વખતે ખેલવા માટે કલમ હાઉસ નામનું સુંદીર મકાન બનાવવામાં આવેલ છે.

ખોડેલી સ્ટેશનથી ઉદેપુર સુધી પોતાની રૈયતને તથા વેપાર રાજગારના ફાયદા માટે સંવત ૧૯૭૧ માં રેલવે બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું છે.

મહારાજ પૃથિરાજ દીલીશ્વર તથા ખીચી હમીરદેવ રણથંભોરના રાજ તથા પાવાગઢ પતિ જયસિંહદેવ (પતાપ) રાવલના વંશમાં પાટવી હોવાથી પોતાના કુળ ધર્મ પ્રમાણે સદ્વર્તનથી વર્તે છે. આવા ભારત ભાસ્કર મહારાજઓ હમેશાં વિજય પ્રાપ્ત કરી દીર્ઘાયુશ ભોગવો—એજ આશીરવાદ.

દેવગઢ—બારૈયાના ચૌહાણ.

ડુંગરસિંહ—(નં. પરનો પુત્ર) આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં જણાવેલ પતાપછના કુંવર રાયસિંહજીના આ બીજા નંબરના કુંવર હતા તેમણે હાથથી આવી દેવગઢ બારીયાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેમાં સુદર બાંધણીના રાજ્યમહેલ, બાગ બગીચા ઇત્યાદી છે.

ઉદેસિંહજી—(નં. ૫૩ નો પુત્ર)

રાયસિંહજી—(નં. ૫૪ નો પુત્ર)

વિજયસિંહજી—(નં. ૫૫ નો પુત્ર)

માનસિંહજી—(નં. ૫૬ નો પુત્ર) આનો દેહાંત ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં થયો.

પૃથિરાજજી—(નં. ૫૭ નો પુત્ર) આ રાજાની આત્માવસ્થા હોવાના કારણથી એક બુદ્ધ સરદારે રાજ્યનો કબજો કરી લીધો જેથી મરહુમ રાજાના રાણી કુંવર પૃથિરાજને લેઈ પોતાના રીસ્ત કુંગર-પુરના રાવળ શીવસિંહજીને આશ્રયે જઈ રહ્યાં. ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં જવાસના મહારાજો કલ્યાણસિંહ તથા કુંગરપુર મહારાજાની મદદથી બુદ્ધ સરદારને દેવગંઢ, બારીયામાંથી હાંકી કહાડી કુંવર પૃથિરાજજીને ગાદીએ બેસાડ્યા બાદ આ રાજાએ શહેરનો નવો કાલો બાંધાવ્યો; ત્યારે થોડા વખત પછી ઉદાજી પુંવાર, મન્નારરાવ હોલકર, અને જીકાજી સીંધોઆની સરદારી નીચે મરાઠી લશ્કર બારીયામાં આવ્યું, તેણે પૃથિરાજજી પાસેથી ખંડણી નહિં લેતાં એમને બારીયાના રાજા તરીકે કબુલ કર્યાં. તેમ બીજા હુંટારાઓ તેમના રાજ્યમાં હુંટ કરતા હતા તેનો અટકાવ કર્યો તથા હાલોલ, કાલોલ અને દાહોદ પ્રગણાની ચોથ ઉધરાવવાનો હક લેવા પરવાનગી આપી હતી.

રાયધરજી—(નં. ૫૮ નો પુત્ર) આ રાજાએ પોતાના બાપ સામતસિંહ, હરિસિંહ, અને રાયસિંહ તથા પોતાની બે બહેનોને જાગીરીમાં ગામ આપ્યાં તે હજી સુધી તેના વંશજોના તાબામાં છે. એમનાં હરિસિંહના વંશમાં હાલ પંચમહાલના કાલોલ તાલુકામાં હેરાલના તાલુકદાર છે.

ગંગદાસજી—(નં. ૫૯ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ ગંગદેવ હતું.

ગંભીરસિંહ—(નં. ૬૦ નો પુત્ર) આ રાજાને ધીરતસિંહ તથા સાહેબજીનામે બે પુત્ર હતા.

ધીરતસિંહ—(નં. ૬૧ નો પુત્ર) બીનપુત્રે દેહાંત થયો.

સાહેબજી—(નં. ૬૨ નો બાઈ) આ રાજાના વખતમાં માધોજી સીંધીઆ બારીયાના મુલકમાં થઈને રાધોઆની શોધ કરવા માટે જતો હતો તેની સારી બરદાશ કરી તેથી તેમણે એમને સામે પોશાક બખર્યો હતો.

જસવંતસિંહ—(નં. ૬૩ નો પુત્ર) એમના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૦૩માં આ રાજ્યને પહેલ વહેલો ઇંગ્લેન્ડ સરકાર સાથે સંબંધ બેસ્યો.

આ વખત સીંધીઆના તાબાનો ભરૂચ ઇત્યાદીનો ફેટલોક ભાગ ઇંગ્લેન્ડ સરકારે લઈ લીધો પરંતુ જસવંતસિંહજી સારી ચાલના માલુમ પડવાથી સીરંજી અંગે ગાંધીના કોલ કરારની ૧૦ મી કલમની રૂએ આ રાજ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના આશ્રય લાયકના રોજી ઠર્યા.

ગંગદેવ—(નં. ૬૪ નો પુત્ર), આ નમળા અને ભોળા હુદયના રાજા હતા, જેથી સઘળો રાજ્યકારભાર તેમનાં માજી ચલાવતા હતા. આ રાજના વખતમાં મરાઠાઓએ ખારીયાના મુલક ઉપર વારંવાર હુમલા કરી મુલક ઉજડ કરવા લાગ્યા, અને ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં સીંધીઆ સરકારના સંભાળ આગ્રે નામના સરદારે રૂ. ૧૪૦૦૦ ભુજંગરાવે રૂ. ૮૦૦૦ હોલકરના લશ્કરી સુબેદાર મહીપતરાવે રૂ. ૩૩૦૦૦ તથા ૧૮૦૮ ની સાલમાં બાપુ સાહેબ સીંધીઆએ રૂ. ૨૩૦૦૦ લીધા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓએ ખારીયાનો ફેટલોક મુલક લુટી વેરાન કર્યો; ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૮૧૦ થી ૧૮૧૫ સુધીમાં રામદીન, હોલકરનો સરદાર રોશનબેગ ધારનો બાપુ રઘુનાથ અને ગોવિંદરાવ બોળે એઓએ ખંડણી લીધી.

રાઓળ ગંગદેવનાં માતૃ બહુજ ડાહ્યા અને અક્કલમંદ હતા જેથી રાજ્યકારભારમાં સંપૂર્ણ માહેતગાર હતાં. તેમનો ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં નારણદેવ નામના બ્રાહ્મણે મહેલમાં પેશી, નિર્દયતાથી ધાત કર્યો એ બ્રાહ્મણ પ્રથમ ખારીયા તાબાના રાજગઢ પરગણાનો ચાણુદાર હતો તેને નોકરીમાંથી કઢાડી મુક્યો તેથી તે સીંધીઆના રાજ્ય પંચમહાલ પાવાગઢના ગોધરાના સુબા કીશાજીના લશ્કરમાં નોકર રહ્યો હતો તેના તાબામાં ૧૦૦ ઘોડેશ્વાર તથા ૪૦૦ પ્યાદળ લશ્કર હતું. તેણે પ્રથમ ખારીયાના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો અને સુબાને રૂ. ૫૦૦૦ હજાર લાંચના ઠરાવી તેની પરવાનગી લેઈ રાત્રે જાનોમાનો ખારીયામાં આવી રાજમાતાના મહેલની અંદર દાખલ થઈ તેમને નીંદ્રામાં મારી નાખ્યા તથા તેમની સઘળી હોલત લુટી ચાલ્યો ગયો. આ બનાવ બન્યાથી ગંગદેવજી પોતાના પીત્રાઈ ભાઈ છોટાઉદેપુર મહારાજને આશ્રયે જઈ રહ્યા. પછી જ્યારે પાપી નારણદેવ ગોધરાના સુબાના ભાઈ વીહાજી સાથેની લડાઈમાં માર્યો ગયો ત્યારે તેઓ પાછા ખારીયે આવ્યા, સીંધીઆનું રાજ્ય આ રાજ્યની પાડોશમાં હતું; જેથી વારંવાર તેના લશ્કરથી ઘેરાતું હતું; છતાં પણ સીંધીઆને ખંડણી આપવી કશુંલ નહોતી કરી તેમ તેમનું ઉપરીપણું પણ નહોતું સ્વીકાર્યું, તેમજ

દાહોદ, કાલોલ અને હાલોલ તાલુકા જે સૌંધીઆના તાબામાં હતા તેમાંથી ખારીયાના મહારાજ પોતાનો એકાદો હક લેવા, કઠો ચુક્યા નહોતા.

• ઇ. સ. ૧૮૧૬ થી તે હક બદલ રૂ. ૪૭૫૦ મળે, લેવાનો ઠરાવ થયો એજ વર્ષમાં ગાંધિદેવજીના દેહાંત થયો હતો. ત્યારે તેમના કુવર પૃથિરાજજીનો જન્મ થયા પહેલાં તેમની રાણીએ બે છોકરા બોળે લીધા હતા. તેમાંથી ભીમસિંહ નામના છોકરાને કારભારી રૂપથી જે ઉપર કહેલા નારણદેવનો બાધ હતો તેણે ગાદીએ બેસાડ્યો. એ ભીમસિંહ બીલડીના પેટનો હતો; જેથી તેને જીજ્ઞાસુ નામના કારભારીએ ગાદીએથી ઉઠાડી મુકી રાજ્યના ખરા વારસ પૃથિરાજજીને ગાદીએ બેસાડ્યા, પરંતુ પૃથિરાજજીની આસ્વાવસ્થા હોવાથી પોતે રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યા. જેથી તેના વખતમાં રાજ્યમાં બહુ અંધેર ચાલવા લાગ્યું ત્યારે તે વખતના પોલીટીકલ એજન્ટ કપ્તાન મેકડોનલ્ડે ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં તે કારભારીને બરતરફ કરી રાજના સગા નાથુભાઈ નામે સરદારને તે જગ્યાએ નીમ્યા.

પૃથિરાજજી—(નં. ૬૫ ના પુત્ર) આ રાજા જ્યારે યોગ્ય ઉંમરના થયા પછી ઇ. સ. ૧૮૨૪ ના એપ્રિલ માસની ૨૪ મી તારીખે ઇંગ્લિશ સરકારે આ રાજા સાથે ઠરાવ કરી દરવરસે રૂ. ૧૨૦૦૦ હજાર “ સાલમશાહી ”ની ખંડણી ઠરાવી, તે ખંડણી સ્વસ્થાન સુધરે તેમ વધારી આપવાની શરત હતી, પણ આખરે ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં નક્કી થયું કે રૂ. ૯૩૩૬-૪-૦ રોકડા કલદાર આપવા તથા સ્થાનિક લશ્કરના ખર્ચ સારૂ રૂ. ૬૦૦૦ દરવરસે લેવા, પરંતુ પાછળથી એટલે ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં એ લશ્કરના ખર્ચ માટે લેવાનો ઠરાવ સરકારે રદ કર્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં આ રાજ્ય તાબાના સાગટાળા પ્રગણના નાયક દેવજી અને તેના બાઇ ભત્રીજાઓએ છોટાઉદેપુર તથા પંચમહાલના કેટલાં એક નાયકડાઓને એકઠા કરી બંડ ઉઠાવ્યું હતું. તે બંડ ઇંગ્લિશ સરકારે સમ્ભાવી દેખ ત્યાંનો વહીવટ એક થાણુદારને સોંપ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં પૃથિરાજજીનો દેહાંત થયો. તેણે ૪૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

માનસિંહ—(નં. ૬૬ ના પુત્ર) મહારાજલ પૃથિરાજજીને આઠ કુવર હતા તેમાં વડા (પાટવી) મહારાજ માનસિંહજી ગાદીએ બીરાજ્યા પરંતુ તેઓની આસ્વાવસ્થા હોવાથી રાજ્યનો સંભાળ કારભાર

તેમના માતૃશ્રી તખતકુંવરખાને હસ્તક આવ્યો; પરંતુ તેમનાથી યોગ્ય કારભાર નહિં થઈ શકવાથી ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં નાફકોટ તાખાના ડાંડીઆપુરાના નાયક રૂપસિંહે તથા જોરીયા / વીજેરેએ મળી અંડ કરી રાજગદનું ચાણું હાંટ્યું તથા બાળ્યું.

મહારાજ માલસિંહે રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી લીધા બાદ ઇ. સ. ૧૮૭૬ ના નવેમ્બર મહીનામાં રાજ્યનો સધળો કારભાર હાથ લીધો અને રાજ્યનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો જેથી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે રાજ થઈ સાગટાળા પ્રગણાનો વહીવટ સોંપ્યો. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં—

તેઓ રાજપીંપણના ગોહીલ મહારાજ ગંભીરસિંહનાં બહેન તથા મોઘરના મહીડા તાલુકદાર ઝીણાખાવાની કુંવરી સાથે પરણ્યા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં થયેલા કરારની રૂએ મહારાજ સાહેબે લોકો ઉપયોગી કાર્યના માટે એક ફંડ સ્થાપ્યું. અને સધળી રાહદારીની જગત કહાડી નાખવા તથા રસ્તાની મરામતનું કામ રાજ્યે માથે લેવાથી સરકારે દેવગઢવારીયાની ખંડણી માફ કરેલી છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૭ ની “ડાયમન્ડ જ્યુબિલી” વખતે પોતાના રાજ્યમાં સારી ધામધુમ કરવામાં આવી હતી તથા નીશાળોમાં ઇનામ ઇત્યાદી વહેંચવામાં આવ્યાં હતાં. આ રાજ્યે કૃષીશાસ્ત્રના નીયમ મુજબ પોતાના રાજ્યમાં એક ઉત્તમ ખાતું કહાડી કેટલોએક કૃષી કામમાં સુધારો કરેલો છે આ ઉદાર દેશદૈતેશી રાજ થોડી માંદગી ભોગવી ફેબ્રુવારી સન ૧૯૦૮ માં તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા તેઓ પાછળ બે કુંવર રનજીતસિંહજી તથા નાહરસિંહજી તથા એક કુંવરી શ્રી સુરજકુંવરબા છે.

રનજીતસિંહજી—(નં. ૬૭ ના પુત્ર) આ વિદ્યમાન મહારાજલનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં થયો છે તેણે પોતાની કેળવણી રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં મેળવી અને પોતાના અભ્યાસના ઉત્સાહથી મિસ્ટર મેને અને મિસ્ટર વેડિંગ્ટન તરફથી સર્વોત્તમ અભિપ્રાય મેળવ્યા છે. તેઓએ પોતાનો અલ્પ સમય ઇમ્પીરિયલ કોલેજમાં ગાળેલો છે અને ત્યારબાદ છેલ્લી કેળવણી બાંચી સમય સુધી ઇંગ્લાંડના પહેલા નંબરના કેળવણી ખાતામાં રહી મેળવેલી છે તેમણે તેજની બાહ્યાઅવસ્થાથી મનુષ્યોની ભગતી રમતોમાં સર્વોત્તમ હરિદ્વાષ મેળવેલી છે તેઓ સુવરના શીકારમાં બહુ

વળુ આહોશો છે જેનો દાખલો તેમના સાલામન ગુજરાત અને સર પરતાપના પ્યાલાઓ, હાંમી વખતના અમુભરી ચાલાક સુવરના શિકારીઓના સમી આહોશીથી ટકર ઝીલો જીતેલા છે તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે તેઓએ મોટી શરતના શિકારી તરીકે તેમની પ્રયત્ન સત્તાનો વધારો થશે. અને તે સત્તાના પ્રમાણમાં તેઓ નામદારશ્રીએ લગભગ એકસો વાવ અને ચીતા તથા કેટલાએક રીંછોનો શિકાર તેઓ કરી ચૂક્યા છે.

તેઓએ તેમના રાજ્યકર્તાની ફરજોનાં સંબંધમાં તેમના દીવાન મીસ્ટર રાયમહાદેવ હરીલાલ એમ પારેખની ઉત્તમ દેખરેખ નીચે રાજનિતીનું ઉત્તમ શીક્ષણ સંપાદન કરેલું છે. હાલના જમાનામાં ઉછરેલા હિંદુસ્થાનના રાજ્યોમાં આ રાજ સર્વોત્તમ ગણાય છે તેમની ધારણાઓના કેટલાએક વિચાર એવા છે કે તેઓએ પોતાની જાંઘળી પ્રજાહિતાર્થે અર્પણ કરેલી છે તેઓએ જ્યારે પૂર્ણ રાજ્યની લગામ હાથમાં લેઈ રાજ્યગાદીએ બેઠા ત્યારે પોતે આપેલા લાષણ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ વિદ્વાન ડાહ્યા અને રાજ્યનિતીના પૂરા અનુભવિ હોવા જોઈએ.

મિસ્ટર આર. સી. પ્રાડિન પોલિટિકલ એજન્ટના લાષણના જવાબમાં આ યુવાન મહારાજાએ જણાવ્યું કે, ઓગણીસમા સૈકાથી શરૂઆત થએલી મારા બાપ દાદાઓની કારકિર્દી અને તેમણે ઇંગ્રેજ રાજ્ય તરફ વફાદારીથી જે ફરજો બનાવી છે તેમ નામદાર ગવરમેન્ટે આ રાજ્ય સાથે જે ઉત્તમ પ્રકારનો સંબંધ બતાવ્યો છે તેના માટે હું આભારી છું. ઇંગ્રેજ રાજ્યને લગતા રહી, મારા બાપ દાદાઓએ બળવેલી ફરજોને અનુસરી હું ચાલવા અભિમાન ધરવીશ. હું મારી રૈયતનું બલું કરવામાં અને તેમની કીર્તિ વધારવામાં હમેશાં મારી ધર્મ ફરજ માનીશ. તેઓના ઉપર બ્યાજખી ઉપકાર કરવા તેઓનો આર્શિવાદ મેળવવા અને તેઓને ન્યાય આપવા તથા ખાનગી પૂર્ણ સત્તા આપવા અને દરેક ન્યાયી રાજ્યોની તુલ્યે સુખ આપવા હમેશાં મારો પૂર્ણ ઉત્સાહ રહેશે. જ્યાંસુધી બની શકશે ત્યાંસુધી હું મારાં વચનો ફળીભૂત કરવા કમર કસી તત્પર રહીશ, અને તેની નિષ્ફળ થવા નહીં આપું.

આ યુવાન મહારાજા સાહેબે પોતાના રાજ્યમાં સાર્વજનિક અંશે અને અગત્યોને માટે ઇસ્પતાલ, નીમળાના, હોલિંગ, હોલ મીજમાનોના કિતારા રાજ્યમહેલ અદાલતો અને કેટલાંએક બાંધકામે અસંખ્ય પૈસા

ખરચી બાધેલા છે તથા ગુજરાતી તથા ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ મંદત આપવામાં આવે છે. શહેરને સુશોભિત સ્થિતિમાં લાવવા માટે ઉત્તમ રસ્તાઓ બાધી ઇલેક્ટ્રીક લાઇટની રોશની કરવામાં આવે છે.

પોતાની રૈયતની આબાદી કીર્તિ અને તેઓમાં સંધ રહે અને તેમનું લલુ થાય તે સંબંધમાં પૂર્ણ ઉત્સાહ ધૂરાવે છે. મુંબઈના ગવર્નર, રાષ્ટ્ર ઓનરેબલ લોર્ડ રિલિગ્ઝનના માનવતો ઓડીકાગિ તરીકે આ મહારાજને નીમવામાં આવેલા છે તેઓના લગ્ન રાજપીંપલા (નાંદોદ) નાં રાજકુંવરી સાથે થયેલાં છે. આ સુખી દંપતિનાં જોડાને ઇશ્વરે એક કુંવર અને એક કુંવરીથી આશીરવાદ આપ્યો છે. રાજ્ય માદીના મુખ્ય વારસ આ રાજ્ય કુમારશ્રી સુરેન્દ્રસિંહજી નીમાયલા છે. મહારાજશ્રી રનજીતસિંહજી તથા તેમના લલુ બ્રાતા નાહરસિંહજી વચ્ચે પૂર્ણ પ્રેમ છે. આવા ન્યાય નીતિ નીપૂર્ણ મહારાજઓ આ અમારી માતૃભૂમિમાં જન્મ લેષ દેશની અવિદ્વતારૂપી તીમીરનો નાશ કરી, ધર્મ રાજ્ય સ્થાપે એવી અમારી જગત્કર્તા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

મહારાજધિરાજ મહારાઉલ

શ્રી રણજીતસિંહજી બહાદુર, સ્વસ્થાન શ્રી દેવગઢ બારિયા.

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

પ્રકરણ ૬ હું.

જવાસના ચૌહુઆન. ”

હીંબાજી—(નં. ૫૨ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ બીમસિંહજી હતું હી. સં. ૮૮૭ (ઇ. સ. ૧૪૮૨) માં અહમદાવાદની આસપાસ વરસાદ નહિ થવાના કારણથી અમદાવાદના સુલતાન મહમૂદશાહ (બેમડા) ના લશ્કરના અધીપતિ મલિક અસદ સુલતાની કે જે રસુલાઆદનો સુબો હતો; એણે ચાંપાનેરના કીલ્લાની નજીક આવી ગાંધડાની મરીમ રૈયતને લૂંટવા લાગ્યો; તથા તે લોકોનાં અનાજ બોયેલાં પોતાના લશ્કરના અશ્વેથી બેળાવી દેવા લાગ્યો. આ વાતની ફરીયાદ ચાંપાનેરના રાવજી જયસિંહદેવ (પતાઇજી) ને થતાં તેમના બીજા નંબરના કુમાર હીંબાજી તથા ભદ્રસિંહ નામના સેનાપતિને તે લોકોને ઠંડ દેઇ સરહદ બહાર કહાડવા આજ્ઞા કરી. જેથી કુંવર હીંબાજીએ યવનની ડાવણીમાં જઇ લડાઇ શરૂ કરી. તેમાં મુસલમાનો ક્ષત્રિઓના સહઅ પ્રહારથી છીનબીન થઇ ગયા; મલિક અસદે પોતાના લશ્કરની પાંચમાડી જેઠ સીપાઇઓને ઉશ્કેરવા લાગ્યો પરંતુ વીર રાજપૂતોના પ્રયત્ન પ્રહારથી યવનો સામા ટકી શક્યા નહિ. અંતે મુસલમાનોની હાર થઇ અને વીર રાજકુમાર હીંબાજીની તલવારથી સુલતાનનો સાળો ગાદરખાં તથા હળશે મુસલમાન સૈનિકા માર્યા ગયા. માત્રક અસદ પોતાની જાન બચાવી રણભૂમિ છોડી નાસી ગયો; હીંબાજીએ યવનોના ત્રણતંજુ બે હાથી ૫૦૦ અથ અને કેટલોએક ખખનો હાથ કરી ચાંપાનેર આત્યા. અને પોતાના પીતાશીને રણભૂમિનું તમામ વૃત્તાંત સંભળાવ્યું. પતાઇજીએ પોતાના

*આ હીંબાજી પનાઇ : : વસના બીજા નંબરના કુંવર હના તે વિષે નીચેના પ્રસ્તકો જેઠ ખાત્રી કરો.

. મીરા તે સિકંદરી પૃષ્ઠ ૧૧૩ તથા આનરેખજ કે. એ. હાર્થસ સાહેબે કુમ રાસમાલા ભાગ પહેલો પૃષ્ઠ ૬૩૦ બારત રાજમંડલ. પૃષ્ઠ ૨૨૨ હિંદરાજસ્થાન પૃષ્ઠ ૫૬૫ ગુજરાત-રાજસ્થાન પૃષ્ઠ ૧૭૬ તે સીવાજ રેવક કાંઠા એન્ક્યુટરી મુખ્ય એન્ક્યુટરી તત્તારિએ શીરકતા નામવાળી બહુ ક્ષતિદાયી મળે હીંબાજી જવાસના મુખ્ય પુરુષનું નામ મળે છે.

પુત્રને ધન્યવાદ આપ્યો. અને કહ્યું કે ? કુમારશ્રી તમેએ આપણા ખાનદાનનો ક્ષત્રી ધર્મ બળવી અને મહદ્ ભાગ્યશાળી બનાવ્યો છે. તેમાં ચતુર્કીચીત પણ અતિશયોકતી નથી પરંતુ આ વાતની જાણ જ્યારે સુલતાનને થશે ત્યારે સુલતાન જરૂર આ વેગતો બદલો વાળવા ચૂકશે નહિ. અને મોટું લશ્કર લેખ આપણા રાજ્ય ઉપર ચડી આવશે. માટે તમે એકાદ વર્ષ મેવાડ તરફ ચાલ્યા જાઓ કેમકે હજારો રાજપૂતોની હાની થતીનું ભરિય આમે. યુક્તીથી દૂર કરશું અને સુલતાનને સમજાવીશું. કે એ કુમાર અમારાથી પણ ઝમડો કરી ચાલ્યો ગયો છે.

હીંઆજીને પોતાની જન્મભુમિનો ત્યાગ કરી જવા માટે બહુ માહું લાગ્યું પરંતુ દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વીચાર કરી પીતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે કેટલાએક રાજપૂત વીરો, કુલ ગોર તથા ગુણાદય મંત્રિના પુત્ર ઇત્યાદીને સાથે લેખ તથા પોતાના કુમાર ગંગદેવ, માણેકદેવ અને કુંવરીશ્રી હમજી બા ઇત્યાદી જનાનાને લેખ ડુંગરપુર અને મેવાડની સરહદ આગળ દેવ સોમનાથ નામના મહાદેવ છે ત્યાં આવી પડાવ કર્યો હતો. કેટલાએક દીવસ ત્યાં રહી બાદ કોઈ નવી જગીરી પેદા કરવાના વિચારમાં હતાં એ સમયે જવાસમાં જંગરાજ વાંસીયો નામે બીલરાજ રાજ્ય કરતો હતો X

દેવ સોમનાથનું મંદીર સોમનદીના કીનારા ઉપર છે ત્યાંથી અરધા માઇલ ઉપર હીંઆજીએ પોતાનો પડાવ કર્યો હતો તે જગ્યાનું નામ તે વખતે બીમસિંહની ભાગેળ નામથી પ્રસિદ્ધ હતું હીંઆજી જ્યારે ગુજરાત છોડી આ તરફ આવ્યા ત્યારે પોતાનું ઉપનામ બીમસિંહ અહિં વિશેષ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. અને તેથીજ એ બીમસિંહની ભાગેળો કહેવાતી. ત્યારબાદ ત્યાં કેટલેએક વરસે સલાટો આવી વસ્યા ત્યારથી સલાટની ભાગેળ કહેવાય છે.

દેવ સોમનાથના મંદીરમાં દક્ષીણ દીશાની તરફ એક પથ્થરના સ્થંભ ઉપર હીંઆજીના મોટા કુંવર ગંગદેવનો કાતરાવેણો શીલાલેખ છે તેમાં લખ્યું છે કે—

સંવત ૧૫૪૨ વર્ષે આશ્વીન માસે શુકલપક્ષે ત્રયોદશી બુધવાસરે કુમારશ્રી ગંગદેવજી સોમનાથ યાત્રા સફલ. (આ લેખ જ્યારે હીંઆજી ગુજરાત છોડી અહીં આવી રહ્યા ત્યારે ગંગદેવજીએ કાતરાવેણો હતો); દેવ સોમનાથનું મંદીર ધણું ભવ્ય લાખો રૂપીઆના ખર્ચથી બનેલું છે અને તેનો જુના વખતમાં ધણો મહીમા હતો એવાં એ મંદીરના ચીત્ર તથા જુની નીશાનીઓ કહી આપે છે. આજ પણ તે મંદીર ભવ્ય જોવામાં આવે છે.

જવાસની જાસપાસ પહાડોના શીખરને લીધે એ ગામ કુદરતી કીશ્વરી
 મેરામહું હતું જેથી જોગરાજ વસીયો મેધકક (નીડર)પણે પોતાની અન્યાય
 સત્તાનો ઉપયોગ કરતો હતો અને મહા મદાધ ગર્વિષ્ટ બની જુલમ
 ગુજારતો હતો તે પોતાની રૈયતને બહુજ કંટ દેતો હતો. તથા પાલવી લો-
 કેને પણ ખીનગુન્હે દુઃખ આપતો હતો. અને પોતાની પુત્રી તુલ્ય રૈયતની
 વહુ દીકરીની પાનિદત્ય લગ કરવા હમેશાં નીચ કૃતવ્ય કરતો હતો.

*જવાસને વિ. સં. ૧૩૦૦ ના સંક્રમાં જગરગઢ કહેતા હતા. એ
 સમય સહુમરથી પાલ પોલ સુધીના પહાડી પ્રદેશ ઉપર જાદવરાજાનું
 રાજ્ય હતું. એ જાદવ મહારાજા નૃપતિ શ્રી વિક્રમરાયના વખતનો સંવત
 ૧૪૧૮ નો તથા સંવત ૧૪૪૯ની સાલનો લેખ મોજે મોવીદે ગામના તલાવ
 ઉપરથી મળેલો છે તથા એ વિક્રમરાય તરફથી મગરા હાકેમ રાહિત મેખડ
 સુત હાતાનું નામ દરેક લેખ નીચે જોવામાં આવે છે. આ મગરા રાહિત
 મેખડસુત હાતાના નામના ખીજ પણ અમોને જાહિલી ગામમાં હનુમાનની
 મુર્તિ નીચે તથા છાણીના ગણપતિ નીચે લેખો સંવત ૧૪૨૪-તથા ૧૪૪૦
 ની સાલના અમોને મળેલા છે તે શીવાય એક વનેશ્વર મહાદેવમાં પણ
 એનો લેખ છે તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે આ મગરા રાહિત મહા-
 રાજા વિક્રમરાય તરફનો હતો. અને તે મહા પરાક્રમી હોવો જોઈએ.

જાદવોનું રાજ્ય ધરના રાવ રણમલ્લે સં. ૧૪૪૯ હરતક ક્યું અને
 ધર તથા મેવાડની વચ્ચેના ભાગર પ્રદેશ ધર રાજ્યમાં મેળવી પોતે કેટલો
 એક વખત જવાસ (જગરગઢ)માં રહ્યો હતો તેવા કેટલાએક પુરાવા મળી
 આવે છે.

આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે એ જાદવોના વંશજ આજકાલ ક્યાંય
 પણ દ્રષ્ટિગોચર થતા નથી. રાવરણમલ જગરગઢમાં રહેતો એ વિષે રાજ
 માળા પ્રથમ ભાગમાં પૃષ્ઠ ૨૫૦માં પણ લખેલું છે. ખીજ પણ એ વિષે એ
 દંતકથા છે કે ધરનો રાવ રમણમલ જે વખત જવાસમાં રહેતો હતો
 વખતે સોમનદીના કીનારા ઉપર પોતાના સરદારો સહિત ફરવા ગયો એ
 સોમનદીના કીનારા ઉપર જવાસ ગામ છે ત્યાં રાવ રણમલ્લે એક ખૂંસ-
 ફરત માછલીને જોઇ પોતાના સરદારોને કહ્યું કે જુઓ પેલી માછલી કેવી
 ખૂંસફરત છે એમ કહી પોતાના હાથનું સોનાનું કડું માછલી ખતાવવા
 માછલીમાં ફેંક્યું એ જોએ પાણી બહુ ઉંડું હોવાથી સરદારો બોલી ઉઠ્યા
 કે હજુર કડું મથું ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે હા આ જોએ કડું મથું એમ

એક સમયે ઔદિચ્ય ત્રવાડી મેવાડા બ્રહ્મણુ જગેશ્વર (જેઠારામ) મહેતા કે જે એક જવાસમાં ઉંચ સુપાત્ર બ્રાહ્મણુ હતો, તેને એક અપૂર્વ સૌંદર્ય-વતિ કન્યકા (પુત્રી) હતી; તે બ્રહ્મકન્યા પાપી જોગરાજની દ્રષ્ટિગોચર થતાં તેની લાવણ્યમય મુર્તિ ઉપર મોહીત થઈ “નિનારાકાલે વિપરિત બુદ્ધિ” એ વાક્યાનુસાર મદાધિ રાજ્યે જગેશ્વર મહેતાને ખોલાવી તેની પુત્રિના લમ પોતાના સાથે કરવા અયોગ્ય યાચના કરી; જગેશ્વર મહેતા પ્રથમ તો ગભરાયો અને વિચાર વારિધીમાં કુળી ગયો; પરંતુ થોડી જાર બોલ્યા વગર ઉભો રહી વીચાર કરી કહ્યું કે—

કહી બીજું કહું તે જગ્યા બતાવવા માટે પાણીમાં ફેંકી દીધું. તે વખતથી એ પાણીના ઉંડા ઘેને ઇડરીયો ઘેા સહુ કોષ કહેતા હતા અને આજે પણ એ જગ્યાને ઇડરીયો ઘેા સહુ લોકો કહે છે.

વિ. સં. ૧૩૦૦ થી વિ. સં. ૧૬૬૦ સુધી જવાસ એક મોટું શહેર ગણાતું હતું, એવા કેટલાએક પ્રાચીન પૂરાવાઓ હાલ જોવામાં આવે છે. આજ પણ જવાસ ગામમાં પ્રાચીન જૈન મંદીરો ૧૦ શહેરના કીલ્લાના પાયા તથા પહાડોના શીખરો ઉપરની ધુરન્ને ઇત્યાદી જોવાથી પ્રતિત થાય છે કે જવાસ એક લગ્ન સુંદર શહેર હોતું જોઈએ. જે વખત ધર્મના ઝનૂની યવનોએ મેવાડ તથા વાગડ પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું તે વખતે આ શહેરને પણ હરવખત હુંદી સળગાવી મોટી હાની પહોંચાડી જણાય છે અને ત્યારેજ આ શહેર તુટ્યું અને અહીંની વસ્તી બ્રહ્મણુ, વાણીયા, ગુજર ઇત્યાદી નાશી કોષ કુંગરપૂર વાંસવાડા, શીરોષ, ઇડર અને પરતાપ ગઢ ઇત્યાદી શહેરોમાં જઈ વસ્યા. આજ પણ ત્યાંના મહાજન ગુજર ઇત્યાદી લોકો પોતાના વડીલોની જન્મભૂમિ જવાસ માને છે તેમાં પ્રતાપ-ગઢ ઇત્યાદીના વાણીઆઓ હજી જવાસમાં પોતાના ઇષ્ટદેવોને પગે લાગવા તથા માનતાઓ કરવા આવે છે.

જવાસમાં જુના જૈન તથા શંખી ધર્મના મંદીરો છે અને તે મંદીરોનું આજ પણ કામ જોતાં પૂર્વની જવાસની લગ્નતાનું દીગ્દર્શન કરાવે છે તેમાં કેટલાએક મંદીરો જીર્ણ સ્થિતિમાં છે તોપણ એની બાંધણી અને પથરની ધડાઈ તથા તેનો વિસ્તાર જોતાં એનું દ્રઢ થાય છે કે અહીં હજારો મહાજન વર્ગ પૂર્વે વસતા હશે. જવાસની પ્રાચીન વસ્તીમાં આજ પણ અહીં બ્રાહ્મણુ તથા મહાજન વસી રહ્યા છે અને તેઓ ધણા વખત થયાં અહીંના વતનીનો દાવો કરે છે. આજ પણ ગુજરવાડા નામની એક જગ્યા

ધણી ખુશીની વાત છે કે મારી પુત્રિના લગ્ન આપ પૃથ્વીપતિની સાથે થશે કે જેથી મારા ખાનદાનની ઇજ્જતમાં પણ વધારો થશે અને આપની કૃપા હમેશાં ન અમારા ઉપર બની રહેશે. પરંતુ મારી અરજ એ છે કે હાલમાં શુભ લગ્ન નથી તો બે મંદીનાં બાદ હું ધણીજ હોશિથી ધામધુમની સાથે મારી પુત્રિના લગ્ન આપની સાથે કરી હું પણ મહદ બાગ્યશાળી થઈશ. સ્ત્રીલંપટ રાજ* બહુજ ખુશી થયો અને જગેશ્વર^x મહેતાને લગ્ન પ્રસંગમાં જોઈએ એટલું ખર્ચ રાજ્યમાંથી આપવા હુકમ કર્યો.

ધર્મ સંકષ્ટમાં સપડાયલો બ્રાહ્મણ ધેર આવી પોતાની જ્ઞાતિના તથા સારા સારા સદ્ગુણીને ખાનગીમાં બોલાવી પોતાના ઉપર આવેલી આ પતિની હકીકત સર્વને જાહેર કરી ત્યારે સહુ કોઈ ગભરાયા અને આપ-સમાં આ દુરાચારી હમેશાં પ્રજાપર અસહ્ય બુલમ ગુમરનાર બુલમ ગાર રાજને ધીકારવા લાગ્યા.

અંતે સર્વ કોઈએ મળી એવો દ્રઢ નીશ્ચય કર્યો કે આ રાજનું રાજ્ય કોઈ પણ ક્ષત્રિ વીર પુરૂષની શોધ કરી તેને અપાવી બ્રાહ્મણ ઉપર આવેલી આક્રમ દુર કરાવવી જોઈએ. એમ કહી જગેશ્વરને આસપાસના રાજાઓની પાસે આ ત્રાસદાયક પૂકાર કરવા મોકલ્યો. જગેશ્વરે ધણી રજવાડાઓમાં જઈ પૂકાર કર્યો પરંતુ આ કુદરતી પહાડરૂપી કાઠમાં રહેનાર રાજાને વશ કરી દેડ દેવા અને બ્રાહ્મણની કન્યાનો રાક્ષસના હાથથી ઉદ્ધાર કરવા કોઈની પણ હીંમત ચાલી નહિ.

જગેશ્વરે વાગડના કેટલાએક રાજપૂતો પાસે સહાયતા માગી પરંતુ

જાહેર છે ત્યાં હાલ જવાસના વિદ્યમાન રાવજી સાહેબે જૈન, વૈષ્ણવ તથા સીંચ ગણેશના મંદીરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો શરૂ કર્યો છે. અહા ! કાળની કેવી વિપરીત ગતી છેકે જે પૂર્વે એક લગ્ન શહેર હતું તે આજે એક નાના કરગા જેવું દેખાય છે.

* એ જોગરાજ વાંસીયાનો એક શીલા લેખ મોજે જાણી ગામના હનુમાનની મુર્તિ નીચે છે તેમાં લખ્યું છે કે વિ. સં. ૧૫૩૫ વર્ષે કાર્તિક માસે સુકલ પક્ષે ૭ મી તીથી બૃગુવાસરે રાહિત જોગરાજ વાંસીયા સ્થાપીતઃ દાઃ સલાટ હરચંદ મોહન.

x એ જગેશ્વર મહેતાના વંશમાં આજ પણ મહેતા મુલચંદ કોઠરજી જવાસમાં રહે છે અને તેને રાજ્ય તરફથી જમીન મળેલી છે તથા મહાજન અને પટેલની કન્યાઓ પરણે ત્યારે હક લે છે. ઉપરના હક હજી પણ મળે છે. અને તે હકો તેઓ કહે છે કે અમોને ચોદાણુ કુલ તીલક લીંબાજીના કરી આપેલા છે.

ત્યાંથી પણ નીષ્ફળ થયો આખીરમાં એક માણસના મુખથી વાત સાંભળી કે દેવ સોમનાથમાં. શુભરપતિ મહારાજ પતાઇ રાવણના કુંવર આજ છ મહીના થયાં અહીં આવી વસેલાં છે, તેઓ ગૌઆહલણ પ્રતિપાળનું ખીરદ ધારણ કરનાર એક વીર રાજકુમાર છે. તથા મહાન્ શીવલક્ષ્મી દ્વં વૃતધારી પરદુષ્ણ ભંજન છે. માટે એ અર્ચ વીર વિશુષિત જરૂર આપની બહાર કરી આપની કન્યકાનું રક્ષણ કરના તત્પર થશે અને તેઓ જરૂર તે પાપી હતભાંગી વ્યભીચારી રાજાને દેહાંત શીક્ષા આપી આપની આપતી દૂર કરશે. આ વાત, સાંભળતાંજ તુરત બ્રાહ્મણ કમર બાંધી રવાના થયો અને દેવ સોમનાથ આવી લીંબાજીના તંબુ પાસે “ કોઇ વીર ક્ષત્રિ બ્રાહ્મણની સાહાયતા કરો ” એવો પૂકાર કરવા લાગ્યો.

લીંબાજી પ્રભાતમાં સંધ્યા પુજા ઇત્યાદી નીત્યકર્મ કરી પોતાના બંને કુવરો સહિત કુળગૌર જગન્નાથજી વ્યાસનીx કથા સહિત જ્ઞાન-ગોષ્ઠી સાંભળી રહ્યા હતા તેવામાં ઉપરનો પૂકાર સાંભળી બહાર કોણ પૂકાર કરે છે એવો ચોપદાર પ્રતિ સવાલ કરતાં-ચોપદાર તુરત બહાર ગયો અને બ્રાહ્મણની હકીકતથી માહેદગાર થઇ અંદર આવી કહ્યું કે અનદાતાજી સાહેબ ગૌઆહલણ પ્રતિપાળ ચાહાણ કુળ વિભૂષણના શરણે આવેલો કોઇ બ્રાહ્મણ પૂકાર કરે છે.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિને શરણે આવેલ છે આવી વાત સાંભળી તુરત આજ્ઞા કરી કે; જાઓ એ બ્રાહ્મણને એવું કહો કે મહારાજ આપ નીર્ભય રહો અને જે તમારા ઉપર આપતિ આવી હશે તે અમારા મહા રાઉલ શ્રી શામ, દામ અને દંડથી નીવારણ કરશે. એમ કહ્યા પછી એ ભૂદેવને માનપૂર્વક મારા પાસે બોલાવી લાવો.

ચોપદારે આવી જગેશ્વર મહેતાને કહ્યું કે; અમારા અનદાતાજી આપના ઉપર શું સંકટ છે તે જાણતા નહોતા છતાં આપને અભય વચન આપેલું છે. અને આપ બ્રહ્મ કુમારનાં દર્શન કરવા આતુર છે માટે કૃપા કરી આપ પધારો. બ્રાહ્મણ બહુજ પ્રસન્ન થયો અને અંતરમાં કહેવા લાગ્યો કે ધન્ય છે આવા ભારતના તનુજીને કે મારા ઉપર શું સંકટ છે તેથી અજાણ છતાં પણ મને અભય વચન આપી નીર્ભય કર્યો એમ મનમાં વીચાર કરી તુરત ચોપદારની સાથે લીંબાજીના તંબુમાં ગયો. બ્રાહ્મણને આવતો જોઇ લીંબાજીએ સાદૃગ દંડવત કર્યા અને ત્યારબાદ તે બ્રહ્મ તનુજની પૂજા કરી ઉચ્ચ હાથ જોડી પાર્થના કરી, કહ્યું કે હું વિષ

x એ જગન્નાથ વ્યાસના વંશમાં ઓમકાર ગોર. વિગેરે છે એમ તે લોકો દંત કથાથી જાહેર કરે છે.

કુલ શીરોમણી શવિત્ર મહારાજ ! ચૈહાણુ કુલ તિલક મહારાજ અજય-
પાલ, પૃથ્વિરાજ હમીરદેવ અને તેના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જયસિંહ દેવ-
ના આ હિજુભાગી પુત્રને કહો કે આપના ઉપર શી આપતિ આવેલી છે
તે આપતિને દુર કરવા આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું કરીશ. “ કહો
અમારા ક્ષત્રિવંશના ચરમ પૂજ્ય આપને શું સંકષ્ટ છે. ”

જગેશ્વરે પોતાના ઉપર આવેલી આપતિની તમામ હકીકત આ
આર્થવીર રાજકુમારની પાસે કહી તે સાંભળી તુરત વીર તોંઆજ પોતાના
અને કુંવર ગંગદેવ તથા માણીક દેવ સહિત સહઅ સજ પાપી જોગરાજ
વાંસીયાને શીક્ષા દેવા સ્વારી તથા રાજપૂતોને તૈયાર થતા દરેકના ડેરાઓ-
માં જાણ કરાવી કે તુરત રાજપૂતો પોતપોતાના આયુધો ધારણ કરી
હાજર થવા લગ્યા.

આવી ઓચીંતા પ્રયાણની વાત સાંભળી મંત્રી ગુણાદ્યનો પુત્ર
સોમચંદ્ર ૧ કે જે લીઆજનો મંત્રિ હતો તે તુરત આગ્યો અને કહ્યું કે
ચૈહાણુ કુલશીરોમણી મહારાજ જરા શાંત થાઓ અને જે કાર્ય કરવાનું
આપે બ્રાહ્મણને વચન આપેલું છે તે વચન સત્ય પળે તેવી આપને
યુક્તી બતાવું. એમ કહી બ્રાહ્મણનો તમામ વાતથી માહેદગાર થઇ બ્રહ્મ-
ણને કહ્યું કે મહારાજ આપ આપને ઘેર જાઓ અને ત્યાં જઇ લગ્નની
તૈયારી કરી એક મોટી વાડી બનાવો અને તે વાડીની અંદર તે પાપી
રાજના તમામ દુરાચારી મીત્ર મંડલ સહિત સમુહને જનની સાથે આ-
મંત્રણ કરી તેમાં ઉતારો આપો, અને મુકરર કરેલી તારીખે તે પાપીના
સમુહને નોશાવાળી વસ્તુઓ અનાજની અંદર નાંખી ભોજન કરાવો અને
ત્યારબાદ મદીરાપાન કરાવી અમેને જત્રાસંધી એક માર્ગ ઉપર કાર-
ગઢાની ધાટીમાં જાણ કરવા આપનો ખાનગી માણસ મોકલશો અમે
જરૂર મુકરર તારીખે સુયોદય પહેલાં તો એ ધાટીમાં આવી છુપા રહી
આપની રાહ જોઇશું.

બ્રાહ્મણ તથા સમસ્ત રાજસભા સોમચંદ્ર મંત્રીની યુક્તીથી ખુશી
થઇ અને બ્રાહ્મણને હોંમત આપી જવાસ તરફ રવાના કર્યો.

જગેશ્વર મહેતે જવાસ આવી રાજના ખજાનામાંથી પૈસા ઉપાડી
લગ્નની તમામ સામગ્રી તૈયાર કરાવી તથા રાજની જન (જરાત) ને

૧ એ સોમચંદ્રના વંશમાં કરગઢાના કોઠારી સોમચંદ્ર વિગેરે છે એ-
મ તે લોકો હંત અત્યંત જાહેર કરે છે.

ઉતારો દેવા માટે ગામથી ચારેક ફરલોંગ દૂર પૂર્વ દીશામાં એક મોટી વાડી મજબુત બંધાવીને વાડીની અંદર દુષ્ટ જોગરાજની જાનને ઉતારો આપ્યો. જોગેશ્વર મહેતે સોમચંદ્રના કલ્લા મુજબ તે પાપી રાજના તમામ બદ સલાહકારોને આમંત્રણ કરી બોલાવ્યા હતા. રાજ્યના તમામ નોકરીઆઓને પણ એજ વાડીની અંદર મીજમાની આપવા માટે બોલાવેલા હતા.

લગ્નને દીવસે વીર લીંબાજી પોતાના બહાદૂર રાજપૂતોને લેઇ મુકરર કરેલી ધાટીમાં આવી રાહ જોતા હતા તેવામાં એક ખાનગી જમણે આવી કહ્યું કે હજુર તમામ બીલ લોકો તેનો રાજ તથા તેના બદસોજતીયાઓ નીશામાં ચકચૂર થઇ ગયા છે તો કૃપા કરી પધારો. લીંબાજીએ પોતાના લશ્કરથી તુરત આવી વાડીને ચોતરફથી ઘેરી લીધી. મહારાજ ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે “ કામાંધો નવ્ય પદ્યાતે ” એ વાક્યના અનુસાર બ્રહ્મકન્યામાં મોહીત થયેલા અંધ રાજા ખાવાપીવામાં તથા મદીરા પાનથી મરત થઈ ઝોકાં ખાઇ રહ્યો હતો. એટલામાં રાજપૂતોએ આવી એવી તે, જોસથી તલવાર ચલાવી કે તમામ પાપીના સમુહને મારી જવાસમાં આવી પોત નું ક્ષત્રી રાજ્ય જમવ્યું.*

* આજ પશુ જે જગ્યાએ જોગરાજ વાંસીયાને તથા તેના સલાહકારોને આમંત્રણ કરી માર્યા હતા તે જગ્યાને વાડી કહેવામાં આવે છે.

*જોગરાજ વાંસીયા પાસેથી રાજ્ય લીધું તે વિષયમાં નીચેની તે સમયનો કવિતાઓ હજુ ગવાય છે.

છપય.

છીન ગુજર ઘર છોડ, જોડ ઝ્યામત દલ ઝંગી,
લીયા વીર અસ લાર, સોહ પારથરા સંગી,
તાતા સ્વહે તુમાર, અવળ્ય મેદધર આયે,
મડ સ્વર મળ ખીર, ટકે સબ સાથ તેડાયે;
ચડ આયે ચોગાન, મડ સેના દોહુ મારી,
તેગ તુવક અરુ તીર, ડહે બહુ ક્ષાટ અટારી;
ડહ સ્વગ વીરુ બાહુ ઉતંગ, જોગરાજ અરિમારીયો,
પતાઈ તળો ઇળંવત પ્રગટ, જીત થર રાજ જમાવીયો,

સંવત ૧૫૪૩ માહ સુદી ૭ ને રાજ જવાસની રાજ્યગાદી ઉપર ખીચી જયસિંહ દેવ (પતાઇ રાવલ , ના ખીજી નંખરના કુંવર લીંબાજી એકા તે વેળાએ જોગરાજ વાંસીયાના એક કુટુંબીએ આવી પોતાનો અંશુડો કાપીx તેના રૂધીરથી રાજ્યપાલક કર્યું અને તમામ બીલ તથા મજબૂરો આવી નજમણું કર્યું.

જવાસમાં જ્યારે વાંસીયા ખાનદાનના રાજ્યોનો અધીકાર થયો તે સમયે, ભારત વર્ષમાં હરેક સ્થળે યવનોના આક્રમણ થતાં હતાં, એ આક્રમણોથી જવાસની વસ્તી પોતાના મુકાનોનો ત્યાગ કરી નાસ બાગ કરવા લાગી હતી. ધર્મનાઝતુની મ્હેંછોએ ઉપરા ઉપર આક્રમણ કરી હિંદુઓના દેવળો અને મંદીરોની મુર્તિઓ તોડી ફેડી છીન બીન્ન કરી નાખી હતી.

જ્યારે લીંબાજીએ + એ ક્ષત્રિ રાજ્યની સ્થાપના કરી ત્યારે જાગે.

x આજ પશુ નવા રાવજી જ્યારે રાજ્ય ગાદીએ બેસે છે ત્યારે વાંસીયા બીલના ખાનદાનનો અંશુડો કાપી રાજ્ય પાલક કરવામાં આવે છે. તે વખતે તે માણસ એક મુઠીમાં જેટલા રૂપિયા લેવાય તેટલા લે છે.

સુની વિપ્રકી મીઠ, એક દીન મતો ઉપાયો,
જોગરાજ જવાસ, મારવો દ્રઢ મન લાયો;
માર લેવાં ધર મૂલ, શૂલ રાક્ષસકું કાઢી;
પુછાં મહાં સચીવ, બાત સબકે મન ભાવી,
પૂછતાં મહ માંસે પ્રગટ, કરો એતો મન કાહેરે,
કૂટ લગાં કાઢાં પરો, રાક્ષસકું ગઢ બાહેરે,

લીંબ સુતન ગંગેવ મલ, દુતિય માનક દેવ,
રામ લચ્છન સમ બંધવા, મારે અરિ દલ એવ;

.ગોઠ હંગામા મદ ઘણા, કરે. બાગ કહે તૂલ,
ફળ વેળા લેં બેશતણ, માર લીની ધર મૂલ, ૧

શ્વર મહેતાએ એક સાઈ બળ્ય ગામની વચમાં મંદીર હતું પરંતુ તેમાં મુર્તિઓ ખંડીત હોવાથી એ મંદીરનો પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર કરી તેની અંદર પોતાના નામ ઉપરથી જગેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરી. વિ. સં. ૧૫૪૫ માં

લીંબાજીએ પોતાના નામ ઉપરથી સં. ૧૫૪૭ માં લીંબગણેશની મુર્તિ સ્થાપી તેના ઉપર બળ્ય મંદીર બનાવ્યું ત્યાર બાદ સહકુળને સાથે લેઈ દેવ સોમનાથની યાત્રા માટે ગયાં. અને ત્યાં તેમનાં કુંવરી હમજીઆએ મહાદેવના મંદીરને હજારો રૂપીઆ ખર્ચી તોરણ બધાવ્યાં તથા મહાદેવ કરી ગુજરાતી બ્રાહ્મણોને જાગીરીમાં ગામો આપ્યાં હતાં. + માણકદેવ—(નં. ૫૩ નો પુત્ર) આને માણેકચંદ્ર પણ કહેતા હતા, આ રાજના સમયનો એક શીલ્પી લેખ+ વિ. સં. ૧૫૫૬ ની સાલનો અમોને મળેલો છે. તે ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે લીંબાજીનો દેહાંત સંવત ૧૫૫૫ ની લગભગ થવો જોઈએ. આ સમયે મેવાડ ચીતોડના પાલ તખ્ત ઉપર મહારાણા સંગ્રામસિંહજી (સંગ)

* એ લીંબગણેશની મુર્તિમાં નીચે મુજબ લેખ છે.

સંવત ૧૫૪૭ વર્ષે શ્રાવણ સુકલ પક્ષે ૭ તીથૌ મહારાહિલ શ્રી લીંબાજી સ્થાપીત.....બાકીના અક્ષરો વંચાતા નથી..... ..

x દેવ સોમનાથના મંદીરનો લેખ.

શ્રી સોમનાથો જ્યતિ: સંવત ૧૫૫૦ વરખે માધ માસે સુકલ પક્ષે ૩ તીથૌ અર્ક વાસરે મહારાહિલ શ્રી લીંબાજી ઉપનામ બીંમસિંહજી પતાઈજી તરય પુત્રિ બાશ્રી હમજીઆએ હરખ તોરણ બધાવ્યાં શ્રી સોમેશ્વર પ્રસાદે શ્રીરસ્તુ કલ્યાણ મરતુ: શુભં ભવતું:

+ આજ પણ ખડક દેશ (જવાસ ઇલાકા) માં દેટલાં એક ગામો ગુજરાતી બ્રાહ્મણો ખાય છે અને તે લોકોનું કહેવું એવું છે કે અમો પાવાગઢથી જવાસના મૂળ પૂરપ સાથે આવેલા છઈએ. મોટી ખેદ અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તેઓના પાસે કશો લેખ ઇત્યાદી સાધનનો પૂરાવો જોવામાં આવતો નથી.

+ અંજલાયાના તલાવનો લેખ સંવત ૧૫૫૬ વરખે પોશ સુદ ૭ મી સોમવાસરે ખીચી ચૌહાણ વત્સગોત્રી રાવ રાજેનશ્રી માણેકચંદ્રશ્રી રખ-ભદેવ બંડાર અર્થે.

આ લડાઈનું વિષેશ વર્ણન જોવા માટે જુઓ ટોડ રાજસ્થાન ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૧૩ તથા ભારત રાજ મડલ પૃષ્ઠ ૫૦૬.

ખીરાજમાન હતા; તે વખતે દીક્ષિના મુગલ બાદશાહ બાબરે મેવાડ ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે મહારાણાશ્રીના લશ્કરમાં ૮૦૦૦૦ ઘોડે-સ્વાર ૭ રાખે ૬ રાવ ૧૦૪ રાવલ તથા ૧૫૦ રાવત પદવીના સ-રદારો અને ૫૦૦ હાથી હતા.

મહારાણા સંગે યવનોની સામે અનુક્રમે અઢાર લડાઇમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો પરંતુ અંતે તા. ૧૬ માર્ચ. સને ૧૫૧૮ માં ખીયાણાના રણ-ક્ષેત્રમાં મહા યુદ્ધ થયું ત્યારે રાજપૂતોએ પહેલાં તો ખુબ જોસ ભર તલ-વાર ચઢાવી યવનોને હઠાવ્યા પરંતુ તુવાર જાતિનો રાયસીનનો રાજા પુટી બાબરને મળી ગયો જેથી ખીજા હક્કમાં રાજપૂતોની હાર થઇ અને લડા-ઇમાં રાણાજી જખમી થયા. તે વખતે જવાસના રાવ માણેક દેવ તથા કુંગર પુરના રાવલ ઉદયસિંહજી હજારો યવનોને કાપી રણ ભૂમિમાં વિ. સં. ૧૫૭૪ માં કાંમ આવ્યા. માણેકચંદ્ર ના ૧૫૦ રાજપુત પશુ કામ આવ્યા તે વખતે ૩૦૦ ચંદાવનથી સહુબરના રતનસિંહજી, મારવાડના કુંવર રાયમલજી, સોનગઢના રાવ રામદાસ, ઝાલો ઉજેજી, પરમાર ગોકલ-દાસ અને પહાડાના રાવ ગંગદેવ કામ આવ્યા હતા.

સૂર્યમલ્લ—(નં-૫૪ નો પુત્ર) આનું પ્રસિદ્ધ નામ સાંધાજી હતું એ પોતાના પીતાના દેહાંત બાદ વિ. સં. ૧૫૭૪ માં રાજ્ય ગાદીએ બેઠા. એના વખતનો એક શીલા લેખ* વિ. સં. ૧૫૭૭ ની સા-લનો અમેાને મળ્યો છે આ રાવને દેવભાણુ, રાયમલજી તથા દેવી-સિંહજી નામના ત્રણ કુંવર હતા. સંવત ૧૫૭૭ (ઇ. સ. ૧૫૨૧) માં અમદાવાદના સુલતાન મુજફ્ફરશાહ ખીજના તરફથી મલિક એ-યાઝ સુલતાની મોઢું સૈન એકઠું કરી મેવાડના મહારાણા સાંગાજીને પરાસ્ત કરવા માટે જતો હતો તેણે રસ્તામાં કુંગર પુર તથા વાંસ-વાડામાં મોટી હુંટ ચલાવી તે બંને શહેરોમાં આગ લગાવી બરબાદ કર્યા તથા ગરીબ પ્રજાપર અનહદ જીલમ ગુજાર્યો ત્યારે પાંચ હજાર લશ્કરની મોટી ટુકડી જવાસ પહાડા તરફ હુંટ કરવા રવાના કરી ખીજી લશ્કર વાગડમાં હુંટ કરતું હતું.

* વાઘપરના અધાટનો શીલા લેખ સંવત ૧૫૭૭ વર્ષે પોશ શુકલ પક્ષે ૩ તીથે બુધ વાસરે મહારાઓ રાવતજી શ્રી સાંધાજી તરફસે લીખા જતા હે કે ધસ ધર્માદા જમીનમે કોઇ હુંટ યા તુકશાન કરે ઉનકું ગંધેડે ગાલ હે.

યવનની ફોજ આવવાના સમાચાર સાંભળી જવાસના રાવ સૂર્યમલ્લઃ તથા પહાડના રાવ મોટી બહાદુરીથી તેઓની સાથે સંઘ્રામમાં ઉતર્યા આ જોસબર લડાઇ જવાસથી એક ફરકાંગ ઉપર પૂર્વ દીશમાં થઈ તે વેળાએ જવાસનો પાટવી કુંવર દેવભાણુ+ રણભૂમિમાં કામ આવ્યો. આ બનાવ બન્યાથી ચૌહાણોએ ચીડાઇ હજારો યવનોનો ધાણુ વાળી નાખ્યો અને શેષ રહેલા જીવ બચાવી નાસી ગયા. “ મીરાતે 'સીકંદરીમાં લખ્યું છે કે મલિક ઐયાઝ સુલતાની એક લક્ષ ઘોડેસ્વાર તથા એક સો હાથી લઈ તથા કીંવામ-ઉલ-મુલ્કના સાથે ૨૦ હજાર તથા ૨૦ હાથીથી મહારાણાને પરાસ્ત કરવા નીકળ્યા હતા રસ્તામાં હુંટની લાલચે ગરીબ પ્રજાને સતાવતા હતા. અલગ અલગ ટુકડીઓની હુંટની લાલચમાં યવન સુખેદારો લલચાવાથી તેઓને મોટી હાની પહોંચી હતી. ”

જ્યારે મલિક ઐયાઝ સુલતાનીને જાણુ થઇ કે જવાસમાં લગભગ ચાર હજાર સૈનીકો કામ આવ્યા ત્યારે તે ગભરાયો અને મેવાડ સુધી જવાની વાત માંડીવાળી પછો ગુજરાત તરફ ચાલ્યો ગયો.

રાવ સૂર્યમલ્લના કુંવર દેવભાણુની રાણી સતીઃ થઇ ત્યાર બાદ રાવ સૂર્યમલ્લજીને દેહાંત સં. ૧૫૮૦ માં થયો.

રાયમલ્લજી—(નં. ૫૫ નો પુત્ર) આને રાયસિંહજી તથા રાયસલજી પણ કહેતા હતા; આ મહા પરાક્રમી સમૃદ્ધિવાન તથા ધર્મી રાજા હોતો. આ ન્યાયશીલ રાજાના વખતમાં રૈયત સુખશાંતિમાં અને

૪ આની વડારણુ સેનલે જુથરીની હદમાં સુનાર વાવ અંધાવી છે. આ લડાઇનું વિશેષ વર્ણન જોવા માટે જુઓ ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ પૃષ્ઠ ૪૫ તથા મીરાતે સિકંદરી પૃષ્ઠ ૧૮૦ તથા તવારિખે અહમદી પૃષ્ઠ ૫૫.

+આજ પણ જે જગોએ કુંવર દેવભાણુ મરાયા છે તે જગોએ એક છત્રી બનાવેલી છે તે જોવાથી ૬૯ થાય છે અને ત્યાં અસંખ્ય કબરો તથા કેટલા એક ધન સૈયાદા જોવામાં આવે છે (બહુ આદમીઓને એક જગોએ દફન કરવામાં આવ્યા હોય તેને મુસલમાનો ધન સૈયદા કહે છે) એવા હાલ પણ ચારેક મોટા ધન સૈયદા તથા અસંખ્ય કબરો છે.

૪સોમ નદી ઉપર છત્રીઓની પાસે સતીના અનાટનો શીક્ષા લેખ-વિ. સં. ૧૫૭૭ વર્ષે માગશીર માસે સુકલ પક્ષે પૂર્ણિમા રવિ દીને મહા રાવ રાવતજી શ્રી સૂર્યમલ્લજી તરફ પુત્ર દેવ ભાણુજી રણગતે: કુંવરાણી શ્રી આવડીજી દેવકુંવરબાઇ સૂર્ય શાહીએ સતિ થયાં.

આખાદીમાં હતી તથા તેના સમયમાં બહુ ધાર્મિક કાર્ય થયા હોય એવું પ્રતિત થાય છે તેણે રાજ્ય માદી ઉપર બેસતાજ પોતાની કુળદેવી મહાકાલી (આશાપૂર્ણા) ની એક સુંદર મુર્તિ બનાવરાવી સ્થાપના વિધી યુક્ત કરી. આ ભાગ્યશાળી રાજાના સમયનાં છ શિલ્પકાલેખર અમેને મળ્યા છે.

હિ. સ. ૯૩૪ ઇ. સ. ૧૫૨૭ ની સાલમાં ગુજરાતના સુલતાન બહાદુરશાહે કુંગરપુર આવી પોતાના લશ્કરની અલગ અલગ ટુકડીઓ વાગડ, મેવાડ તથા ખડક દેશમાં લુટ-કરવા હુકમ દીધો હતો આ વખતે રાયસિંહજી તથા તેના ભાયાતોએ યવન લુટારાઓનો પરાસ્ત કરી પોતાના રાજ્યને નુકશાન થવા નહોતું દીધું.^૧

આ રાજાનો દેહાંત વીક્રમી સંવત ૧૬૦૮ ના જેઠ માસમાં થયો.

૧ મહાકાળીની મુર્તિ નીચેનો લેખ.—વિ. સં ૧૫૮૦ જેષ્ઠ સુદી ૧૦ અન્ને રુઓશ્રી રાયસલજી વત્સગોત્રી ખીચી ચૌહાણ

૨ બ્રહ્મરના ગણપતિ નીચેનો લેખ—સંવત ૧૫૮૧ શ્રાવણ સુદ ૩ સોમદીને મહારાઓ રાવતજીશ્રી રાયસિંહજી આશ્રયે જનાર્દન પ્રણિતરામે શ્રી ગજનનની સ્થાપના કરી.

૩ પાદરડીના શીવાલયનો લેખ—શ્રીગણેશાય નમઃ ૐ નમો સદ્ભોઃ સંવત ૧૬૦૧ વર્ષે શાકે ૧૪૭૪ પ્રવર્તમાન્યે માગસર માસે સુકલ પક્ષે ૯ મયં સોમવાસરે ખડકદેશે શ્રીમન રાઓરાજાશ્રી રાયમલજી રાણીશ્રી પુરનકુંવર (પુલત્યાઈ) કુંવરશ્રી વાઘજી રાણીશ્રી પાનકુંવર (પાન્યાઈ) પ્રધાન વ્યાસશ્રી ગોવ્યંદ (ગોવિંદ) ભાયાં રીસદે સૌલભવતિ શ્રીપાદરમાં શ્રી ગૌમતિ પ્રસાદ કાસંપીતાં દ્રવ્યંટં કાસંર શુભં ભવતુ સુતાર કાગર સતભાવે પટલ રીંગા પ્રેમા તથા ગોમા લક્ષતં:

૪ જવાસના જૈન મંદીરની ત્રણ પાટીના શીલાલેખ—સંવત ૧૬૦૧-૧૬૦૮ તથા ૧૬૦૨ ની સાલની ત્રણ પાટી જવાસના આખા જૈન મંદીરમાં છે તેમાં લખ્યું છે કે જવાસ નામે શ્રીમન્ રાયમલો મહિષાંશ દિન્ય રાજ્યે ત્રીલુવન કીર્તિ ધત્યાદી શબ્દો વાપરેલા છે તે ઉપરથી દ્રઢ થાય છે કે આ ભાગ્યશાળી રાજા હતો.

૧ આ ચડાઈની વિશેષ હકીકત મીરાતે સીકદરી પુષ્ટ ૧૮૨માં જુઓ.

૨ બ્રહ્મરની જૈન મુર્તિ નીચેનો લેખ સંવત ૧૬૦૬ વરખે વૈશાક સુદ ૧૦ શુકે શ્રી કાણા સધેભા શ્રી ઉદયસેન તત્પદમે. શ્રી ત્રીલુવન કીર્તિ.

સંભવ છે કેમકે વિ. સં. ૧૬૦૮ વૈશાક સુદ ૧૦ નો એક લેખ જૈન મુર્તિ નીચેથી અમોને મળેલો છે અને તેના પુત્ર વાધજી ॥ સમયનો એક લેખ મળેલો છે તેમાં સંવત ૧૬૦૮ આવણી સુદ ૧૦ લખેલી છે આ ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે રાયસિંહજીનો દેહાંત વૈશાક અને આવણીની વચ્ચે થયો જોઈએ.

વાઘજી—(નં. ૫૬ નો પુત્ર) આ રાજા વિ. સં. ૧૬૦૮ ના અસાડ સુકલ પક્ષમાં રાજ્યગાદીએ બેઠા. આ રાજાના વખતના ચાર શીલા લેખX અમોને મળ્યા છે.

વિ સં. ૧૬૧૪ માં જહીલી, ભાણુદા, છાણી, મહીડા પ્રત્યાદી ગામોની રખવાલી માનજી ભગોરો કરતો હતો. આ માનભગોરો બહુજ મદાધ બની આસપાસના ગામડાંઓમાં હુંટ ચલાવતો હતો તથા સ્વતંત્ર રીતે વસતો હતો જેથી જવાસ રાવજીએ તેને બે ત્રણ વખત ઠપકો આપ્યો અને ગેરવર્તણૂકથી વર્તવા મનાઇ કરી પરંતુ માનભગોરો તે વાતને લક્ષમાં ન લીધી.

એક વખત માન ભગોરો પુટાલાના કાયલા પટેલના પાડાનો વધ કર્યો જેથી તે પટેલે જવાસ આવી પુકાર કર્યો હતો. ત્યારે જવાસ રાવજીએ માન ભગોરાનો નાસ કરવાનો દ્રઢનીશ્ચય કર્યો અને એવી યુક્તી કરીકે માન ભગોરાનો અપુર્વ સ્નેહ જવાસની વાણીયાણી લખમા ંહોરીથી હતો.

વિજયસેન યુક્તૈઃ પ્રતિષ્ઠાતં. વાયઞ્ઞતિવયઃ ધામઅભાઃ મતિ અતર. લીખા ભાં પરખતભાં સારંગઆં ધનીસુઆવનાં સંદ્રીજદેશેં ઉદાસાંજેધાના સુરાસું. રૂપાદસું. શ્રીપાલસાં વસીપાલસાં ખડક દેશે શ્રીમન્ રાયમદ્દ મહિપાલ સમપે-જગૃસાં ગોરાસાં જગાસાં જગમલસાં

૨ રાજાએ કારચંછાના રસ્તા ઉપર તન્નાવ ખોદાવ્યું હતું જે આજ કાલ રાવરા તળાવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

૩ આના સમયમાં પુરોહિત જગનનાથજીનો વંશજ ગોવિંદજી પ્રધાન (કારભારી) પદ ઉપર હતો.

Xગણેશ ધાટીનો લેખ.—વિ. સં. ૧૬૦૮ વરખે આવણી સુદી ૧૦ રવિદીને રાવતજી શ્રી વાધજી

જવાસ નાજીર્ણ મંદીરનો લેખ શ્રી ગણેશાય નમઃ સંવત ૧૬૦૮ વરખે આશોજ માસે કૃષ્ણ પક્ષે ૨ ને શનીવાસરે જવાઃ નમ્રે રાવ રાવતજી શ્રી વાધજી તર્ય કુંવર શ્રી ચંદ્રઆણી.

લખમા બેઠારીએ જવાસ રાવતજીના કહેવાથી માન બગોરાને આ-
મંત્રણ કહેવરાવ્યું કે રાવજી ચામડ ગયા છે માટે આપ આજ રાત્રે જ-
રજવાસ આવજો.

પ્રેમ બંધનમાં કેદ થયેલો માન બગોરો સંકેત મુજબ રાત્રે લખમા
બેઠારીના ઘરમાં પેસતો હતો એટલામાં રામલો મોરી નામે રાવજીનો હ-
જુરી અગાઉથી કમાડ આડે છુપી ઉભો હતો તેણે તુરંત તલવારથી માન
બગોરાનું સ્ત્રીર ઉડાવી દીધું. પરંતુ વિના સ્ત્રીરના માનબગોરે તુરંત પેશ
કબજ વતી રામલા મોરીની પણ જન લીધી આ વાતની જાણ રાવજીના
કારભારી વ્યાસ ગોવિંદને થતાં આવીર બગોરાના મૃતક દેહની પાસે
આવી અશ્રુપાત કર્યો X

વિ. સં. ૧૬૨૪ માં રાવતજી વાધજી એ રામજી મંદીર વ્યાસ ગો-
વીંદના દેહાંત બાદ તેના વંશજ નાથજીની દેખરેખ નીચે બંધાવ્યું. તે
મંદીર આજ પણ જાવ્ય સ્થિતિમાં છે. તેમાં રામજીની મુર્તિ સ્થાપિત છે.

ઈ. સ. ૧૫૬૮ ની સાલમાં ચીતોડના મહારાણા ઉદયસિંહજી ઉપર
દીક્ષીના મુગલ બાદશાહ અકબરે ચડાઈ કરી તે વખતે પહેલા હુમલામાં
મહારાણાની પાસવાન સ્ત્રીએ મોટી બહાદુરી કરી ચવતોને હાંબ્યા પરંતુ
બીજા હુમલામાં રાણાજીની હાર થવાથી ચીતોડ છોડી ચાલ્યા જવાના હતા.
એટલામાં તમામ પટાવતો તથા ભોમીઆ રાજપૂત સરદારો રાણાજીની
મદદે આવી પહોંચવાથી ચવનશાહ સાથે ફરી લડાઈ શરૂ થઈ તે વખતે

ગણેશધાટીનો લેખ. વિ. સં. ૧૬૧૬ વરખે ચૈત્ર સુદી ૯ મંગલવારે
રાવ રાવતજી શ્રી વાધજી તસ્ય કુંવર શ્રી ચંદ્રલાણજી.

દેવ સોમનાથના મંદીરનો લેખ. સંવત ૧૬૩૨ વરખે મહા સુદી ૧૫
સ્વીવારે નાથજી સુત આવસંગજી તથા મકમસંગજી રાવ રાજ રાવતજી શ્રી
વાધજી ગામ જવાઈના જે શ્રી સોમનાથની યાત્રા કરવા આવ્યા તે સફલ
છે. લખીતંગ સલાટ ગણેશા.

મમરેચી માતાની દરા ઉપરની ગુફાની મુર્તિ નીચેનો લેખ-સંવત
૧૬૪૧ વર્ષે શકે ૧૫૦૬ પ્રવર્ત માન્ગે રાત્ર રાવતજી શ્રી વાધજી મહા
રાઉ ન્યુભંભવતુ શ્રી રસ્તું.

• X આ માન બગોરાની કવિતાઓ આજપણ ધણા લોકો ઉત્સાહ
પૂર્વક ગાય છે. અમોએ એની કવિતાઓ જાણીને બોલાવી
સાંભળી હતી. આ કવિતામાં ધડરના રાવની જાડી રાણી ઉપર માન
બગોરાનો અપૂર્વ સ્નેહ વર્ણવેલો છે. આ વિષય ઇતિહાસીક પુષ્ટના ચોખ્ખ
નહિં હોવાના કારણથી આ જગ્યાએ એ સબંધી હકીકત નથી આપી.

સહુજરના ચુંડાવત સરદાર ખેંગારસિંહ લડાઈમાં કામ આવવાથી લશ્કરની સરદારી ફેલવાડાના સરદાર ફતાએ લીધી એ વખતે ફતાની ઉમર સોલ વરસની હતી તોપણ એની દેવાંગના તુલ્ય માંતાએ ફતાને ફેસરીમાં વસ્ત્ર પહેરાવી હાથમાં બાલો આપી ઉત્સાહથી લડાઈમાં જવા આગ્રહ આપી; તે વખતે ફતાની ઠકરાણી જે કીશોર વયની હતી છતાં પોતાના પતિની સાથે હાથમાં બાલો તથા લેખ દુસ્મનોની સામે લડવા રથબુઝિમાં ગઇ, "ધન્ય છે આવી ભારત વિરાંગના ક્ષત્રિ બાળાઓને કે જેણે પોતાના નામ ભારત વર્ષના ઇતિહાસમાં અમર કર્યા છે" ફતાની સરદારી નીચે ૮૦૦૦ આઠ હજાર રાજપૂતો ભારી બહાદુરીથી લડ્યા પરંતુ અંતે રાજપૂતોની હાર થઇ સંવત ૧૬૨૪ ચૈત્ર સુદી ૧૫ ને રાજ અકબરે ચીતોડ સર કર્યું તે વખતે જવાસ રાવતજી વાઘજી તથા બીજા સરદારો સહીત રાણાજી ખડક દેશમાં આવી રહ્યા અને ત્યાંથી રાજપીપળાના અરણ્યમાં ધણો વખત છુપી રહ્યા હતા.

અકબર ચીતોડથી દીલ્લી ગયો ત્યારે રાણાજીએ મેવાડમાં આવી પોતાના નામ ઉપરથી ઉદયપુર શહેર વસાવી રાજ્ય ગાદી સ્થાપી X.

અહીંના વહીવંચા તથા ભાટ ચારણોના કાવ્ય ગ્રંથોમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે ઇ. સ. ૧૫૭૬ સંવત ૧૬૩૧ શ્રાવણ સુદ ૭ ને રાજ અકબરશાહ તરફથી શાહજહાં સેલીમ તથા અંજરના રાજ માનસિંહે જ્યારે મહારાણા પ્રતાપસિંહજી ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે હલદીઘાટના યુદ્ધ પ્રસંગમાં જવાસ રાવતજી પોતાના રાજપૂત લશ્કરથી ગયા હતા. રાવતજી વાઘજીને દેહાંત સંવત ૧૬૪૧ માં થયો હતો.*

ચંદ્રમાળજી—(નં. ૫૭ નો પુત્ર) આ રાવતજીને ચંદ્રસિંહ પશુ કહેતા હતા તેઓ વિ. સં. ૧૬૪૧ માં રાજ્ય ગાદીએ બેઠા. આ રાવતજીના વખતના અમેને ચાર શીક્ષા લેખ મળેલા છે.

X જુઓ આ લડાઈના વિશેષ વર્ણન માટે ટાડ રાજસ્થા ભાગ ૧ લો પુષ્ટ ૨૪૦ તથા ભારત રાજમંડલ પુષ્ટ નં ૩૦૫

*ખેતીઆરાના અઘાટનો શીલા લેખ વિ. સ. ૧૬૪૫ વરખે ચૈત્ર વદી ૧ બુધવાસરે શ્રીમનરાસ રાવતજી શ્રી ચંદ્રભાણુજી. ઇત્યાદી.

÷પાદરડીનો શીલા લેખ સંવત ૧૬૫૨ વરખે ભારવા વદી ૯ ને ભોમવારે રાસ રાજશ્રી ચંદ્રભાણુજીની રાણીશ્રી રાજમતિ (રાજકુવર) કુવરશ્રી જસવત સિંહજી કુવરશ્રી લખમનસિંહજી કુ શ્રી ખેંગારજી કુ. શ્રી સુરજી શ્રી મહાદેવજીના મદીરમાં અનુષ્ટુપ કરાવ્યું બેસીજી વાલજી ત્રવાડી મુકલજી પુત્ર ત્રીકમજી શુભંભવતું.

જે વખતે મહારાણા પ્રતાપસિંહજી પાસેથી દીક્ષીના સુલતાન અકબર આહે મેવાડનો કટલોએક ભાગ સર કરી લીધો ત્યારે મહારાણા પ્રતાપસિંહ આમડ તથા જવાસની સરહદના હાથીઆના પહાડોમાં નીવાસ કરી સુલતાનની પાસેથી મેવાડની ગંગેલી ભૂમિ હસ્ત કરવાની કોશીષમાં હતા. તે સમયે એટલે સંવત ૧૬૪૧ માં જવાસ રાજિજી ચંદ્રભાણુજી કે. જેને આઠ કુવર હતા તેમાંથી મોટા પાંચ કુવર તથા પોતાના પીત્રાઇ ભાયાતોને સાથે લેઇ મહારાણાના ઉપર આવેલી આફતમાં ભાગ લેવા ગયા હતા. સુલતાન તરફથી દીલમુરાદ નામનો લશ્કરી સુબેદાર પ્રતાપસિંહને પકડવા માટે ૨૦૦૦ નું ઘોડેસ્વાર લશ્કર લઇ આવ્યો. મહારાણાશ્રીને ઘેરી લીધા તે વખતે જવાસ રાજિજી ચંદ્રભાણુજી પોતાના પાંચ કુવરો તથા પીત્રાઇ ભાયાતો સહીત યવનો ઉપર ત્રૂટી પડ્યા. એ વખતે કુવર લછમનસિંહે બહાદુરીથી યવનોને કાપતાં કાપતાં યવનોની છાવણીની અંદર જઇ દીલમુરાદના હાથી ઉપર પોતાનો ઘોડો ઠેકાવી હાથીના કુંભરચળ ઉપર ઘોડાના પગ ઠેરાવી હાથીનો હોદો તથા દીલમુરાદનું શીર એક ધાવમાં વીંધી જમીન ઉપર પાડી ધૂળ ચાટતો કર્યો. પોતાના પુત્રને આવો સાહસીક યોદ્ધા જોઇ જવાસ રાવતજીએ એવી તો આગ સરીખી તલવાર ચલાવી કે ૨૦૦૦ યવનોનો ધાણુ કાઢી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો.^૧

ચંદ્રભાણુજીએ મહારાણા પ્રતાપસિંહજીને હાથીઆના મગરાઓમાં છાવણી

ધુળેવનાં જૈન મંદીરની પાટીનો લેખ—સંવત ૧૬૫૨ વરખે શ્રી મૂલ સંઘે સરસ્વતિ ગણે બલાકાર ગણે... શ્રી વિજય કીર્તિ શ્રી ખડક દેશે જવાસ શ્રીમન્ ગણે...રાત રાવતજી શ્રી ચંદ્રભાણુજી રાજકુવર શ્રી જસ-વતસિંહજી યુવરાજ્યે યત્ર વાસીવ્ય.....ધૂરેવ નએ શ્રી રખલદેવાયે પ્રતિમા.....પ્રતિષ્ઠા.....

ભાણુદાના અધાટનો શીલા લેખ. સંવત ૧૬૫૪ વરખે પોશ વદ ૫ દીને રાજશ્રી ચંદ્રભાણુજી કુવરશ્રી જસવતસિંહજી.....

• ૧ આ યુદ્ધ પાદરડી તથા કોઝવા કાંના દરમીયાન ખેડાડને હાથીયા કહે છે ત્યાં થયું હતું.

કરી રાખ્યા હતા અને હરવખત મુસલમાન લશ્કરની સામે આ રાવજીએ
કમર કસી પોતાની તલવાર બહાદુરીથી ચલાવી હતી.

દીલમુરાદ સાથે ભોમીઆ રાજપૂતોએ જે બહાદુરી કરી તેની વીચે
મૂજબ કવિતાઓ આજ પણ ભાટ ચારણ બોલે છે.

• દોહા.

કીમ રંગડ આયો કહું, મરીયાં જાસી મોઢ;
દીલ મુરાદ હમ દાસ્તીયો, ચંદ્ર ભયો મમ સૂલ;
તું કીમ માંસે તરકડા, બોલ વડાગર બાંચ,
મરસાં તો કરસાં મહી, જુગતાંય નામ ન જાય—

લીલીએ વીર સુળ બોલ અશ્વ સ્વગ તોલ ઉઠાયા;
ભયો જુદ્ધ ભયભીત, ગીત ગુણ અપછર ગાયા;
અલ્લા તુરક ઉચાર, કરે હલ્લા કટ કાઢ
પડી ધાક પરચંડ, વીરાંતદ બાગ ઉડાઈ;
પડીયા મ્લેછ કેતા પ્રગટ, સુજશ કીયો મહિપેસરે;
દીલ મુરાદ માર્યો દુપટ, ચૌહાન વીર ચંદ્રેસરે—

લચ્છા પન સચા કીયા, મુગલ કીતા એક માર,
મદાં અંધ મુરાદકોં, તેં ક્ષોંકી તલવાર;
લચ્છા બંધવ લાલચસ, રાયસિંહ રણધીર;
જાલ સ્વગ બડઝાટ દે, માર લીયા બહુ મીર;
તકે બંધુ લચ્છા તળો, સૂરસિંહ મડ સોય;
દે ઝાટક અરિયાં દલાં, બલા તળી જડ સ્વોય—

રાવતજીચંદ્રભાણુજીના બીજા નંબરના કુંબર ખેંગારસિંહે^૧ ચાણુના^૨ ખરાડી ગરાસીયાઓને મારી સં. ૧૬૪૨ માં પોતાનો કબજો કરી સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. રાવતજી ચંદ્રભાણુજી સં. ૧૬૫૭ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

૧ ખેંગારસિંહ—સં. ૧૬૪૨ થી ૧૬૯૦ સુધી.

જસરાજજી—સં. ૧૬૯૦ થી ૧૭૧૫ સુધી.

જગનનાથજી—સં. ૧૭૧૫ થી ૧૭૪૫ સુધી.

અમરસિંહ—સં. ૧૭૪૫ થી ૧૭૬૮ સુધી.

દોલતસિંહ—સં. ૧૭૬૮ થી ૧૭૭૨ સુધી.

લાલાસિંહ—સં. ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૮ સુધી.

જસવતસિંહ—સં. ૧૭૭૮ થી ૧૭૮૩ સુધી.

ખેંગારસિંહ—સં. ૧૭૮૩ થી ૧૭૯૮ સુધી.

જગતસિંહ—સં. ૧૭૯૮ થી ૧૮૨૪ સુધી.

જેતસિંહ—સં. ૧૮૨૪ થી ૧૮૫૬ સુધી.

મોકમસિંહ—સં. ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૩ સુધી.

સૂરજમલજી—સં. ૧૮૬૩ થી ૧૮૮૩ સુધી.

કુખેરસિંહ—સં. ૧૮૮૩ થી ૧૯૧૪ સુધી.

પરબતસિંહજી—સં. ૧૯૧૪ થી વિદ્યમાન ઠાકોર
વિ-

રતનસિંહજી	વિ-	રઘુનાથસિંહજી	યુવરાજ	વિ.	લાલસિંહજી
(જવાસ ગોદ ગયા)					
વિ.					વિ-

કેશસિંહજી	રણજીતસિંહ	વિજયસિંહ.
વિ.	વિ.	વિ.

૨ આ સ્વસ્થાનને પણ સેસન સુધી અખત્યારે છે તથા દીવા.

જગજીવંતસિંહ—(નં. ૫૮ નો પુત્ર) આ રાજા વિ. સં. ૧૬૫૭ માં
માદીએ ખેડા ઇ. સ. ૧૬૦૮-૧૦ સંવત ૧૬૬૪-૬૬ સુધી મેવાડના
મહારાણા અમરસિંહ ઉપર મુગલ બાદશાહ શાહજહાં (સેલીમ)
એ ચડાઇ કરી તે વખતે જવાસ રાવતજી જશવંતસિંહ તરફથી
તેમના ભાઇ^૧ થાણાવાળા ખેંગારસિંહ મહારાણાની કુમકે ગયા
હતા. ખેંગારસિંહે યુદ્ધમાં સારો ભાગ લીધો. જેથી મહારાણાશ્રીએ
ખેંગારસિંહનું સારું સન્માન કરી એક હાથી તથા અમુલ્ય શરપાવ
અપ્પર્યો હતો.^૨

વિ. સં. ૧૬૭૩ માં ઇડરનો રાવ વીરમદેવ કાશીની યાત્રા માટે
ગયો જાણી મહારાણા અમરસિંહે ઇડર તાબાના પાનરવા, પહાડા,
જવાસ, જુડા અને માદડી પાથીઆ વલેજા દત્ત્યાદી તાલુકાના રાજાઓને
પોતાના પક્ષમાં લેઇ મેવાડની સરહદમાં મેળવી દીધાં. આ વાતની જાણ
વીરમદેવના ભાઇ કલ્યાણમલ્લને થતાં તે મોટું લશ્કર લેઇ ખેરવાડાથી
પૂર્વે એક કોશના ફેંસલા ઉપર આવી મહારાણાથી લડાઇ લીધી અને
મહારાણાને હરાવી ઉપરના જગીરદારોને સમજાવી પોતાની હકુમતમાં
લીધા. રાવતજી જશવંતસિંહજી સં. ૧૬૭૬ માં જવાસમાં કપુરીઆ
તલાવ બંધાવ્યું ત્યારબાદ એજ સાલમાં આ રાવતજીનો દેહાંત થયો.

સૂર્યમલ્લજી—(નં. ૫૯ નો પુત્ર) આ રાવતજીને સૂર્યસિંહ પણ કહેતા
હતા; એમના વખતના એ શીલાલેખ^૪ અમોને મળેલા છે. તેઓ

નીમાં ગમે તેટલા દાવા ચૂકાવી શકે છે.

૧ આ લડાઇની વિશેષ હકીકત માટે રાસમાલા ભાગ પહેલો પૃષ્ઠ
૬૭૬ તથા ભારત રાજમંડલ પૃષ્ઠ ૨૦૨ તથા ટાંડ રાજસ્થાન ભાગ પહેલો
પૃષ્ઠ ૧૮૮ માં જુઓ.

૨ ઉપરની હકીકત દંતકથારૂપે આજપર્યંત ભાટ ચારણોને મોટેથી
સાંભળવામાં આવે છે.

૩ આ સરદારો ઉપર ઇડર તથા ઉદેપુરના રાજાઓ કબજો કરવા
ધારતા હતા પરંતુ તેઓ હમેશાં સ્વતંત્ર રહેતા હતા.

૪ જવાસના જીર્ણ મંદીરની પાટીનો લેખ વિ. સં. ૧૬૯૭ ચૈત્ર વદી
૮ દીને રાવતજી શ્રી. સૂર્યમલ્લજી.....

વિ. સં. ૧૬૭૯ માં ગાદીએ બેઠા.

છઠ્ઠાના રાવ જગનનાથના સમયમાં ગુજરાતના હાકેમે ખંડણીની માગણી કરી ત્યારે છઠ્ઠાના રાવે એવો પ્રશ્ન કર્યો કે આપ અમેને ધુળેવ સુધીની ખંડણી મારા ખંડીઆ રાજાઓ પાસેથી કબુલ કરાવી આપો. કારણ કે જવાસનો ચૌહાણ રાવ મને ખંડણી આપતો નથી; એવી રીતે હાકેમને સમજાવી બિસ્કર્યો તેથી ગુજરાતનો હાકેમ તથા મુગલ બાદશાહ શાહજહાંના શાહજહાદા મુરાદે જવાસ ઉપર ચડાઇ કરી; જવાસ રાવતજીને જાણ થઇ કે ગુજરાતનું યવન લશ્કર લૂંટ કરતું જવાસ ઉપર આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાનું લશ્કર લેઇ સુલેઇ ગામથી જવાસ આવતા લુપ્તીઆ તળાવના ઉપરના ભાગમાં યવન લશ્કરથી મુકાબલો કર્યો પરંતુ યવન લશ્કર અસંખ્ય હોવાથી ચૌહાણ વીર સૂર્યમલજી બહુ યવનોને કાપી અંતે સંવત ૧૬૯૮ માં કામ આવ્યા. ત્યારે તેમનાં બે રાણી સતી થયાં યવનોએ જવાસને લૂંટી સળગાવ્યું અને ખંડણી કબુલ કરાવી ગુજરાત તરફ ગયું.

જૈત્રસિંહ—(નં. ૬૦ નો પુત્ર) આનું ઉપનામ જેતસિંહ હતું એ વિ. સં. ૧૬૯૯ માહ સુદી ૩ ને રાજ રાજ્યગાદીએ બેઠા, પરંતુ તેમની બાધ્યાવસ્થા હોવાના કારણથી તેમનાં દાદી રાજ્ય કારોબાર ચલાવતા હતા; આ રાજના વખતના બે શીલાલેખ^૩ અમેને મળેલા છે એમને ગોપાલસિંહ તથા અમરસિંહ નામના બે કુંવર

૧ આજ પણ જે જગોએ સૂર્યમલજી ધાયલ થયા અને મરાણા તે જગોએ અસંખ્ય કબરો દત્યાદી નીશાનીઓ છે.

સૂર્યમલજીની રાણી અમરકુંવર તથા રાજકુંવર તેમની પાછળ સતી થયાં.

૨ જવાસની છત્રીઓ પાસે સતીનો લેખ સંવત ૧૬૯૮ વરખે શાકે ૧૫૬૩ પ્રવર્તમાન્યે ઉતરાયન ગતે સૂર્ય મહામંગલ્ય માહસે માધ માસે કૃષ્ણ પક્ષે ૭ મી તીથે ભૃગુવાસરે રાત્ર રાવતજી શ્રી સૂર્યમલજી રણુગતે વૈકુંઠ પ્રાપ્તિ તસ્ય ભાર્યા બાશ્રી લાડીજી જમનાબાઇ (વહીવંચાની. ચોપડામાં આનું નામ અમરકુંવર છે) અગ્ની પ્રવર્ત ભવંતી શ્રી સૂર્ય સાંક્ષી મા સાહબ શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી ગઢ ઉંચવણ નીમણીની ઉલાદ.....

૩ કટેવડીના અઘાટનો શીલાલેખ સંવત ૧૧૭૩૬ વરખે કારતીક

હતા તેમાં વડા ગોપાલસિંહનો દેહાંત પીતાની હૈયાતીમાં થઇ ગયો હતો.

ઇ. સ. ૧૬૮૦ વિ. સં. ૧૭૩૭ રાં રૂપનગરની રાજકુમારી માટે મુગલ આદશાહ ઔરંગઝેબના સાથે ઉદેપુર મહારાણા રાજસિંહે મોટું યુદ્ધ કરી બહાદૂરી મેળવી તે વખતે ઇડર રાજ્યમાં આદશાહ તરફથી હુસેન નવાબ નીમાયલો હતો તેને હિંદુ રાજ્યમાંથી કહાડવા માટે ઇડર રાજ્યના તમામ રાજપૂત સરદારો પાનરવા, જુડા, પહાડા અને જવાસ ઇત્યાદીનાં રાજ્ય કર્તાઓએ મહારાણાની તરફ થઈ ઔરંગઝેબને સીકસ્તદીઘી ત્યારબાદ મહારાણાશ્રીના વડીલ પુત્ર ભીમસિંહે ઉપરના સરદારોની મનસા પૂર્ણ કરવા માટે મોટા લશ્કરની સાથે ઉપરના રાજપૂત સરદારોને સાથે લેઈ ઇડર રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરી. ઇડર, મોડાસા, પાટણ તથા સીધપુર ઇત્યાદી સુલતાનના તાલુકાઓને હુંટી બરબાદ કર્યા અને ત્યાંથી સુરત તરફ જવા ધારતા હતા. તે દરમિયાન ગુજરાતની ગરીબ રૈયત તથા સીધપુરના બ્રાહ્મણોનો પૂકાર ઉદેપુર મહારાણાને પહોંચતાં; હિંદુધર્મ રક્ષક મહારાણા રાજસિંહે તેમ કરવા કુંવર ભીમસિંહને ના કહેવરાવી ઉદેપુર બોલાવી લીધા. તે વખતે જવાસ રાદિજી જેતસિંહ ભીમકુંવરની સાથે ઉદયપુર ગયા હતા અને ત્યાં તેમનું મહારાણાશ્રીએ સાંરે સનમાન કર્યું હતું.^૧ આ રાવતજીનો વિ. સં. ૧૭૪૧ માં દેહાંત થયો.

સુદી ૧૩ રવી દીન રાઘ રાવતજી શ્રી જેતસિંહજી કુંવર શ્રી અમરસિંહજી કટેવડીના પટેલ હીરા કારા ઉપર ધાકું ન આવે.....શ્રી રખલ દેવની આણુ તથા ગધેડે ગાલ.....

જવાસના જીર્ણ મંદીરના અઘાટનો લેખશ્રી સીદ્ધ શ્રી ગણેશાય નમઃ સંવત ૧૭૪૦ આશ્વીન માસે કૃષ્ણપક્ષે બીજ સનીવાસરે જવાસ નગ્રે મહારાજ રાવતજી શ્રી વાઘજી તત્પદે રા. શ્રી ચંદ્રઆણુજી તત્પદે રાં શ્રી જસવતસિંહજી તત્પદે રા. શ્રી સૂર્યમણજી તત્પદે મહારાજશ્રી રાવતજીશ્રી જીતસિંહજી વિજય રાજ્યે સૂર્યમુખ આદેશાત અથ અઘાટશ્રી પાર્શ્વનાથની પોશાળ પાસે ઉતારી ઉતરવા પાવે નહિં. રાવતજી વતી શાખ મેતા લક્ષ્મીદાસ વ્યાસ સુમજી અ. પરતાપજી વં નમજી ઉકાશીજી વં બાણુજી...

૧ આ લડાઈના વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ ટાંડ રાજસ્થાન ભાગ પહેલો પૃષ્ઠ ૨૩૩.

અમરસિંહ—(નં. ૬૧ નો પુત્ર) આ રાજા વિ. સં. ૧૭૪૧ માં રાજ્ય-
ગાદીએ બેઠા આના વખતનો એક શીશા લેખ^૧ અમોને મળેલો છે.
આ રાવતજીને સરદારસિંહ તથા સુરતસિંહ નામે બે કુવર હતા

સંવત ૧૭૫૫ માં રાણાવત શીશોદીઆ સરદારની એક ટુકડી લઇ
રાવતજી મોતાના સસરા મોરી મેઘરાજના સેલંકી સરદારને ત્યાં વેઠ પહે-
રવા માટે જતા હતા. રસ્તામાં પોતાની સરહદમાં ખેરવાડાથી બે માઇલના
ફેસલા ઉપર વડલાની ઘાટી પાસે ગયા ત્યારે ત્યાં એક મોટી બીલની પાલ
હતી અને તે બીલ લોકો જખરજસ્ત હતા. તે બીલ લોકોના મુખીઆ
(પટેલ) નો પાડો લોહીથી મજબુત રસ્તા ઉપર ચરતો જોવામાં આવ-
વાથી જવાસ રાવતજીએ એ પાડો જવાસ દસેરા ઉપર મહાકાલીના ભોગ
માટે લઇ જવા આજ્ઞા કરી—તે વખતે હિમતસિંહ નામના રાણાવતે કહ્યું
કે અનદાતા આ પાલ ભારી જોરાવર અને જંડખોર છે માટે આપણે જો
આ પાડો અત્યારે હાંકીશું તો ભારે લડાઇ થશે માટે મારો વિચાર એવો
છે કે મોરીથી આપણે ઘેર જઇશું ત્યારે એ પાડાને જરૂર લઇ જઇશું આવી
રીતે રાવતજીના મનનું સમાધાન કરી મોરી ગયા.

આ વાતની જાણ બીલ લોકોના મુખીઆએને થતાં તે અબીમાની
બીલોએ રાવતજી મોરીથી આવે છે એવું જાણી રસ્તા ઉપર પાડાને
ઉભો રાખ્યો હતો.

મોરીથી વળતાં રસ્તા ઉપર ઉભેલો પહાડો રાવતજીના હુકમથી
રાણાવત સરદારોએ જવાસ તરફ હાંક્યો તે વખતે અસંખ્ય બીલો ચારે
તરફથી આવી પહોંચ્યા ત્યાં ભારી લડાઇ થઇ તેમાં રાવતજીના વડીલ કુવર
સરદારસિંહ કામ આવ્યા તથા રાણાવતોના ૨૫ આદીમી રણબૂમીમાં પડ્યા
છતાં પાડો તથા રાવતજીની પાત્રખી નીરવિદને જવાસ લાગ્યા એરાણાવતના
વંશજ આજ પણ ઘોડી તથા બૂદરમાં છે. આ રાવતજીનો દેહાંત સંવત
૧૭૫૯ માં થયો.

સુરતસિંહ—(નં. ૬૨ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૭૫૯ માં ગાંધીએ

- ૧ આવલવાડાના અધાટનો શીલા લેખ—સંવત ૧૭૫૭ વરખે કારતીક
સુદ ૧૧ સોમ દીને રાવતજી શ્રી અમરસિંહ તરફથી દોડીઆ ઉદાજી કાનાજી
નો અધાટ નાખ્યો છે.

ખેઠા. આના સમયનો એક તામ્રપત્ર તથા એક શીલાલેખ^૧ અ-
મોને મળેલો છે.

વિ. સં. ૧૭૬૮ માં ઉદેપુર મહારાણા સંગ્રામસિંહજીએ ધુળેવર
(કેશરીઆનાથ) ઉપર ચડાઇ કરી તે વખતે રાવતજીના યુવરાજ છત્રસિં-
હજી ધણો વખત શ્રી પાદર (પાદરડી) તથા ધૂળેવમાં રહેતા હતા. તેણે
મહારાણા સાથે યુદ્ધ કર્યું, પરંતુ પોતાના સાથે અદ્ય સૈન્ય હોવાના સખ-
બથી જય મળવો મુશ્કેલ સમજી તેઓ પાદરડી ચાલ્યા આવ્યા જેથી
મહારાણાશ્રીએ ધૂળેવનો કબજો કરી ઉદેપુરનું ચાણું ખેસાડ્યું.

રાવતજી સુરતસિંહે નવિન દરીખાનું, મહેલ તથા દરવાજો બના-
વ્યો તથા રાજ્યગુરના મઠમાં વાવ બંધાવી હતી.^૩

આ રાવતજીને હમેશાં એવો નીયમ હતો કે કારમ્મા ગામનાં મગરા
ઉપર ટુંટલી દેવજીનું મંદીર છે.^૪ ત્યાં હમેશાં દર્શન કરવા જતા હતા,
અને દર્શન કર્યાબાદ ભોજન કરતા હતા જેથી વર્ષારતુમાં અથવાં તો
ઢાઢ કામ પ્રસંગમાં રોકણ થતી તો નીયમીત ભોજનમાં ખામી થતી; જેથી

૧ મહારાણા સંગ્રામસિંહજીનું તામ્રપત્ર દાનપત્ર—સંવત ૧૭૬૮ વર્ષે
મહારાજાધીરાજ મહારાણાજી શ્રી ૧૦૮ શ્રી સંગ્રામસિંહજી રાવતજી સુરત-
સિંહજી તથા કુંવર છત્રસિંહજી જવાસ વાલેસેં ધુલેવ ગામ જીતકર મહારાણા-
શ્રીજીને શ્રી રિખભદેવજીકે તાંબાપત્ર ભેટ દીધા; પુજા નૈવેદ્ય કે વાસ્તે.....

૨ પાદરડીના સતીના પાવરીઆનો લેખ.—સંવત ૧૭૬૮ વરખે કા-
ર્તિક સુદ ૩ ને ભોમવારે રાવતજી શ્રી સુરતસિંહજી સમયે ખડક દેશે
વિપ્ર દવેશામજી પૈકુંઠ પ્રાપ્તે તસ્ય ભાર્યા દેવુઆઇ સતી થયાં.....

ધૂળેવ એને કેશરીઆનાથ અથવા રખભદેવજી પણ કહે છે અહીં
હીંદુસ્થાનના દરેક જૈનો મોટા મોટા સંઘ રહાડી જત્રાએ આવે છે અને
તે મંદીરની વ્યવસ્થા મહારાણાશ્રીજી તરફથી ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે. ખીચી
ચાહાણુ લીંખાજી (બીમસીંહે)એ જ્યારે ખડક દેશમાં કબજો કરી જવા-
સમાં રાજપુતિ રાજ્ય રચાણું ત્યારથી એટલે સંવત ૧૫૪૨ થી સવત
૧૭૬૮ સુધી એટલે ૨૨૬ વર્ષ સુધી ધૂળેવ જવાસ રાવજીના કબજામાં
હોવું જોઈએ.

૩ આ મઠનો તથા વાવ યદ્યાપિ કાયમ છે.

૪ આ દેવીજીનું મંદીર તથા છત્રી હાલ પણ કાયમ છે.

જવાસના ઉંચા પહાડ ઉપર એક બે મજલાની છત્રી બનાવી તે ઉપર ચડી ટાઇમ ન મળે ત્યારે છત્રી ઉપરથી માતા દર્શન કરી બાદ બોજન કરતા હતા. આ રાવતજી વી. સ. ૧૭૭૦ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

છત્રસિંહજી—(નં. ૬૩ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૭૬૦ માં રાજ્ય ગાદીએ બેઠા તેઓ પોતાના પીતાથી કલ્લહ કરી. ધણો ભાગ પાદર-ડીમાં કહેતા હતા તેઓ વ્યભીચારી હોય એવું કેટલીએક દંત કથાઓ ઉપરથી સામીત થાય છે અને એટલાજ માટે પુત્ર પીતાને અણ-બનાવ થવાનું કારણ હોવું જોઈએ. આ રાવતજી એમના પીતાના પછી ફક્ત બે વરસ રાજ્ય કરી સંવત ૧૭૭૨ માં સ્વર્ગસ્થ થયા.^૧

સામતસિંહ—(નં. ૬૪ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૭૭૨ પોશ્વ સુદી ૧૩ ને રોજ રાજ્ય ગાદીએ બેઠા આ રાવતજીની ધર્મ ઉપર બહુ સારી આસ્થા હતી; તેમના વખતના ત્રણ શીલાલેખર અમોને મળેલા છે આ ધર્મધુરંધર રાજનો દેહાંત સંવત ૧૭૮૨ માં થયો.

કલ્યાણસિંહ—(નં. ૬૫ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૭૮૨ માં રાજ્ય ગાદીએ બેઠા આ રાવતજીના સમયના અમોને બે શીલા લેખ તથા એક તાંબ્રપત્ર^૩ મળેલા છે.

૧ આ છત્રસિંહનો દેહાંત થવાથી તેમનાં રાણી શ્રી જવકુંવર સંવત ૧૭૭૨ પોશ્વ સુદી ૨ ને બોમવારે (શ્રોપાદરે) પાદરડી ગામમાં સતી થયાં.

૨ લીંબગણેશના મંદીરનો લેખ સંવત ૧૭૭૪ વરખે વૈશાક સુદ ૨ રવિ દીને રાવતજી શ્રી શ્રી શ્રી સામતસિંહજી તરફથી સલાહ હરચંદસુત જ્યાભાઇએ સમાર કામ કર્યું.

જવાસ જૈનમંદીરના અઝાટનો લેખ—સંવત ૧૭૭૬ વર્ષે મહા સુદ ૫ સની દીને જવાસ નગ્રે રાવતજી શ્રી સામતસિંહજી આ દેરાસર ઉદેપુર વાસી ગાંધી શ્રી મદનજીસુત દીપચંદજીએ સમાર કામ કરાવ્યું તેને વીખેરે તેને ગધેડેગાલ છે.

• જવાસ જીર્ણ મંદીરનો લેખ—સંવત ૧૭૭૮ વર્ષે મહા સુદી ૮ સની દીને રાવતજી શ્રી સામતસિંહજી આદે સાત પારસનાથજીને દહેરે ઉતાર ઉતરવા પાવે નહિ આ અઘાટ લોપે તેને ગધેડે ગાલ છે તથા સંવત ૧૭૭૪ નું પાપ છે દાઃ મહેતા કેશવજી.

૩ વનેશ્વર મહાદેવનો શીલાલેખ—સંવત ૧૭૮૩ વર્ષે મહા વદ ૧૪ રવિ દીને મહારાજ શ્રી રાવતજી કલ્યાણસંગજીના રાણીશ્રી કપુરદેવી કુમા-

જ્યારે ઝનુની અફગાન તથા મરાઠાઓએ ચોતરફથી દીક્ષીનાં મુગલાઈ રાજ્યને હુંટવા લાગ્યા હતા તે વખતે મરાઠાઓએ ગુવાલીયર માળવા અજમેર અને દ્વારીકા સુધી પોતાના વિજયો ઝુંડા ફરકાવી રચ્યા હતા તે વખતે દેશમાં સર્વ જગોએ અશાંતિ ફેલાઈ-રહી હતી જેથી આ બયાનક સમયનો લાભ લેઈ મહારાણા સંત્રામસિંહના તરફથી સાહસિક સકતાવત સરદાર જેતસિંહે સં. ૧૭૮૪-માં ખડક દેશ ઉપર પ્રયાણ કર્યું અને જવાસમાં હુંટ ચલાવી આગ લગાવી તે તખતે જવાસ રાવતજી કુંગરપુર હતા તેમને જાણ થતાં તેઓ જવાસ આવ્યા પરંતુ સકતાવતની સાથે વીપેશ સૈન્ય હોવાથી સામે થઈ શક્યા નહિં આ સકતાવત સરદારે ધડર જીત્યું અને ધડર તથા મેવાડની વચ્ચેનો પ્રદેશ જે સ્વતંત્ર હતો તેના ઉપર ઉદેપુર મહારાણાનો કાણુ ખેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

દેવગઢ બારૈયાના મહારાજા માનસિંહજીના દેહાંત બાદ એક બલુચ સરદારે દેવગઢ બારૈયાનો કબજો કરી લીધો જેથી તેમના રાણી કુંવર પૃથુરાજજીને લેઈ કુંગરપુર રાવલજી શીવસંગજીને આશ્રયે આવી રહ્યાં હતાં તે વાતની જાણ રાવતજી કલ્યાણસિંહજીને થતાં તેમને જવાસ લાવી ધણી બરદાસથી રાખ્યાં હતાં સંવત ૧૭૯૨માં કુંગરપુર રાવલજી તથા જવાસ રાવજીએ બારૈયા જઈ બલુચ સરદારને મારી પૃથિરાજજીને ગાદીએ ખેસાડ્યા હતા. રાવતજી કલ્યાણસંગજીને દોલતસિંહ, અજીતસિંહ અને જીતસિંહ નામે

૨શ્રી અમરસંગજી શ્રી મહાદેવ અર્થે.....આજ્ઞેમીન.....લોપે તેને મધેડે ગાલ છે.

ધુળેવ ફેશરીઆનાથનાં મંદીરની પાટીનો શીલ્લા લેખ સંવત ૧૭૮૯ વર્ષે મહા સુદી ૧૫ મહારાવતજીશ્રી કલ્યાણસિંહજી રાજસ્થાન જવાસ શ્રી રખમદેવની યાત્રા કરવા આવ્યા હતા.

ધૂળેવના વિપ્ર નંદલાલજીને ત્યાંથી મળેલો ત.મ્રપત્ર.

શ્રીરામજી.

સહી.

રાવતજી શ્રી કલ્યાણસિંહજી રાજસ્થાન જવાસ . શ્રી રખમદેવજીની યાત્રા કરવા આવ્યા ત્યારે ગામ બેંહાડિયા સંકલ્પ ઠાધો તે રાવલ બાણજીને દીધું સો ખાધા જાળે—અરદતં પરદતં વાંજે લોપંતે વસુંધરાઃ તે નર

ત્રણ કુંવર હતા તેમાં અજીતસિંહ તથા જીતસિંહને સુવેરી તથા સુવેદરા
સંવત ૧૯૭૪માં જાગીરમાં મળ્યાં. આ રાવતજીનો દેહાંત સંવત
૧૯૭૪ માં થયો.

નરક જાવંતિ યાવત્ ચંદ્રો દીવાકરાઃ સંવત ૧૭૮૯ મહા સુદી ૧૫
હુકમ રાવરો.

ઉપરના તામ્ર પત્ર તથા ખીજી શિક્ષા લેખો મત્યાદી કેટલાએક
પુરાવાઓ ઉપરથી સીદ્ધ થાય છે કે આ ચૌહાણ રાજા મહા દાનવીર
સમૃદ્ધિવાન તથા ધર્મવીર વિગેરે ઉત્તમ ગુણોથી પરિપોષીત હતા. આ
રાજાની જાહેજલાલી સુધી જવાસ રાજ્યની સારી જાહેજલાલી હતી એવા
અસંખ્ય પુરાવાઓ ઉપરથી પ્રતિત થાય છે.

દોલતસિંહજી—(નં. ૬૬ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૭૯૪ માં ગાદીએ બેઠા; તેમને ઉમેદસિંહ, વખતસિંહ તથા જોરાવરસિંહ નામે ત્રણ કુંવર હતા, તેમાં વખતસિંહ તથા જોરાવરસિંહને વિ. સં. ૧૭૯૫ માં બાવલવાડાની જાગીરી આપી ત્યારબાદ એજ સંવતમાં આ રાવતજી શ્રીનો દેહાંત થયો.

ઉમેદસિંહ—(નં. ૬૭ નો પુત્ર આ રાવતજી વિ. સં. ૧૭૯૫માં ગાદીએ બેઠા બાર એક વરસમાં એટલે વિ. સં. ૧૭૯૬ના માગશીર શુકલ પક્ષમાં તેમનો દેહાંત થયો.

વખતસિંહ—(નં. ૬૭ નો બીજા નંબરનો પુત્ર) રાવજી ઉમેદસિંહનો બીજા પુત્રે દેહાંત થવાથી તેમના બીજા નંબરના ભાઈ વખતસિંહજી વિ. સં. ૧૭૯૬ ના માગશીર કૃષ્ણ પક્ષમાં ગાદીએ બેઠા, આ રાવતજીના સમયનો અમોને એક શીલ્લા લેખર મળેલો છે.

સંવત ૧૮૦૩ માં મેવાડ દરબાર તરફથી સલુંબરના મુંડાવત સરદાર રાવતજી પહાડસિંહે જવાસ ઉપર ખંડણી લેવા માટે મોટા લશ્કરથી ચડાઈ કરી ખંડણીની માગણી કરી ત્યારે જવાસ રાવજીએ ખંડણી આપવા વિષે ચોખી ના કહી લડાઈ શરૂ કરી તેમાં જવાસ રાવજીની હાર થવાથી તેઓ મગરામાં લશ્કર એકઠું કરવા રાત્રે ચાલ્યા ગયા તે વાતની સલુંબર રાવજીને જાણ થતાં તેઓએ રાત્રેજ જવાસ ઉપર ઓચિંતાં

૧ આ રાવતજીના વખતમાં સલુંબરનો એક કવિ આવ્યો હતો અને તેનો યોગ્ય સતકાર નહિં થવાથી નીચે મુજબ શ્રાપ દત્ત ચાલ્યો ગયો હતો.

દોહા.

ઉમા ઉમેદી ગઈ, ગઈ ફુલનકી વાસ;

ઉમારાવત આપરી, જોગણ મઈ જવાસ.

આ કવિએ તથા સલુંબર રાવજીને ઉશ્કેરી મેવાડી સન્યથી જવાસને બાળી હુંડાવી પોતાના શ્રાપની દ્રઢતા કરી હતી.

૨ મોજે કેલાવાડાનો અઘાત સંવત ૧૭૯૬ મહાવદી ૧૦ ને શુક્રવારે રાવતજી શ્રી વખતસિંહજી સમયે ૬૦ વાઘા તથા વીરાનો અઘાટ નાખ્યો છે.

છાપો મારી જવાસ, જુથરી તથા કારમ્જાને લુંટી આગ લગાવી મેવાડ દરબારનું થાણું ખેસાડયું હતું; આ ઝગડામાં સુવેરીવાળા જસરાજજી કામ આવ્યા હતા. સં. ૧૮૦૩ આવણ સુદ ૧૫.

ત્યારબાદ રાવતજી વખતસિંહે પહાડમાં રહી પાલવી લોકોને એકઠા કરી મેવાડ દરબાર શ્રીના ગાંધો લુટી સળગાવવા લાગ્યા. જેથી મેવાડમાં અશાંતિ ફેલાઈ ગઈ જાણી મેવાડ મહારાણાશ્રી જગતસિંહને જવાસ ઉપરથી પોતાનું થાણું ઉઠાવી લેવાની ફરજ પડી હતી;

રાવતજી વખતસિંહજીને હીમતસિંહ નાયસિંહ તથા કુબેરસિંહ નામના ત્રણકુવર હતા. આ રાવતજીનો દેહાંત સંવત ૧૮૧૮ માં થયો.

હિમતસિંહજી—(નં. ૬૮ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૮૧૮ માં રાજ્ય ગાદીએ બેઠા તેમના વખતના અમોને બે શીલાલેખ મળેલા છે.

સંવત ૧૮૩૦ માં સહુઅર રાવજીએ રાજદ્રોહી ગણી પોતાના રાજ્યમાંથી સેંગજી રાઠોડને હદપાર કર્યો જેથી સેંગજી પોતાના રાઠોડ સરદારો તથા આસપાસના લુંટારાઓને એકઠા કરી મધ્ય રાત્રિને સમયે જવાસના રાજમહેલમાં ઘુસી રાવતજી તથા તેના ખાનદાનને કેદ કરી જવાસ ઉપર પોતાને કબજે જમાવી દીધો; આ વાતની જાણાવલવાડા વાળા તેમના કાકાના દીકરા ખેંગારસિંહ તથા ખુણાધરીવાળા બાયાતોને જાણ થતાં એમણે રાવતજીને કેદથી છોડાવવાની બહુ કાશીષ કરી પરંતુ રાઠોડોના અમલમાં તેમની તમામ યુક્તીઓ નિષફળ થવા લાગી. સેંગજી રાઠોડે એવો દંઢ નીશ્ચય કર્યો કે જ્યાંસુધી જવાસ રાવતજી તથા તેનું ખાનદાન સજીવ હશે ત્યાં સુધી તેઓ અવળ્ય વેર લેવા ચૂકશે નહિ એમ વીચાર કરી તેના ખાનદાનમાં જેટલા માણસોને કેદમાં રાખેલ હતાં તેઓને ઝેર આપી મારી નાખવા ધારતો હતો.

આ વાત રાવજીને તેમના ખાનગી હજુરીઆએ જાહેર કરી કાઠ યુક્તીથી નાશી જવા સુચવ્યું તેજ રાત્રે રાવતજી પોતાના ખાનગી હજુરીઆની યુક્તીથી જેલ તોડી પોતાના પરિવારને લઈ બહુજી હુશીયારીથી રાતોરાત ગરાળુના પહાડી જંગલી પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા.

૧ અંજલાયાના તળાવ ઉપરનો લેખ સંવત ૧૮૨૧ મહાશુદ્ધ ૧૫ રવીદીને રાવતજીશ્રી હીમતસિંહજી આજમીનશ્રી..... અર્પા છે તેને બોપે તેને રખબહેવજી પહોંચે.

આ વાતની જાણ આવલવાડે થતાં તેમના પીત્રાધ્યાય ખેંગારસિંહ ઇત્યાદી ચૌહાણો રાવતજીને આવી મળ્યા અને રોઠોડોને મારી પાછું રાજ્ય સ્વાધીન કરવાની કાશીપૂર્માં હતા.

એક વખત રાવતજી પોતાના અને નાના ભાઈને દર્શન કરાવવા માટે સોમનાથ મહાદેવ કે જે સારોલી અને સુલેષની વચ્ચે સોમ નદીના કાનારા ઉપર એક ભવ્ય ચૌહાણોના ઇષ્ટદેવનું મંદીર હતું ^૧ ત્યાં આવ્યા હતા અને ત્યાંથી સુલેષના પટેલીઆઓના આમંત્રણથી તેઓ સુલેષ ગયા હતા.

રાવતજી તેમના અને ભાઈ તથા ચૌહાણ ભાયાતોને લેઈ સુલેષ મુકામે આવેલા છે એવો સંદેશો કાઢીને રોઠોડોને કહ્યો કે તુરત સેગજી પોતાના ૩૦૦ ઘોડે સ્વારથી સુલેષ તરફ રવાના થયો—અહીં સુલેષમાં જમવા બેસવાની તૈયારી થતી હતી ત્યાં એક નીમકહલાલ મેહા નામના ગામેતીયે આવી જાણ કરી કે ભાણુદાને રસ્તેથી રોઠોડનું લશ્કર જોસબર આ તરફ દોડ્યું આવે છે. આ વાતનો નીરજીય કરવા માટે મુકલવાડાના એક ચૌહાણ સરદારને બાતમી મેળવવા ભાણુદાને રસ્તે રવાના કર્યો. ચૌહાણ સ્વાર બે માઇલ ગયો એટલામાં તો રોઠોડનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું જાણી સ્વાર પાછો વ્યો પરંતુ પાછળથી એક રોઠોડની ગોળી લાગવાથી સ્વાર ઘોડા ઉપરથી નીચે પડી ગયો અને ઘોડો લડકી ગામમાં ચોરા પાસે આવ્યો. સ્વાર વીનાના ઘોડાને જોઈ સર્વ કાંઈ વીચારમાં પડી ગયા એટલામાં તો રોઠોડો લગભગ ગામમાં આવી ગયા. અને તુરત ખુદી શમશેરોથી આ અદ્ય લડવૈયાઓના ઉપર પ્રહાર કરવા લાગ્યા ત્યારે રાવતજી તથા બીજા એમના બાયાતોએ ત્રણસો દુસ્મનો સામે ટકર લીધી પરંતુ દુસ્મનો ચારે તરફથી ફરી વળ્યા છેવટમાં રાવતજી હીમતસિંહજી તથા આવલવાડા વાળા ભાઈ ખેંગારસિંહજી તથા ખુણાદરીવાળા ભાઈ તખતસિંહ તથા અજીતસિંહ ઇત્યાદી કામ આવી ગયા. તે સીવાય મુકલવાડાના બાયાત ત્રણ સુલેષનો પટેલ ભગો ગામેતી મેહો તથા હતુઓ ઇત્યાદીએ ઘણા દુસ્મનોનો ઘાણવાળી અંતે રણક્ષેત્રમાં કામ આપ્યા. સંવત ૧૮૩૧ કારતીક સુદ ૧૫ ને ગુરવારે આ લડાઈમાં ઉપરના સરદારો કામ આપ્યા.^૨

૧ સુલેષની છત્રીના અધાટનો લેખ—સંવત ૧૮૩૧ કારતીક સુદ ૧૫ ગુરવારે રણગતે રાવતજી શ્રી હીમતસિંહજી તથા ભાઈશ્રી ખેંગારસિંહજી તથા ભાઈશ્રી અજીતસિંહજી તે સીવાય ત્રણ મુકલવાડાના બાયાત તથા પટેલ અને બે ગામેતીના ઉપરની ત્રીયીના અધાટ અમેને મળેલા છે.

ત્યારબાદ મહારાજ પૃથિરાજ ચૌહાણના વખતથી દેશ દોહીનું કાળુ કલંક ધારણ કરનાર રાઠોડોના વંશજોએ હીમતસિંહના હિભય લઘુ ભાષ્યોની તલાસ કરવા ગામમાં ધરોધર ફરવા લાગ્યા. આયોના રક્તથી પોતાની તલવારોને કલંકીત કરનાર લોહીથી રોળાયલા ચારે તરફ સોધ કરતા હતા જે નીમકહુલાલ બુઢી પટલાણીએ અને કુંવરને ધુપાવ્યા હતા ત્યાં આવી ડોસીને ધમકી દઇ પૂછવા લાગ્યા પરંતુ સિંહના બાળકો માટે પોતાના દેહની દરકાર નહિં કરનાર પટલાણીએ કશે પતો આપ્યો નહિં ત્યારે રાઠોડો પોતાના લશકરની અદ્ય લાશો હતી તે લેઇ જવાસ ગયા. ત્યારબાદ પટલાણીએ કુંવરોને એક ઢાડીમાં ધુપાવ્યા હતા તેમને સારા જપતાની સાથે રાજમાતા પાસે ગરાળુ મોકલી આપ્યા.

નાથસિંહ—(નં. ૬૮ નો પુત્ર તથા નં. ૬૯ નો નાનોભાઇ) આ રાવતજીના વખતના અમોને બે શીલ્લા લેખ^૧ મળેલા છે.

નાથસિંહજીએ ગરાળુ જઇ હજારો ભીડોને એકઠા કરી રાઠોડોનો પરાજય કરવાની ઠોશીખમા હતા, તે વખતે રાઠોડોની “ વિનાશ કાલે વિપરીત બુદ્ધિ ” એ વાક્યને અનુસાર કુંગરપુર રાવળજી શીવાસિંહજીની સરહદ દયાવી હુંટફાટ કરવા લાગ્યા. જેથી કુંગરપુર રાવળજીએ આવલવાડેથી ગુમાન સિંહજીને બોલાવી કર્યું કે તમે હીમતસિંહના ભાથોને મારા પાસે લાવો એટલે હું તમારૂં ગયેલું રાજ્ય પાછું અપાવું, “ આવું રાવળજી શીવસિંહજીનું કહેવું સાંભળી ગુમાનાસિંહે ગરાળુ આવી તમામ બાત રાજમાતાને કહી ૧૦૦૦૦ દસહજાર ભીલ લશકરને સાથે લેઇ કુંગરપુર ગયા. કુંગરપુર રાવળજી સાહેબે તે ઉભય ભાથોનું સાંસનમાન કરી છેવટમાં પોતાનું લશકર લેઇ સંવત ૧૮૩૨ માં રાઠોડો ઉપર ચડાઇ કરી રાઠોડોનો પરાજય કરી નાથસિંહજીને જવાસની ગાદીએ બેસાડયા.^૨

૧ જીસાવાડા મહાદેવની જડાધારીનો લેખ.—શ્રી ગણેશાય નમઃ સં. ૧૮૩૩ અધન સુદ ૧૩ રાવતજી શ્રી નાથસિંહજી તથા કાકાજી શ્રી ગુમાનસિંહજીએ આ જડાધારીની સ્થાપના કરી.

આવલવાડા સતિની ધાટીનો શીલ્લા લેખ—સંવત ૧૮૩૭ વરંબે કારતીક સુદ ૧૪ દીને ઝાલાપનજી તથા ઠાકોરશ્રી ગુમાનસિંહજી સમયે. (આ ગુમાનસિંહ સુલેખના ઝગ્ગામાં કામ આવનાર ખેંગરસિંહના નાના ભાઇ હતા.)

૨ દંતકથા એવી છે કે જ્યારે રાઠોડો જવાસના રાજમહેલ પાસે

કુંગરપુર રાવલજી જવાસને હરવખત મદદ કરતાંજ આવેલા છે અને તે ઉભય રાજ્યોમાં ધણુ વખત થયા ગાઢ રનેહ ચાલ્યો આવે છે.

સંવત ૧૮૩૫ માં ઇડરના મહારાજ શીવસિંહજીના યૂવરાજ ભવાનીસિંહે મુંડેટીના ભાયાત ગેતાવાળાં સુરતસિંહજીની જાગીરી ખાણસાં કરી જેથી સુરતસિંહજી પોતાના ખનદાનને લઈ જવાસ રાવતજીના આશ્રયે આવી રહ્યા હતા અને ઇડરના સાથે બહારવટું ખેલતા હતા. જ્યારે ઇડર મહારાજ સાથે તેમની તકરારનું સમાધાન થયું ત્યારે જવાસ રાવતજી એ તેમનો યથા યોગ્ય સત્કાર કરી મુંડેટી મોકલ્યા હતા.

રાવતજી નાથસિંહજીનો દેહાંત સંવત ૧૮૩૬ માં થયો.

રઘુનાથસિંહ—(નં. ૬૯ નો પુત્ર) આ રાવતજી સંવત ૧૮૩૯ માં રાજગાદીએ બેઠા આ રાવતજીના સમયના સંવત ૧૮૪૦-૪૧-૪૨ ૪૪-૪૫-૫૨-૫૫ અને ૫૭ સુધીના પરવાના કાકાજી ગુમાન સિંહજીની સહીવાળા અમોને મળેલા છે.

આ રાવતજીના વખતમાં જવાસની સારી જાહેજલાલી હતી. રાવતજી ઉમેદસિંહજીના વખતમાં સહુજરનો કવિજવાસની અપકિર્તની કવિતા કહી ગયો હતો અને જે કવિતા હમેશાંન સહુજરની કચેરીમાં કોઈ જવાસનું માણસ જય ત્યારે લોકો બોલતા હતા જેથી રઘુનાથસિંહજીએ પોતાના ચારણ દસોદી કવિ પાસે નીચેનો દોહો પહેલાં જે સહુજરનો કવિ કરી ગયો હતો તેના પ્રત્યુત્તરમાં મોકલી પોતાની કવિતા^૧ સહુજરમાં ગ-

ચાહાણ તથા ગેહેલોતોની કસાયલી તલ્લારેને સ્વાધીન થઈ મહાકાળીના ખપરમાં હોમાવા લાગ્યા અને બાકીના જીવ બચાવી નાસવા લાગ્યા ત્યારે સેંગજીનો પુત્ર પણ કામ આવી ગયો તે વાતની તેની જીને જાણ થતાં તે બાઈ ઇડરીયામાં પડી કુખી મુઠ્ઠા અને તે બાઈ હરેક વરસે ઇડરીયામાં પોતાનો ચુડાવાળો હાથ કઢાડતી અને તે હાથે હાથ નાળીએર ચુંદડી અને મોડીઓ લેતી હતી પરંતુ એક વખત તે બાઈનો બહાર હાથ નીકળેલો હતો તે ઉપર એક બીને તીર માર્યું ત્યાર પછી કોઈ વખત હાથ જોવામાં આવતો નથી.

દોહા.

* સુવરન ફૂલ જવાસ ફલ, જોગ સલુંબર જાય;

રાવત રઘુપત રાજરે, પ્રતિદીન દોલત થાય.

વાતી બંધ કરાવી હતી.

સંવત ૧૮૫૧-૫૨ ની સાલમાં ગડીરાવજી અર્જુનસિંહજીએ બાણદા ઉપર ઓચીંતા છાપો માર્યો જેથી લડાઈ થઈ તેમાં કેટલાએક લડવાયાઓ અને તરફના કામ આવ્યા હતા.

આ રાવતજી સંવત ૧૮૬૧ માં સ્વર્ગસ્થ થયા.

જસવંતસિંહ—(નં. ૭૦ નો પુત્ર) સંવત ૧૮૬૧ માં ગાદીએ બેઠા; આરાવતજીના સમયના અમોને અસંખ્ય સાલ સંવતોના પુરાવાઓ મળેલા છે આ રાવતજીને સાલમસિંહ તથા રતનસિંહ નામના બે કુંવર હતા.

સંવત ૧૮૬૪-૬૫ માં શાહજાદા ખુદાદાદખાને સીંધી તથા પઠાણની ૩૦૦૦૦ હજાર ફોજથી કુંગરપુર ઉપર ચડાઈ કરી તે વખતે કુંગરપુરના રાવજી જસવતસિંહજી દુસ્મનોને હાથ પકડાઈજવાથી શાહજાદા ખુદાદાદખાને કુંગરપુરનો કબજો કરી લીધો; અને આસપાસના પ્રદેશમાં હુંટ ચલાવતા લાગ્યો; તે વખતે જવાસ હુંટવા માટે ઉપરનું હુંટારૂ લશ્કર આવે છે એવા સમાચાર જવાસ રાવજીને થતાં તેઓએ સોમનદીના ઉત્તર કીનારા ઉપર સીંધી લશ્કરની સાથે લડાઈ શરૂ કરી તે હુંટારૂ લોકોને ચોતરફથી ઘેરી છીન બીન કરી નાખ્યા આ ઝગડામાં ધણુંકરી યુવરાજ સાલમસિંહજી કામ આવ્યા હતા.

સંવત ૧૮૭૦-૭૧ માં દક્ષીણી પીંડારા લોકોના ધાડાં ચોતરફ પડી બારે દેશને હાની પહોંચાડતા હતાં તે સમયે કુંગરપુર રાવજી જસવતસિંહજી જવાસ આવી રહ્યા હતા ત્યારે જવાસ રાવજી જસવતસિંહજીએ તેમની સારી ખરદાસ કરી હતી.

ષ. સ. ૧૮૧૭ અક્ટોબર માસમાં જ્યારે ભારત વર્ષના શાસન કર્તા લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સના ચાતુર્થ પ્રભાવથી દેશમાં થતા અત્યાચારનો અંત આવ્યો તથા અત્યાચારીઓના સમુહ છીન બીન થઈ ગયાં અને ભારત વાસીયો સાત સમુદ્ર પારથી આવેલા વિદેશી વણીક વેશી ખ્રીટીશ લોકોની પ્રભુતા ભારત વર્ષમાં દ્રઢ થવાથી સુખશાંતિમાં દીવસ ગુજારવા લાગ્યા. અને તેવી શાંતિ કાયમ રહે એવા ઉદ્દેશથી ખ્રીટીશ શાસન કર્તાએ રજપૂત રાજાઓને પત્ર લખી એકત્ર થવાને આમંત્રણ મોકલ્યું જેથી દીલીમાં આ વીરાટ સલામાં અમેક રાજાઓના દુતો હાજર થયા તે સમયે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની સાથે મહારાણાત્રી બીમસિંહજીએ જે સંધી કરી અને તેની દસ કલમો^૧ અરસ-

૧ એ દસ કલમો માટે જુઓ ટ્રાંસ રાજસ્થાન ભાગ પહેલો પૃષ્ઠ ૩૪૧.

પરસ લખાણી તથા મહોર છાપ થઇ જેની અંદર હસ્તાક્ષર સી. ટી. મેટકાફના તથા મેવાડ મહારાણા તરફથી હસ્તાક્ષર. ઠાકોર અજીતસિંહ તા. ૧૩ માહે જાન્યુવારી ઇ. સ. ૧૮૧૮ સુ. દીલી.

ઉપરની દસ કલમમાં કલમ ૭ મીને^૧ અનુસરી મહારાણાજીએ જુમટ સરદારોને પોતાને, આધીન કરવાની કાશીય શરૂ કરી હતી. .

સંવત ૧૮૦૦-૮૧ (ઇ. સ. ૧૮૨૪-૨૫.) માં જુમટ સરદારોની જાગીરો ખાલસા કરવાના હિદેશથી અલગ અલગ ચાદ થાણા ખેસાડવામાં આવ્યાં તથા આવલવાડામાં સરકારી કેંપ રાખવાની કાશીય શરૂ કરી તથા કેટલીએક જમીન ખાલસા કરી નાંખી. જેથી આવલવાડાના ચાદાણુ ઠાકોર દોલતસિંહજીએ તકરાર લીધી તેથી ઇંગ્લેજ લશ્કર તથા મેવાડ દરબારશ્રીના લશ્કરે આવલવાડા હુટી સળગાવ્યું. અને આવલવાડાના સામે કેંપ નાખવા માટે કીલ્લો બાધવાની શરૂઆત કરી ત્યારે દોલતસિંહજીએ ચીડાઇ મેવાડ દરબારે જુમટમાં ચાદ થાણાં અલગ અલગ રાખ્યાં હતાં તે ચૈદિ થાણાં એક રાતની અંદર બહાદૂર દોલતસિંહજીએ કાપી નાખી બહારવટું ખેલવું શરૂ કર્યું. તે વખતે ખેરવાડા છાવણીમાં કેપ્ટન સ્પેર્સ સાહેબ નીમાયા હતા અને તેઓ ઇ. સ. ૧૮૨૭ (સંવત ૧૮૮૩) માં આ ઝગડા સમ્બંધી હમેશાંન દીલ્લિ સર ચાર્લસ જેન્સને રીપોર્ટ કરી રહ્યા હતા.

આ તકરાર લગભગ આઠ વરસ સુધી ચાલી આખીરમાં ગવરમેન્ટ તરફથી એક અપ્સર ખોતલ સાહેબ તથા કેટલાએક ખીમ દેશી અમલદારોને સંવત ૧૮૮૯ ચૈત્ર સુદી ૩ ને રોજ પોતાની આગ સરીખી તલવારથી દોલતસિંહે જવાસના પાદરમાં માયાં.

ઉમરનો લયનક બનાવ બનવાથી કેપ્ટન સ્પેર્સ સાહેબે બહુ જ બારીકાથી જુમટ સરદારો જુના વખતથી સ્વતંત્ર છે એવા પુરાવાઓ

૧ કલમ (૭)-હાલમાં મહારાણા જણાવે છે કે ઉદેપુર તાબાનાં કેટલાં-એક પ્રગણાંઓની ઉપર કેટલાએક લોકોએ અન્યાય પૂર્વક પોતાનો અધિકાર સ્થાપીત કરેલો છે અને રાણાજી પુનઃ આ પ્રગણાંઓ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે પરંતુ આ બાબતમાં એકસ પ્રમાણો નહિ મળવાથી સાંપ્રતમાં ખીટીશ સરદાર તેમાં હસ્ત ક્ષેપ કરી શકતી નથી. તે ઉદયપુરની ઉનતિ કરવા લક્ષ આપશે-અને ગયેલી જમીન દરેક પ્રકારની તપાસ કરી પુનઃ હસ્તગત કરવાનો પ્રયત્ન કરશે.

મેળવી એક રીપોર્ટ સરકારમાં કર્યો કે ભુમટ સરદારોએ મેવાડની નોકરી કદી કરેલી નથી, તેમ તેમનું ઉપરીપણું કદી સ્વીકારેલું નથી.

ઉપરના રીપોર્ટથી અને પોતે ખુદે બહુ ખારીડાથી જોઈ સર ચાર્લસ મેટકાફે ઉદેપુર મહારાજાને રીપોર્ટ કરી લખ્યું કે ભુમટ સરદારો સ્વતંત્ર છે જેથી તમોને તામે કરાવવા અમો તમોને મદદ નહિ કરી શકીએ તેમ તમારા તાબામાં અન્યાયથી થવા તેમને અમો નહિ કહી શકીએ.

અતે ઇંગ્રેજ સરકારે વચમાં આવી દોલતસિંહના બહારવટાનો અંત લાવવા માટે તમામ ભુમટ સરદારોને બોલાવી સંધી કરી તેમની કેટલી એક જમીન જમ થયેલી હતી તે પાછી અપાવી.

આ સરદારો ઉપર અંગ્રેજસરકારે પોતાની દેખરેખ રાખવી તથા સલાહ શાંતિની નજર માટે ખેરવાડા તથા કોટડાની ઊવણીઓ નાખી.

૧ આ રીપોર્ટ તથા ઉપરની વિશેષ હકીકત જોવા માટે ભુઓ ગવર્નમેંટ બુક ડીપોના રીપોર્ટ તથા ગવર્નમેંટ બુક ડીપોમાં છપાયેલી બુક. “ચીફ્સ એન્ડ લીડીંગ ફેમીલીઝ ઇન રાજપૂતાના પુષ્ટ નં. ૪૨ તથા ૪૩.

૧ દોલતસિંહજીને પકડવા માટે ઉદેપુર મહારાજા તથા ઇંગ્રેજ લશ્કરે બહુ કોપીશ કરી પરંતુ વીર દોલતસિંહના ડરથી તેઓ ત્રાય ત્રાય થઈ ગયા અને દોલતસિંહજીએ એવો ભયંકર ડર બતાવ્યો હતો કે ઊવણીમાં સુતા સુતા સીપાયો સ્વપ્નામાં પણ દોલતસિંહના ડરથી ઝબકી ઉઠીને કહેતા હતા કે “દોલાકાકા આયા”.

દોલતસિંહ હમેશાંન અલગ અલગ પોશાક પહેરી ઊવણીની ચરચા જોઈ મોઢા (સમય) આવે કે તુરત તેમના ઉપર ઊપો મારતો હતો એક વખત બીલનો પોશાક પહેરી લાકડા વેચવાનું બહાનું કરી સાહેબના તંબુમાં ગયો તે વખતે સાહેબે તેને બીલ સમજી તેને દોલતસિંહના પરાક્રમની તથા તેની ખાતમી મેળવવા ઈચ્છા ધરાવી ત્યારે બનાવટી બીલો (દોલતસિંહે) દોલતસિંહના અદ્ભૂત પરાક્રમ તથા એના પાસે અગણીત પાલવી લશ્કરની પ્રસંશા કરી કહ્યું કે દોલાકાકાના લશ્કરની ટુકડીઓ દરેક મગરા ઉપર રહે છે અને વખત મળ્યે તમારા તમામ લશ્કરનો નાસ કરશે તેની ખાતરી માટે આપ રાત્રે તંબુથી બહાર નીકળી મગસઓ તરફ જશે તો ખાતરી થશે એમ કહી ચાલ્યો ગયો બાદ રાત્રે સાહેબ બહાર બહાર નીકળી ચોતરફ જોયું તો દરેક પહાડો ઉપર મોટી

રાવતજી જસવતસિંહજી સંવત ૧૮૯૨ ના પોશ સુદી ૧૦ ને રાજ
કેશાસવાસી થયા.

મોટી અગ્નીની શીખાઓ દોલતસિંહે સંગાવી મુઝી હતી જેથી સાહેબને
ભય લાગ્યો કે જેના પાસે આટલું લશ્કર છે તે કવી રીતે વશ થઇ શકશે.
આવી રીતે હમેશાન વીરપુરુષ દોલતસિંહજી સાહેબને ભય ઉપન્ન કરતો
હતો આ વીરપુરુષની પ્રશંસા માટે એક મોટું પુસ્તક લખી શકાય એટલી
હકીકત મળી શકે તેમ છે પરંતુ આ જગ્યાએ અલ્પ અમોએ લખ્યું છે.
દોલતસિંહની પ્રશંસાની આજ પછું બાટ ચારણો કવિતાઓ ઉમંગભેર
ગાય છે તેમાંની થોડીક કવિતા નીચે વાંચકવર્ગને જણાવવા અમોએ
લખી છે. તે સિવાય બીજા લોકો તે બહારવટાં વિષે ગીત પછુ ગાય છે.

સોરઠા.

ગડગડ ત્રંબક ગાજ, ફોજાં બીચ ઝંડા ફરે;
લડલડ દોલા લાજ, મૂપારી રાખી મલી.
ત્રહકે ત્રંબક તુર, ગહકે ગોઝાગ્રી ઘણાં;
નર પળ વાલો નૂર, દીસે તું મસ્ દોલતા.
કાઝા મગરા કેક, રુધીરે ઝાઝા રંગીયા;
અથપત લીયા અનેક, થને દુનો રંગ દોલતા.
થેં બાંધી હીંદવાળ, ગઢ વરવત હુતા ઘણા;
મગરા વાલો માન, દૂનો રાખ્યો દોલતા.
થડ લાચા થાડા, કાકા સું લડતાં કહી;
હે જશરા હાકા, (થારા)દુનિઆં માહીં દોલતા.
આવી કરે ન આઝ, મેવાસી કાંકળ મથે;
માથારી વરમાઝ, કર લાયો દોલો કહું.
સોલેને બત્રીસ, અવર ફરંગી ઉમરા (વ)
બર સ્વડક ધર બીચ, દુઠો વાઙ્યો દોલતા.
દોલો સ્વડક દેશ, ધીરો ઇડરરી ધરા;
જનમ્યા જોધ ધરા, કલક તે વાતો કરે.

રત્નસિંહજી—(નં. ૭૧ ના પુત્ર) આ રાવતજી વિ. સં. ૧૮૯૨ મહા-
વદી ૭ ને રૌજ રાજ્ય ગાદીએ બેઠા; ત્યારબાદ ચાર માસ રાજ્ય
કરી સંવત ૧૮૯૨ ના ચૈત્ર સુદી ૩ ને રૌજ કૈલાસવાસી થયા.

ભીમસિંહજી—(નં. ૭૨ ના દત્તક પુત્ર) રાવતજી શ્રી રત્ન સિંહજી
બાદ્યાઅસ્થામાં ગુજરીજવાથી આવલવાડાના ઠાકોર દોલતસિંહજીના
મેટા કુંવર ભીમસિંહજી જવાસની રાજ્યગાદી ઉપર સંવત ૧૮૯૨
વૈશાક વદ ૧ ને રૌજ ખીરાજ્યા.

સંવત ૧૯૦૦ ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં કુંગરપુરના સરદારો રાવજી
ઉદયસિંહજી કુંગરપુરની ગાદીએ બેસે એ બાબતમાં નારાજ હતા તેથી
નામદાર સરકારે ફક્ત સુરમા (સોલંકી) સરદાર અબયસિંહજીની સાથે
ઉદયસિંહજીને ખેરવાડા કાંપમાં લાવી કુંગરપુરની રાજ્યસસ ધનાયત કરી
તે વખતે કુંગરપુરના સરદારો તથા ઠાકોરો ખેરવાડે હાજર નહિં થવાથી
જવાસ રાવતજી શ્રી ભીમસિંહે મહારાઉલ ઉદયસિંહજીને હાથી ઉપર બે-
સાડી પોતે તેમની સાથે બેસી છત્ર ચમર ધારણ કર્યું હતું.

સંવત ૧૯૦૨ માં ઉદેપુરના જમાદાર ખાસ બખ્સની જાગીરી સ-
રની પાલના બીલ લોકોએ પરેડાં ગામ બાળી હુંટયું. આ વાતની જાણ
જવાસરાઉજીને થતાં તેઓએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યારે સરની પાલ
હુંટી સળગાવું ત્યારેજ શીર ઉપર પાલ ધારણ કરીશ. એવો નીચમ લેઈ
સરની પાલ ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાં પણ પાલવી લોકો તૈયાર થયુંનેજ બેઠા
હતા તેથી જતાંની સાથેજ તલવાર ચાલી તેમાં સેંકડો સરની પાલના
બીલ માર્યા ગયા જવાસ રાવતજી શ્રી ભીમસિંહે સરનીપાલ હુંટી સળ-
ગાવી ફતે મેળવી આ ઝગડામાં જવાસ તરફથી પરેડાના ભાયાત લાલ-
સિંહ તથા બે ભીસ્તી અને બીજા ત્રણ મકરાણી અને લડદા અંજલાયા
ના રાણાવત કુલ મળી આઠ આદમી કામ આવ્યા હતા.

ખાલસામાં વીલખનીપાલના બીલ લોકો સ્વતંત્ર થઈ હુંટ ચલાવતા
હતા તથા ઉદયપુર રાજ્યને હરવખત નુકશાન કરતા હતા અને તે લોકો
કોઈથી સર નહોતા થતા જેથી ખુદ મહારાણા શ્રી સ્વરૂપસિંહજીને જાતે
એ પાલ ઉપર ચડાઈ કરવાની ફરજ પડી તે તેખતે મહારાણાશ્રીએ જ-
વાસ રાઉજ ભીમસિંહજીને ઉપરની પાલ સર કરવા આવવા આમંત્રણ
કર્યું હતું જેથી સંવત ૧૯૦૯ માં જવાસ રાવતજી પોતાનું પાલવી લશ-
કર લેઈ વીલખની પાલ ઉપર ચડી ગયા અને મહારાણાશ્રી હજી નહોતા
ધધાર્યા તે પહેલાં રાવતજી ભીમસિંહજીએ જઈ વીલખનીપાલ સળગાવી

અરબાદ કરી તેના કેટલા એક મુખીઆઓના માર્ગ કાપી તોરણ બાંધ્યા અને કેટલાએકને જીવતા પકડી કેદ કર્યા હતા. તેટલામાં ખુદ મહારાણાશ્રીની સ્વારી પણ આવી પહોંચી. મહારાણાશ્રી બહાદુર ભીમસિંહના કાર્યથી બહુજ પ્રસન્ન થયા અને ધન્યવાદ આપી આપની સાથે માનપૂર્વક ઉદયપુર લઇ ગયા અને પોતાના સામે એકક દરીખાનામાં આપી તેમનું યોગ્ય સન્માન કરી બહુ દીવસ મીઝમૂની આપી ચાલતી વખત રાવજી સાહેબ તથા તેમની સાથેના કાઠારી તથા સરદારોને યોગ્ય સરપાવ આપી વિદાય આપી હતી. આ રાવજીનો દેહાંત સંવત ૧૯૧૪ ના જોડ સુદ ૧૧ ને રોજ થયો હતો.

મેરવસિંહજી—(નંબર ૭૩ ના પુત્ર)આ રાવજી શ્રી સંવત ૧૯૧૪ ના જોડવદ ૯ ને રોજ રાજ્ય ગાદીએ બીરાજ્યા; તેઓ બહુજ ઉદાર દાનેશ્વરી કવિ પંડિત તથા સુપાત્ર સાધુઓના કદર દાન હતા.

સંવત ૧૯૧૪ ની સાલમાં બંડખોર બીડ લોકોએ માટો બલવો ઉઠાવ્યો, તે વખતે ખેરવાડા છાવણી તથા ઇંગ્રેજ અમલદારો (એલકારો) નું રક્ષણ થવું અસંભવિત જાણવું વતું. છતાં જવાસ રાવજી સાહેબે પોતાના ધલાકાના બીડ તથા રાજપૂત સરદારો અને મુકરાણી લોકોનું સૈન્ય લેખ તુરત ખેરવાડા છાવણીનું રક્ષણ કરવા તથા ઇંગ્રેજ અમલદારોના પ્રાણ બચાવવા ખેરવાડા છાવણીમાં ગયા, અને ત્યાં કેટલો એક વખત રહી ગદર મચાવનાર બલવાખોરોના ત્રાસથી રક્ષણ કરી નામદાર શ્રી સરકાર ને ધણીજ ઉમદા મદદ કરી હતી. આવા ઉત્તમ અહેસાનના બદલામાં શ્રીમાન વાઇસરોય ગવરનર જનરલ કીસવરે હિંદે જવાસ રાવજી સાહેબ શ્રીને ધન્યવાદ આપી ખુશનુદીના એ પરવાના મોકલ્યા હતા. તે પરવાના તથા તેની સાથેના કાગળોની નીચે પ્રમાણે નકલો છે.*

૧ ઉદેપુર રાવજી શ્રી ભીમસિંહજીના સાથે કાઠારી કાદરજી તલાટી તથા કાઠારી કુમેરજી તે સીવાય સરદાર રાણાવત રાયસિંહજી, રાણાવત પ્રેમસિંહજી ઇત્યાદી ગયા હતા અને તે સહુનો મહારાણાશ્રીજી તરફથી યોગ્ય સત્કાર માનપૂર્વક સીરપાવ આપી કરવામાં આવ્યો હતો.

નંબર

॥ શ્રી રામજી ॥

૨૧૯ R. M. S. Annasly Sahib Hilly tractse.

❖॥ સીધશ્રી જવાસ સુમસ્થાને રાવજીશ્રી મેરોસિંહજી ઠાકુર શ્રી અમરસિંહજી જોગ સેરવાડે કી છાવણીસેં રાજેશ્રી કપતાંન અન

आ महा लयंकर गदरनी अंदर रावण साहेबे अमुद्य मद श्रीमान सरकार अहादुरने करी भेरवाडा छावणीनी अंदर तथा तेनी आसपास कोठारी पणु अलवाभोराने पेसवा दीधा नहोता ते वज्रते तेमना कामदार कोठारी कोदर तथा कुबेर तथा के जेआये उतम प्रकारे छावणीना रक्षण भाटे योजनाये करी हती जेथी श्रीमान सरकारे ते अनेने रपीआ २०० रोडडा तथा अेक अेक पाघडी छनामर्मा आपी धन्यवाद आप्ये हतो. तथा

सली साहेब बहादूर ली. सलाम बंचना अपरंच ॥ तुमने फीसादके दीनोमें श्री सरकार दोलत मदारके साथ खेर खुवाही करी और उसकी रपोट श्री सरकारमें हुइ, सो खेर खाहीके बदले दो सनंद बंदगान राजेश्री जनाब नवाब मौला अलकाब नायभुल सलतनत कीसवरे हिंद नवाब गवरनर जनरल साहेब बहादूर तथा एजंट साहेब बहादूर नवाब गवरनर जनरल राजपुताना की हजुरसें × × × × राजेश्री मेवाडके बडे साहेब बहादूरजीकेहमारे पासपहोंची सोहरतीनो सनंद इस कागजके साथ तुम्हारे पास भेजी हे सो श्री सरकार दोलत मदारकी इस कदर दानीके सुक्र गुजार होकर आयंदा इस तरेह खेर खुवाही करते रेहनां इस सीवाय तुम्हारे कोठारी कोदर तथा कुबेरकुं श्री सरकारसें दो पगडी वा दोसे २००)रुपीआ इनामके अता होकर हमारे पास आये हे इस वास्ते तुमकुं लीखा जाता हेके तुमही दो कोठारीयांको साथ लेकर खेरवाडेकी छावणीमें हमारे पास आवनांके तुम्हारे खेर इनामके रुपीआ तथा पगरी कोठारीयांकुं दी जावे और समाचार हमेशां लीखनां ता. १३ माहे जोलाइ सन १८६० इसवी श्रावण वदी १० १९१७ का मुकाम छावणी खेरवाडा—

नंबर

॥ श्री रामजी.

१५६

R. S. Taimp.

सीधश्री जवास सुभस्थाने रावजीश्री मेरोसिंहजी जोग राजे श्री मेजर टेलर साहेब बहादुर एजंट मेवाड लीं ॥ सलाम बंचसी

એક એક સકટીશીકેટ આપ્યું હતું.* તેની નકલ જોડમાં નીચે પ્રમાણે છે.

સંવત ૧૮૧૬ ની સાલમાં ઠાકોરશ્રી દોલતસિંહજીની છત્રી આવલવાડે ખનાવી હમરો રૂપીઆ ખર્ચ કરી પંરણાવી હતી.

અપ્રંચ । इन दीनोमें सनंद खुशनुदीए. मीजाज बंदगान राजेश्री जनाब मोआला अलकाब नवाब सलतनत नवाब गवस्नर जनरल बहादुर साहेब कीसवरे हिंद बनाम तुम्हारे जो खेर खुवाही तुमने अइआंम....श्री सरकार दोलत मदारके साथ कीयाथा और इसकी इतला राजेश्री बुरक साहेब बहादुरजीने सरकारमें की उसपर खुश मंदी मीजाज फरमाकर सनंद मजकुर इनायत फरमाया हे वो मार-फत राजेश्री कपतान इन चली साहेब बहादुर तुम्हारे पास पहोंचा वेगा इस वास्ते तुमकुं लीखा जाता हेके तुमश्री सरकारदोलत मदारके इस कदरदानीकुं मशहुर रहो और हमेशां खेर खुवाही करते रहेना. फक्त और समाचार हमेशां लीं ॥ १९१७ असाड वदी १ ता. ४ जुन १८६० इसवी मुकाम छावणी नीमच सोमवार.

નંબર

* ॥ श्री रामजी.

૬૯

R. S. Taimp.

राजेश्री राबरटलु असमेजर टेलर साहेब बहादुरजी लीखा बनाम गदरका दातालके ज्वास अप्रंच ॥ इन दीनोमें सनंद खुशनुदीये मीजाज बंदगान राजेश्री जनाब मोआला अलकाब नवाब सलतनत नवाब गवरनर जनरल साहेब बहादुर कीसवरे हिंद बनाम

સંવત ૧૯૨૩ ની સાલમાં રાવજી પોતાની ખરાત (જન) લેખ વાસ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં વીજાવાડાના આજી રાજસાહેબે પોતાની સરહદમાં ખરાતનું નગરું (ડંકા) બંધ કરાવવા જોખીશ કરી પરંતુ રાવજી સાહેબની ખરાતનું જોર જોઈ વાસથી વળતાં ડંકા બંધ કરવા માટે આ સપાસના ૬૦ અલા સરદારોની કાટડીઓને આમંત્રણ કરી બોલાવ્યા હતા.

વાસમાં રાવજી સાહેબના લગ્ન થયાં ત્યારે આ ચૈહાણુ દાનવીર કદરદાનની નામના સાલિળી અસંખ્ય યાચકો તથા ચારણુ ભાટ અને કવિઓના સમુહ ચારે તરફથી આવ્યા હતા તે વખતે દાન (ત્યાગ) ચુકાવવા માટે ભોગજી નામના કોઠારીએ દાત ચુકાવવા માંડી તે વખતે એક એક યાચકે દસ દસ દેડકાંઓ સાથે રાખી દેડકાંઓની દાત લેવા લાગ્યા તે વખતે ભોગજી કોઠારીએ દેડકાંની પણુ દાત આપી આખીરમાં પૈસાની તંગી થઇ ત્યારે પોતાના હાથનાં સુવર્ણના કડાંઓ અને બીજા દાગીનાઓ કાપી કાપી દાનમાં આપ્યા; તે વખતે એક કવિએ ભોગજીની પ્રશંસાનો નીચે પ્રમાણે સારઠો કહ્યો હતો.

સોરઠા.

પંડુ પચરંગી, ઉમે અરે આથમે ।

સમવડ શેઠાળી. ભોગાજ્યું જાયો મલો ॥

જ્યારે જવાસ તરફ ખરાત રવાના થઇ ત્યારે નમામ ભુમટ સર-

તુમ્હારે જો સ્વેર સુવાહો તુમને અહીયામ મુકસદમેં શ્રી સરકાર દોલત મદારકે સાથ કીયાથા ઔર ઉસકી ઇતલા રાજેશ્રી બુરક સાહેબ બહાદૂરને સરકારમેં કી ઇસપર સુશમંદી મીજાજ ફરમાકર ઇનામ રૂપીઆ ૨૦૦) દોસો વ દોપગડી ઇનાયત ફરમાયા હે વો મારફત કપતાનુ ઇનસલી સાહેબ બહાદૂર મેં સનંદ તુમાહેરે પાસ પોહોચેંગા ઇસ વાસ્તે તુમકું લીખા જાતા હેકે તુમશ્રી સરકાર દોલત મદારકે ઇસ કદર દાનીકું તસકુર હોકર હમેશાં સ્વેર સુવાહી કરતે રહેનાં ફક્ત તા. ૪ જુન સન ૧૮૬૦ કી અસાડ વડી ૧ ૧૯૧૭ સંવત મુકામ છાવળી નીમચ સોમવાર.

દારોને જાલાઓની સાથે તકરાર થશે એવો સંભવ હતો જેથી કેટલાએક જુમટ સરદારો પણ ખરાતની સાથે ચાલ્યા હતા વિદ્યાવાડના રાજસાહેબથી ગંધ વખત નગારાં બંધ નહોતા થયાં જેથી તેઓ પણ ઉશ્કેરાઈ રહ્યા હતા અને તેમણે પણ કેટલાએક સરદારોને પોતાની કુમકે બોલાવ્યાં હતા.

અલ્પ સમયમાં રાવ ભેરવસિંહજીની ખરાત જાલાઓની સરહદમાં આવી પહોંચી તે વખતે ચાલ્યા ઠાકોર શ્રી પરબતસિંહજી પોતાનો ઘોડો આગળ દોડાવી નગારીને જોસથી ડાંકો બજાવવા હુકમ કર્યો અને વીર હાક મારી જાલા સરદારો સાંભળે તેમ કહ્યું કે જેઓને મનમાં ઉમેદ હોય તે ખુશીથી ચાલ્યા આવો અને અમારી ખરાતનો ડાંકો બંધ કરાવો.

જાલા સરદારોની સાથે ખરાત જતાં જે કાંઈ હીલચાલ થઈ હતી તે વાતની જાણ જવાસમાં માણસાહેબને થતાં તુરંતજ તેમણે રાતોરાત સગવાડાની પાલના બહાદુર ભીલો તથા ખીખ કેટલાએક ભીલોને બોલાવી મરવું યા મારવું એવા દ્રઢ નીશ્ચયથી પ્રતિજ્ઞાઓ આપી રાતોરાત વીજાવાડ તરફ રવાના કર્યા હતા.

જે વખતે ખરાત જાલાઓની સરહદમાં ડાંકો બજાવતી નીકળી તેજ વખતે સગવાડના ભીલનું લશ્કર ટીડતી માફક આવી પહોંચ્યું. આ વખતે જુમટ સરદારોની ભૂંકુટીઓમાં વીરતા જીવરાઈ રહેલી હતી જેથી કાયરોના મનમાં બય ઉત્પન્ન થતો હતો. ખરેખર તે વખતની સ્થિતિ બય ભરેલીજ હતી.

વીર વિભૂષીત ચાહુઆન કુલ તીલક ભેરવસિંહજીએ પણ ભેરવ રૂપ ધારણ કર્યું હતું અને જાલાઓનો યત્નીયીત પણ ડર નહિં રાખતાં એકની વતી બે ડાંકાઓ બજાવવા નગારીને હુકમ આપ્યો ઉભય તરફનાં અસંખ્ય સૈનિકો ખુલી સમશેરોથી દ્રષ્ટિગોચર પડવા લાગ્યા તે વખતે અડગ બહાદુર સગવાડાની પાલના બહાદુર ભીલો તલવારો લઈ નાચતા કુદતા ખરાતને ફરતા રહી ચાલવા લાગ્યા. વીર ભેરવસિંહે પણ સહસ્રો સજી લીધાં હતાં આવો લડાઈનો અમુલ્ય સમય ધૈર્યે આપ્યો છે એમ જાણી ચાહુઆન વીરો પોતાના ઘોડાઓને કુદાવતા ખુલા સહસ્રો સહિત ચાલવા લાગ્યા.

જાલાઓએ અગાઉથી તમામ ગોઠવણી કરી અસંખ્ય સૈન્ય એકઠું કર્યું હતું પરંતુ ચાહુઆન બટ ભેરવસિંહનું સ્વરૂપ તથા તેની આકૃતિ કાળ સમાન ભયાનક જોઈ તમામ કંપવા લાગ્યા ઠાક પણ એક સ્વાલ કરવાને

માટે હિંમતવાન થયો નહિં અને રાવતજીએ એ લોકોના સાબળતા કહ્યું કે જેને અમારો ટંકો અંધ કરવા ઉમેદ હોય તે ખુશીથી ચાલ્યા આવો એમ કહી નગરચીને જેસથી ડંકો બળવવા હુકમ આપી રવાના થઇ ઘેર જ્ય જ્યકાર કરતાં પધાર્યા હતા. આરાવતજીને દેહાંત સંવત ૧૯૩૦ ના માગશીર શુદ્ધ ૬ મે દીવસ થયો.

અમરસિંહજી—(નં. ૭૩ ના નાનાભાઈ તથા નં. ૭૪ ના દત્તક પુત્ર) રાક્ષતજી બેરવસિંહજીનો ખીન પુત્રે દેહાંત થવાથી આવલવાડાવાળા ઠાકોર દોલતસિંહજીના ખીજા નંઅરના કુંવર અમરસિંહજી સંવત ૧૯૩૦ ના પોશ્વ સુદ ૭ ને રોજ ગાદીએ બેઠા.

સંવત ૧૯૩૭ ની સાલમાં કામદારોની કચેરી સુશોભીત સ્થીતિમાં લાવવા માટે નવી કચેરી (દરીખાનું) બનાવી અને અંદર હાંડી બુમર ઇત્યાદી વસ્તુઓથી સુશોભીત કરી.

સંવત ૧૯૩૭ ની સાલમાં મેવાડ વાગડ અને ખડક દેશના બીજા લોકોએ મોટું દંગલ મચાવી દરેક જગોએ અશાંતિ ફેલાવી મેવાડ દર-બારના થાણાં હુંટી ઉજડ કર્યા અને ખેરવાડા ઊવણી સળગાવી હુંટવાના ઉદ્દેશમાં હતા તે વખતે કર્નલ બીલીયેર સાહેબે જવાસ રાવતજી સાહેબનો આશ્રય માગ્યો તે વખતે જવાસરાવ અમરસિંહે પોતાના ખડક પ્રદેશના તમામ બીલોને દાખ તથા સમજુતી આપી કાણુમાં રાખ્યા હતા તથા પોતે ખુદખેરવાડા ઊવણીના રક્ષણ માટે ખેરવાડે પોતાના સૈન્ય સાથે રહી ખેરવાડાની ઊવણીનું રક્ષણ કર્યું હતું.^૧

૧ ઉપર જણાવેલી ગવરમેંટ પ્રત્યે જવાસના મહારાજાઓની સુદ્ધ ભક્તિ જોઈ ગવરમેંટ સરકારે મહારાવશ્રી બીમસિંહજીએ ગવરમેંટ સરકારને મદદ કરેલી તે બદલ શ્રીમાન સરકારે ખેરવાડા કેમ્પથી બતોર ઠંકરાત એકસો રૂપીઆ મહોવર મળતા હતા તે કોઈ કારણથી અંધ થયા હતા તે પાછા મળવા માટે નીચેનો પરવાનો ગવરમેંટ સરકારે જવાસના રાવજીને મોકલી આપી પાછા ઉપરના રૂપીઆ આપવા શરૂ કર્યા હતા.

નંબર.

૪૯.

॥ શ્રી રામજી. ॥

॥ સીંઘશ્રી જવાસ સુમસ્થાને રાવજી શ્રી અમરસિંહજી જોગ

સંવત ૧૯૩૮ ની સાલમાં જવાસના દરબારને (રાવળાને) પાછા
ળના પહાડ તરફની દિપાલ કીલા જેવી બનાવી તથા દરબારમાં સુંદર
ચોક બનાવ્યો.

સંવત ૧૯૩૮ ની સાલમાં સ્વસ્થાન પહાડાની સરહદનાં નવાં
ધરાં તથા અહીંની આવલવાડાની સરહદ વિષે મોટી તંકરાર ઉભી
થઇ તે વખતે ઉભય પક્ષમાં વિરોધ પડી જવાથી સલાહ મુજબ નહિં
અને અને પક્ષના મળી ઝુનુ ઉપર આવી ૬૦૦૦ જહાજર
માણસો એકઠાં થઇ મારામારી કરવા તૈયાર થયાં. આ વાતની જાણ
ખેરવાડા જાવણીમાં થતાં કર્નલ કાનોલી સાહેબ બહાદુરે તુરત ત્યાં જઇ
તે જમીનનો ફેંસલો કરી ઉભયપક્ષના માણસોને વીખેરી નાંખ્યાં હતાં. તે
વખતે જવાસ તરફથી રાવ અમરસિંહજી તથા પહાડા તરફથી રાવ
લજમનસિંહજી પણ હથીઆરો ખાંધી ત્યાં હાજર થયા હતા.

સંવત ૧૯૪૩ ની સાલમાં દરીખાનાના ચોકની નીચે ઘોડાઓને માટે
એક જગ્યા પાયગા બનાવવામાં આવી. સંવત ૧૯૪૮ ની સાલમાં પોતાને
સંતતિ નહિં હોવાના કારણથી પોતાના પીત્રાઇ ભાઇ કે જેઓ થાણા
સ્વસ્થાનના ઠાકોર પરખતસિંહજી હતા તેમના વડીલ કુમારશ્રી રતનસિંહજી
કે જેઓ શ્રીમાન કુમારશ્રીનો જન્મ સંવત ૧૯૩૪ ના અસાડ સુદ ૯ નો
થયો હતો તેઓની લઘુ અવસ્થાના પ્રમાણમાં તેમની દીવ્ય ચક્ષુઓમાં
ક્ષાત્ર ધર્મના ઉદાર ગુણનું અવલોકન કરી મહારાઓશ્રી અમરસિંહજીએ

રાજેશ્રી કનરેલ સી. આર. બીલીઅર સાહેબ બહાદુર પોલેટીકાલ
સુપ્રીટેન્ટ હીલીટી રાકટીસ મેવાડ, લી।. સલામ બંચના અપ્રંચ ।
પીછલે દીનોમેં બઅહીયામ ફીસાદ મીલાંનને કીયા जब तुमने बहोत
खेर खुवाहीके साथ मदद दी और हरएक काममें मदद देनेकुं मुस-
देद रहे इस वास्ते उन वांतो पर गौर करके हमने सीरकारमें
लीखा और तुमारा नाम पलटणमें जीस तरेहसें ऐसतरथा एसे हो
जावे चुनावे व मुजब लीखनेसें मंजुर हुवा इस वास्ते हम बहोत
खुशीके साथ तुमकुं ये खबर देते हे सो जानना और सम्मचार
हमेसां लीखाना. ता. २४ माहे जनवरी सन १८८२ दीन मु।. देरोल.

શ્રીમાન ચૌહાણ કુલવિભુષણ મહારાવ શ્રી

રતનસિંહજી બહાદુર, સ્વસ્થાન શ્રી જવાસ.

લક્ષ્મી આર્ટ, લાયખજા, મુંબઈ.

શ્રીમાન નામદાર ગવર્મેન્ટ સરકારશ્રીની પરવાનગી મેળવી અને તે પરવાનગીનો શ્રીમાન સરકારે સ્વીકાર કરી કર્નલ ખીગનેલ સાહેબ બહાદુરને ખેરવાડા હાવણી લખી જણાવ્યું, જેથી જવાસના મહારાઓ અમરસિંહ, થાણા ઠાકોર પરબતસિંહજી, જવાસના કામદાર પરાગચંદજી તથા બાબુજી લાલાજી, સુમેદાર, જમાદાર ઇત્યાદી ફટલીએક પ્રજાવર્ગની રૂઆર્માં ખીગનેલ સાહેબે ઉભા થઈ કુમારશ્રી રતનસિંહજી તેના પીતાના ખોળામાં બેઠા હતા તેમનો હાથ ઝાલી અમરસિંહજીના ખોળામાં (ગોદમાં) બેસાડ્યા ત્યારબાદ અતર પાન, સોપારી ઇત્યાદી સભામાં બેસનાર સદ્ગ્રહસ્થાને આપ્યા બાદ સભા વિસરજન કરવામાં આવી હતી.

મહારાવશ્રી અમરસિંહજી સંવત ૧૯૫૦ ના માહ વદી ૬ તા. ૨૪ ફેબ્રુવારી સન ૧૮૮૪ માં દેવ થયા.

શ્રીમાન મહારાવ શ્રી રતનસિંહજી બહાદુર વિદ્યમાન રાવજી સાહેબ.

(નં.-૭૫ ના દત્તપુત્ર.)

આ વિદ્યમાન રાવજી સાહેબ વી. સં. ૧૯૫૦ ના ફાલ્ગુન સુદી એકમને રોજ જવાસની રાજ્ય ગાદીએ ખીરાજ્યા*પરંતુ તેઓ નામદારશ્રીની

❖|| શ્રી રામજી.

નંબર ૮૩૦.

R. H. Coli Caple.

offg. Political Suprintendent hilly
tracts Mewar.

|| સીધ શ્રી જવાસ સુમ્મસ્થાને રાવજીશ્રી રતનસિંહજી જોગ રાજેશ્રી કપતાન આર. એ. કોલ સાહેબ બહાદુર પોલીટીકલ સુપ્રીટેન્ડ હીલીટી રાકટીસ મેવાડ લી. સલામ બંચના અપ્રંચ । જવાસકે ઠી-

યોગ્ય ઉમર નહિ હોવાના કારણથી નામદાર ઇંગ્રેજ સરકારની સલાહથી માણસાહેબશ્રી તથા ફાદારી પ્રાગચંદ્ર કારખાનાના રાજ્ય વહિવટ ચલાવતા હતા.

સંવત ૧૯૫૨ ના મહા સુદી ૧૫ને રોજ રાવજીશ્રી બેરવસિંહજીની છત્રી જવાસમાં બનાવી તેની અંદર મહાદેવની સ્થાપના કરી. રૂ. ૨૫૦૦ નું ખર્ચ કરી છત્રી પરણાવવામાં આવી. તથા તેજ અરસામાં મરહુમ મહારાવ અમરસિંહજીની છત્રી બાવલવાડા મહાલમાં બનાવી તે છત્રીમાં પણ મહાદેવની સ્થાપના કરી રૂ. ૩૫૦૦ (૨૦૦૦) બેહનરનું ખર્ચ કરી છત્રી ધામધુમથી પરણાવવામાં આવી.

સંવત ૧૯૫૨ ના વૈશાક સુદી ૩ ને રોજ શ્રીમાન રાવજીશ્રી રતન સિંહજીએ પોતાના લગ્ન સ્વસ્થાન પાનરવાના સોલંકી રાણાજી બવાની સિંહજીના કુંવરીશ્રી જોતકુંવર સોલંકીજીના સાથે ઉત્સવ પૂર્વક લગ્ન કર્યાં, અને રૂ. (૭૫૦૦) સાડાસાતહજાર ભાટ, ચારણુ, ઇત્યાદી યાચક વર્ગને દાતારી (ધનામ) ઇત્યાદીના વહેંચી ધામધુમની સાથે ખરાત લઈ જવાસ પધાર્યા.

સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં ખેરવાડા છાવણીમાં હવેલી બનાવવી શરૂ કરેલી તે હવેલી સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં રૂ. (૩૦૦૦) ત્રણ હજારને આશરે ખર્ચ કરી પૂર્ણ કરવામાં આવી.

રૈયતની સુખાકારી તથા જનવરોની મુશીબતને દૂર કરવા માટે જવાસથી ખેરવાડા છાવણી સુધી રૂ. ૫૫૦૦ થી પણ વધારે ખર્ચ કરી પાકી સડક બનાવવામાં આવી.

સંવત ૧૯૫૪-૫૫ ની સાલમાં રાજમહેલને સુશોભિત સ્થિતિમાં લાવવા માટે કચેરીના સામેના મહેલનું મરામત કામ લગભગ રૂ. (૭૦૦૦) સાતહજારનું ખર્ચ કરી કરવામાં આવ્યું છે. તથા સંવત ૧૯૫૪ની સાલમાં દરબાર ગઢનો નવો દરવાજો બનાવવામાં આવ્યો. તથા તેજ સાલમાં સોમ નદીના કીનારા ઉપર એક સુંદર બગીચો (ઉદ્યાન) બનાવવામાં

કાને પરતુષ મુકરર હુવે इस वास्ते श्री सरकार की तरफसे पगडी वो दुपटा बाबु लखयीचंदजीके साथ भेजा हे और समाचार हमेशा लीखावना ता. ९ माहे जुन १८९४ इसवी मु. छावणी खेरवाडा.

आये। अने तेनी अंदर उतम वाव जनावी. संवत १८५५-५६ नी सालमां रावण साहेबने कुल अपत्यार जमी उठाडी नामदार गवरमेंट सरकारे जवास स्वस्थाननो सोप्यो.*

संवत १८५६ नी सालमां महा दुकाण पडवाथी गरीब पालवी रैयतना रक्षायें कटीआला नामनुं तलाव के जे जवासथी अेक माधवने आश्वरे दुर छे तेने पाकुं जनावी दुकाणना जुपमराथी भरती गरीब प्रजनुं रक्षाय करी प्रज वर्गनो आशीरवाद भेज्यो तथा धधरी प्रसन्न ताने पात्र थया छे अने अेज सालमां फेटलाअेक पहाडी ररता साइ कराव्या तथा फेटलाअेक अेवां परचुटन पाधि कामे कडाडवामां आव्या हता. उपर जष्यावेला दुकाणना दुःपहायक प्रसंगमां ओछामां ओछा इ. ५०००० पयासहजार रैयतना पोषण अर्थे आ दयाणु रावण साहेबे भर्था हता.

संवत १८५८ नी सालमां पणु दुकाण पडवाथी गरीब प्रजनुं

॥ श्री रामजी.

नंबर ९६२.

C. Hitten Dossin Meojer.

30—8—0

Political Suprintindent hilly tract mewar.

॥ सीध श्री जवास सुभस्थाने रावजी श्री रतनसिंहजी जोग्य राजेश्री मेजर सी. हटन डॉसन साहब बहादुर पोलीटीकल सुप्रीन्टेंड हीलटी राकटेस मेवाड ली. सलाम बंचना अपंच । बजवाब कागज तुम्हारे ता. १९ जुन सन १९०० को मीले अखत्यार ठीकाने के लीये इस लीये तुमको लीखा जाता हेके तुम सनबलु गतको पहोच गये और अपने ठीकानेका बंदोबस्त कर सकते हे. इस वास्ते तुमको इतला दी जाती हेके अब आयंदा तुमारे ठीकानेका हीसाब महेकमे हाजामें भेजनेकी कुच्छ जरूरत नहिं हे और हर वख्त मुलाकाते होनेके तुमारे इलाके के धारेमें जबानी गुप्त गु करेंगे समाचार हमेशां लीखना ता. २९ अगस्त १९०० इसवी मु. खेरवाडा छावणी,

રક્ષણ કરવા માટે બાંધ કામ ખોલવામાં આવ્યાં હતાં. તેમાં મુખ્ય કાનુ-
વાડાનું તળાવ બંધાવવામાં આવ્યું હતું. આ સાલમાં ભયંકર દુશ્કાલ
હોવાથી ગવર્નમેંટશ્રી સરકાર બહાદુર પાસેથી કરજે રૂપિયા ઉપાડીને પણ
પોતાનાં ખર્ચા તુલ્ય પ્રજાવર્ગને દુરભક્ષ કાળના મુખથી બચાવ કર્યો હતો.

આગળ જણાવેલા રાવશ્રી વાઘજીના સમયમાં લાખો રૂપિયા
ખર્ચ કરી રાજમંદીર બનાવવામાં આવેલું હતું તે મંદીરનો જીર્ણોદ્ધાર કરી
તેની અંદર રામ, સીતા, હનુમાન, ગણપતી દલાદી મુર્તિઓની વિધીયુક્ત
સ્થાપના મોટી ધામધૂમ કરવામાં આવી અને તે દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા
ખર્ચમાં રૂ. (૨૫૦૦) અઢીહજાર ખર્ચ કરવામાં આવ્યું છે.

સંવત ૧૯૫૯ ના વૈશાક સુદી ૭ ને રોજ રાજ્યગુરૂના મઠમાં એક
લીંગજી મહાદેવની પંચમુખી મુર્તિની સ્થાપના કરવામાં આવી. તથા સંવત
૧૯૬૩ ની સાલમાં ઉપર જણાવેલા બગીચાની શેઠામાં વૃદ્ધિ કરવા માટે
એક નાનો દેશી કારીગરીનો સુંદર બંગલો બનાવવામાં આવ્યો.

સંવત ૧૯૬૩ ની સાલમાં જેષ્ઠ સુદી ૧૦ ને રોજ શ્રીમાન રાવજીશ્રી
રતનસિંહજીએ પોતાના લગ્ન ઓગણાના સોલંકી રાવજી અમરસિંહજીની
કુવંરીશ્રી પ્રતાપ કુવંરી સાથે કર્યો.

સંવત ૧૯૬૫ ની સાલમાં જુથરી ગામના પાસે ગાયોના રક્ષણોર્થે
ગૌશાળા બનાવવામાં આવી છે. તથા ત્યાં એક સુંદર વાવ બને છે.

સંવત ૧૯૬૮ (ઇ. સ. ૧૯૧૨) માં હિંદના શહેનશાહ નામદાર
સાર્વ ભોમ પતિ મહારાજ ધીરાજ જર્જ દીક્ષિતના ૧૫૮ ઉપર બીરાજ-
માન થયા તે ઉત્તમ પ્રસંગે ભૂમટના તમામ સ્વસ્થાનોની ઉત્તમ રાજ્ય
ભક્તીની તારીફ ખુદ શહેનશાહે સાંભળી તેઓના ઉપર સંવત ૧૯૫૬-
૫૮ ના દુશ્કાળનું જે કર્જ હતું તે માફ કર્યું.

ઉપરના મંગળીક પ્રસંગે ભુમટ સરદારોએ એક મુખારક બાદીનો
પત્ર રાજેશ્રી પોલીટીકલ સુપ્રોટેન્ડ સાહેબ બહાદુરની મારફત શ્રીમાન હિં-
દના શહેનશાહ મહારાજ જર્જને મોકલાવ્યો હતા.

સં. ૧૯૭૦ ના વૈશાક સુદી ૧૧ ને રોજ શ્રીમાન રાવજી સાહેબ-
નાં શુભ લગ્ન માદડીના શીશોદીબા દાકારશ્રી પ્રતાપસિંહજીના કુવંરીશ્રી
જમના કુવંરથી થયાં.

સંવત ૧૯૭૨ ના જેઠ વદી ૭ ને રોજ આ ગ્રંથના કર્તા મોરબીના

રહેવાર્થી રાજ્ય ગેર કવિ નાનજી પુરષોત્તમ ઉપનામ કક્ષાત કવિને માન પૂર્વક બોલાવી તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે બરદાસ કરી આ “ચૌહુઆન કદપદુમ” નામનો ગ્રંથ લખવા પ્રેમપૂર્વક આજ્ઞા કરી આ ગ્રંથ લખવા પહેલાં શિક્ષા લેખ, અધાટ, તામ્રપત્રે પરવાના તથા દંત કથાઓ ઇત્યાદી જે જે સાધનની જરૂર પડી તે સમગ્રી પુરી પાડવા માટે ખુદ શ્રીમાન રાવજી સાહેબે તન, મન અને ધનથી પુરી પાડી આ ગ્રંથ લખાવેલો શરૂ કરાવ્યો હતો. સંવત ૧૬૭૩ ના શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને રોજ માદીવાળાં રાણીશ્રી શીશોદણીજી જન્મના કુંવરથી પાટવી કુમારશ્રી નેહાજત સિંહજીનો જન્મ થયો. તે પ્રસંગે જવાસપટા બ્રાહ્મણોને એક વરસને માટે ધર વેરો માફ કરવામાં આવ્યો તથા ખીજા રૂ. ૧૦૦૦૦ દસ હજાર ધર્માદા વાપરવામાં આવ્યા હતા તથા મોટો ઉત્સવ થયો હતો.

સંવત ૧૬૭૩ ના માહ માસમાં આ ગ્રંથ કર્તાએ રાવજી સાહેબની આજ્ઞાથી કાઠોઆવાડમાં ધાંગધ્રાની રાજ્ય ગાદીથી ઉતરેલા વઢવાણ હાકોર સાહેબના મોજે વણા વાળા લાયત જાતે ઝાલા સરદાર હાકોરશ્રી બાલસિંહજીનાં કુવરીશ્રી રાજકુંવર બાનો સખંધ શ્રીમાન જવાસ રાવજીશ્રી રતનસિંહજીથી કર્યો, આ ઉપરના સખંધના પ્રસંગમાં જવાસ તરફથી કાઠોરી અખેચંદજી પણ વણે આવ્યા હતા સખંધ થયા પછી તુરત ફાગણ સુદ ૬ ને રોજ શ્રીમાનના લગ્ન થયા છે. એજ સાલમાં ફાગણ સુદ ૧૫ ને રોજ યુવરાજ કુમારશ્રી નેહાજત સિંહજીના દુઢના ઉત્તમ પ્રસંગે શ્રીમાનના રીસ્તદાર (સગાં વહાલાં) તથા તેમના પટાના સદગ્રહસ્થો, રૈયત તથા સરદારો અને બહાર ગામના કેટલાએક મીજમાનો તે શીવાય ચારણ, ભાટ, કવિ પંડિતો અને ગાયક લોકોનો સમુહ એકઠો થયો હતો તે સર્વનો શ્રીમાન ઉદારરાવજી સાહેબે યોગ્ય સત્કાર કરી સરપાવ તથા ઇનામ આપવામાં આવ્યાં હતાં આ મંગળીક પ્રસંગમાં જવાસની લગ્નતા અને શ્રીમાનની ઉદારતાનું દીગદર્શન ઉત્તમ પ્રકારે થતું હતું. આ લગ્ન મહોત્સવને પ્રસંગે કમમાં કમ રૂ. ૨૦૦૦૦) વાંસ હજાર ખર્ચ કરવામાં આવ્યા હતા.

ઉપરના મંગળીક પ્રસંગ ઉપર શ્રીમાનનાં સગાં સખંધી તથા ખીજાં કેટલા એક મીજમાનો આ ઉત્તમ પ્રસંગનો લાભ લેવા માટે આવ્યા હતા. તે વખતે એક લગ્ન દરમિયાન ભરવામાં આવ્યો જેની અંદર તગામ રાજ્યુતી રીવાજનો ઉત્તમ ઠાઠ જોવામાં આવતો હતો. ને વખતે ખુદ શ્રીમાન રાવજી સાહેબે આ ગ્રંથવિષે તથા કર્તાના શ્રમવિષે કેટલી એક પ્રશંસા

કરી કહ્યું કે આપે જે મારા ચૌહાણ વંશનો ઇતિહાસ લખ્યો છે તેનો અદ્દપ બદલો પણ મારાથી અપાય તેમ નથી અને જે કાંઈ આ વખતે હું આપું છું તેને આપ લક્ષ પસાવ માનશો. એમ કહી તેમના દીવાન સાહેબશ્રી પુનમચંદળના સામી નજર કરતાં તેઓશ્રીએ ઉઝા થઇ નીચે મુજબ ભાષણ કર્યું કે શ્રીમાન મહારાઓશ્રી રતનસિંહજી સાહેબ બહાદુરની આજ્ઞાથી “ ચૌહાણ કદપદુમના ” કર્તા પંડિતજી નાનજી પુરુષોત્તમ મોરબી નીવાશીને આજ રોજ લક્ષ પસાવ આપવામાં આવે છે. અને તે લક્ષ પસાવમાં બે ગામ મોજે ખાતી આ લીંબડી તથા ધારપુર.^૧ આપ તથા આપના વંશ તથા વારસને વંશ પરંપરાને માટે બક્ષાસ આપવામાં આવે છે અને આપશ્રીને કવિરાજશ્રીનું પદ આપી અહિંના આજથી રાજ કવિની પદવી આપવામાં આવી છે. તથા શ. ૧૫ અંકે પનરનો પગાર દર મહીને આજ રોજથી રાજ કવિ તરીકે સ્વસ્થાન તરફથી તમોને આપવામાં આવશે અને તે પગાર તમો તથા તમારા વંશ તથા વારસને પણ આપવામાં આવશે. એમ કહી બેસી ગયા ત્યારમાદ સુવર્ણના દાગીનાં પોશાક તથા અમુક રકમ રોકડ આપી ત્યારે અંથકર્તાએ તેઓશ્રીને ઉપકાર માન્યો બાદ શ્રીમાન રાવજી સાહેબે ઉઝા થઇ અંથ કર્તાનો હાથ ઝાંઝા કચેરીથી નીચે ઉતરી હાથાઉપર બેસાડી ગાજતે વાજતે તેમના મુંકામ ઉપર મોકલવામાં આવ્યા.

આવા ઉદાર દાનવીર આપણી આ જનની ભારતભુમિમાં ઉત્પન્ન

૧ ઉપર જણાવેલ અંથકર્તાને મોજે ખાતી આ લીંબડી તથા ધારપુરનો પાકો લેખ સંવત ૧૯૭૩ ના ચૈત્ર વદી ૭ તા. ૧૪-૪-૧૭ સનીવારને રાજ સ્વસ્થાન જવાસની મહેર તથા ખુદરાવજી શ્રી રતનસિંહજીની સાજતની મહેર તથા કામદાર શ્રી પુનમચંદળના દસકતવાળો નં. ૨૫૬ નો લખી આપવામાં આવ્યો. તથા ઉપર મુજબ સહી શીક્ષાવાળો શ. ૧૫) પનર ના દર મહીને પગારનો રાજકવિ તરીકે પરવાનો નંબર ૨૫૮નો તથા ખુદ જવાસમાં રહેવાના મકાનનો પણ ઉપર મુજબ સહી શીક્ષાવાળો લેખ નંબર ૨૫૭ નો કરી આપવામાં આવ્યો. આ ઉપરના ત્રણ લેખ અંથકર્તાને તથા તેમના વંશવારસને વંશપરંપરાને માટે કરી આપેલા છે.

૨ જે હાથી ઉપર અંથકર્તાને બેસાડી તેમના મકાન ઉપર ગાજતે વાજતે લઇ જવામાં આવ્યા હતા તે હાથીની રોકડ અમુક કીમત પણ આપવામાં આવી હતી.

धाओ। अने दीन प्रतिदीन कवि कविहोनी कहर शुभ भारतवर्षनी अव्य-
तामा वधारे करे असी मारी जगत कर्ता प्रत्ये दीन प्रार्थना छे.

आशीरवाद.

कवित.

महां भाग्यशाली भूप रविसो प्रताप तेरो ।
दुष्ट जन देखीके उलूक ज्यों डरें रहो ॥
तेरे दिव्य दान आनधाराधरधार तातें ।
सूम सरदारसो जवासा ज्यों जरे रहो ॥
कहे कवि क्लान्त अमरेशके सु नंद चंद ।
भुवन अखंड रिद्ध सिद्ध सैं भरे रहो ॥
चहुआन कुल चारु रत्न महारावनीके ।
शत्रुके कीरिट तेरे पावमें परे रहो ॥ १ ॥

वसुधा बिदीत तेरो बीरद बेहद रहो ।
भुतलमें कविश्वर भावसैं भने रहो ॥
कहे कवि क्लान्त तेरे बुलंद सीतारे हेर ।
जेते शत्रु तेरे ते ते सोकमें सने रहो ॥
करुना निधान कुल भान प्रभुताकेधाम ।
सुजशके तंबु जंबु द्विपमें तने रहो ॥
दील्लिश्वर पीथलके बंश रतनेश भूप ।
श्री हरी सदाय तेगी बेलपें बने रहो ॥ २ ॥

पूरन प्रतापी तेरी प्रभुता अनंत लखी ।
संत शीलवंत गुनवंत गुन गाते हे ॥

सोइ प्रभुताको लखी पाजी इतराजी होत ।
 और दगा बाजी खल लंपट लूकाते हे ॥
 कहे कवि क्लान्त सुख पावत सुबुद्धिवान ।
 हिमत बहादुर हमेश हरखाते हे ॥
 जवासके पति प्रतापी श्री रतनेश तोकुं ।
 एते नर चाहते हे न एते नर चाहते हे ॥ ३ ॥

सन्मुख गनेश रिद्धि सिद्धि बर दातालसै ।
 प्रतिदीन मोद पाय रच्छीत रमेश हे ॥
 क्लान्त कवि आशापुरा सहित बीराजमान ।
 चार फल दायक सु सहाये महेश हे ॥
 प्रबल प्रताप उग्र तपको अंजाम ए सो ।
 पूरन मनोरथमें बीघ्नको न लेश हे ॥
 सत्य बाक बानी मेघा आदी लों नरेन्द्र रत्न ।
 हाजीर तिहोर पास रहत हमेश हे ॥ ४ ॥

दोहा.

चढ़त कला ज्यों चंदकी, सप्तमीकी निरधार ।
 तैसें कला चुब तेजकी, बढो सदा उजीयार ॥ ५ ॥
 सतंजीव शतयुग रहो, भूप रत्न चहुआन ।
 आशीश एही कवि क्लान्तकी, सतत होहू कल्यान ॥ ६ ॥

સ્વસ્થાન શ્રી જવાસ તાબાના ભાયાતો અને તેમના ગામોનું લીખ્દ.

નંબર	ગામનું નામ.	અમુક ભાયાતોનાં નામ.
૧	કેલાવાડા	મોતીજી લાલજી રોડજી હમીરજી અને ભગવાનસિંહ ખત્યાદી... ..
૨	મુકરવાડા	ચંદનસિંહ, ખુમાણસિંહ અને લચ્છમનસિંહ ઇલ્ય દિ.
૩	પરેડાં	પદમસિંહ, લચ્છમનસિંહ, માધુસિંહ, ઉદેસિંહ તથા સંત્રામસિંહ ખત્યાદી. ... ..
૪	છોટાકારચ્છા	ધુરજી, હરિસિંહ, રઘુનાથસિંહ, પનેસિંહ, કુરજી અને ચંદનસિંહ ખત્યાદી... ..
૫	ઝળપકા તથા સરેરી	અભેસિંહ રૂગનાથસિંહ નવલસિંહ પરતાપજી અને બદનસિંહ ખત્યાદી... ..
૬	લાંબાપાનવા	રામજી, લાલજી, દોલજી, કોદરજી અને જલુજી ખત્યાદી.
૭	ભુંવાર	અહીંના ભાયાતની પાછળ સંતતિ નહિં હોવાથી તે- મના જમાઇ શીશોદીઆ માધુસિંહને જવાસ દર- બારે વારસ બનાવ્યા છે.... ..
૮	મુવેરી	પનેસિંહ, લાલસિંહ, તથા હરિસિંહ ખત્યાદી. ...

ઉપરના ભાયાતો પાસેથી પ્રસંગ ઉપર નોકરી ચાકરી જવાસ
રાવજી સાહેબ લે છે.

સ્વસ્થાન શ્રી જવાસના બખ્શીસી જાગીર- દારનું લીખ્દ.

નંબર	ગામનું નામ.	બખ્શીસી જાગીરદારનું નામ.
૧	થોભાવાડા.	દસોદી ગઢવી એનારસિંહજી ચારણ ... ..
૨	ખાનીઆ લી- બડી તથા ધારપુર.	કવિરાજ નાનજી પુરષોત્તમ ઉપનામ કલાંત કવિ. સબ્ય ગોર બ્રાહ્મણ મોરખીવાળા. ... ..

* સ્વસ્થાન શ્રી જવાસના જગીરદારોનું લીષ્ટ.

નં. ગામનું નામ.	જાતી.	વિદ્યમાન ઠાકોરનું નામ.
૧ બાયડી	ખીચોલીઆ સોલંકી	હિંદુસિંહજી
૨ ખુટાનેરી	રાણાવત શીશોદીઆ	રઘુનાથસિંહજી
૩ માકડ જપ	ઝાલા	મોકમસિંહજી
૪ ભેમપુર	રાણાવત શીશોદીઆ	કુબેરસિંહજી
૫ બાવડીખેડા	રાણાવત શીશોદીઆ	જીવાનસિંહજી
૬ ઓડા	ખીચોલીઆ સોલંકી	દલપતસિંહજી
૭ પાનીદર	રાણાવત શીશોદીઆ	કીશોરસિંહજી
૮ હાથીઆ તથા રતનપુરા.	શીશોદીઆ	સોહનસિંહજી
૯ પાનીહાલ	ઝાલા	ભેરવસિંહજી
૧૦ ખોખાદરા	મહાજન નરસિંગપુરા	અખેચંદ્રજી કોઠારી
૧૧ રાજડીઆ	„	મોતીલાલજી કોઠારી
૧૨ દેવનાર	શેખ	જમાદાર અંબુખાનજી
૧૩ રાયવાર	રાણાવત શીશોદીઆ	ખુમાનસિંહજી

* આ ચીન્હ વાળા ઉપરન જગીરદારો તથા વાટંદારોને સ્વસ્થાન જવાસ તરફથી જગીર મળેલી છે જેથી તેઓ તે બદલ નોકરી ચાકરી આપે છે.

स्वस्थान श्री जवासना वाटेदारोनुं लीष्ट.

नं.	गाभनीजंभीन	जती.	नाम.
१	अंजलायां.	रांज्यावत, शीशे दीआ	दक्षपतासिंह
२	भानभेड	„	परंभतसिंह
३	घोडी	सुंजावत शीशेदीआ	नाथसिंह
४	मीभधां	जाला	सरदारसिंह
५	साभीतेड	मुकराष्टी	भोजरभां हवालदार

जवाम रावणश्री लैर-सिंहने सतावननी भुटीनीमां जे सनंदा सरकार तःइथी भणेवी छे तेनी नकले. (क)

रावसाहब मेहेरबान दोस्तान सलमहुला ताला उन चेक आं मेहेरबान दर अइयाम फसाद अयानत वो इमदाद नीसबत बहुकाम अंगरेजी दर कोहीस्तान मेवाड वर रुप जहुर आवुरदा अंद मुबमुं इतलाआं पेस बंदगान नवाब मुस्तताब मोयला इलकाब बाइसरोय व गवरनर जनरल बहादुरगर दीया. बाइसे रजामंदी खातीर हजरते एशां गश्ता. लुनाचे इलहाल हसबुल हुकम बंदगान नवाब साहब ममदुह वइजाये खेरखवाही वो हुस्न रुपह आं मेहेरबान नीसबत व सरकार बावीकार अंगरेजी अजतरफ नवाब साहब ममदुह दोस्तदार सीपास गुजार अस्त रीजाके दोस्तदार राहखवाहान खेर व आफी-यत खुद दानीश्ता बइतला आं शादमान मे सा खता बशंद ज्यादा चे नीगास्ता आयद ता. १ मइ सन १८६०.

(अ)

जनाब साहब बालाशान एजंट गवरनर जनरल
राजपुतानाकी तरफसे.

रावसाहब मेहेरबान सलमहु,

बाद शोक माफोक आंके उनचे दर अइयाम बलवा वो फसाद

સ્વસ્થાન શ્રી જવાસના રાજ્ય કર્તાનું લીધ.

પેઠી નં.	રાજ્ય કર્તાનું નામ.	ક્યારે ગા દીએ બેઠા.	ક્યારે દેહાં-ત થયો.	કેટલાં વર્ષ રાજ કર્યું.
૧	લીંબાજી-ખીંબસિંહજી અથવા ભીમસિંહજી (૧)	૧૫૪૨	૧૫૫૫	૧૩
૨	માણેકચંદ્ર-માણેકદેવ	૧૫૫૫	૧૫૭૪	૧૯
૩	સૂર્યસિંહ-સૂર્યમલ્લજી (૧)	૧૫૭૪	૧૫૮૦	૬
૪	રાયસિંહ-રાયમલ્લજી	૧૫૮૦	૧૬૦૮	૨૮
૫	વાઘજી-વ્યાઘ્રસિંહ	૧૬૦૮	૧૬૪૨	૩૩
૬	ચંદ્રલાલ-ચંદ્રસિંહ	૧૬૪૨	૧૬૫૭	૧૬
૭	જસવતસિંહજી (૧)	૧૬૫૭	૧૬૭૯	૨૨
૮	સૂર્યસિંહ-સૂર્યમલ્લ (૨)	૧૬૭૯	૧૬૯૮	૧૯
૯	જૈત્રસિંહ-જેતસિંહ	૧૬૯૮	૧૭૪૧	૪૩
૧૦	અમરસિંહજી (૧)	૧૭૪૧	૧૭૫૯	૧૮
૧૧	સુરતસિંહજી	૧૭૫૯	૧૭૭૦	૧૧
૧૨	છત્રસિંહજી	૧૭૭૦	૧૭૭૨	૨
૧૩	સામતસિંહજી	૧૭૭૨	૧૭૮૨	૧૦
૧૪	કલ્યાણસિંહજી કુશળસિંહજી	૧૭૮૨	૧૭૯૪	૧૨
૧૫	દોત્તતસિંહજી	૧૭૯૪	૧૭૯૫	૧
૧૬	ઉમેઃસિંહજી	૧૭૯૫	૧૭૯૬	૧
૧૭	વખતસિંહજી	૧૭૯૬	૧૮૧૮	૨૨
૧૮	હીંમતસિંહજી	૧૮૧૮	૧૮૩૧	૧૩
૧૯	નાથસિંહજી	૧૮૩૧	૧૮૩૯	૮
૨૦	રઘુનાથસિંહજી	૧૮૩૯	૧૮૬૧	૨૨
૨૧	જસવતસિંહજી (૨)	૧૮૬૧	૧૮૯૨	૩૧
૨૨	રતનસિંહજી (૧)	૧૮૯૨	૧૮૯૨	ત્રણ માસ
૨૩	ભીમસિંહજી (૨)	૧૮૯૨	૧૯૧૩	૨૧
૨૪	બેરવસિંહજી	૧૯૧૩	૧૯૩૦	૧૭
૨૫	અમરસિંહ (૨)	૧૯૩૦	૧૯૫૦થી	૨૦
૨૬	મહારાઓ શ્રી રતનસિંહજી	૧૯૫૦	વર્ષમાન	રવિજી સાહેબ

અનાયત વો ઇમદાદ નીસબત બહુકામ અંગરેજી દર ખોરીજાદ મેવાદ અજાં મેહેરબાન વરણ જહુર આમદા ઇતલાઈ હમે હાલાત બહજુર નવાબ

કુમાર શ્રી રઘુનાથસિંહજી, સ્વસ્થાન શ્રી થાણા.

લક્ષ્મી આર્ટ, બાયપળા, મુબઇ

પ્રકરણ ૭ મું.

“ માંડવા ગઢ તથા સળોરના ચૌહાણ ”

પ્રતાપસિંહ—(નં.-૪૨નો પુત્ર અને ૪૩નો નાનો ભાઈ) પ્રકરણ ચોથામાં જણાવેલ આંખાનેર સર કરનાર પાલણસિંહનો નાનો ભાઈ હતો તેણે પોતાના ભાઈની મદદથી કારવણમાં જઈ ૩૫૦ ગામનું અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યું તેમના વંશમાં સાત પંહેડીએ નાહરસિંહજી નામે રાજ થયા તેના વખતમાં મહમૂદ બેગડાનું લશ્કર ચડી આવ્યું જેથી સુલતાનના ડરને લીધે તેઓ પોતાના સસરાનંદ રાજની રાજધાની નંદેરી આપ્યા ગયા અને તેમનો સસરા ખીન પુત્રે મરણ થવાથી ત્યાંના રાજ થયા.

નાહરસિંહના પૌત્ર માલસિંહજીએ રાજ્યગાદી નંદેરીયામાંથી ઉઠાવી આદિદમાં સ્થાપી.

એ માલસિંહજીના વંશમાં વાઘસિંહજી નામે રાજ થયા તેણે આદિદ છોડી જુના માંડવામાં ગાદી સ્થાપી; વાઘસિંહના વંશજ કાનજીને ત્રણ કુંવર હતા તેમાંના પાટવી વાઘરાણાએ ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં જુના માંડવા છોડી હાલ જે જગ્યાએ માંડવા ગામ છે ત્યાં રાજ્યગાદી સ્થાપી અને ખીજા કુંવર સખળસિંહે સતોરમાં અલગગાદી સ્થાપી વાઘરાણા પછી રાણાસંગ, રામસિંહજી, કાનજી વાઘજી, ખુમાનસિંહ, જીતસીંહ, ભીમસીંહ, રાયસિંહ માધવસિંહ ખુમાનસિંહ અને રાણા જીતસિંહજી, થયા.

રાણાજીતસિંહજી તા. ૩૦ માર્ચે સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૦ ની સાલમાં

મુસ્તતાબ મોયલુલ ઇલકાબ ગવરનર જનરલ બહાદુર વાઘસરોય હિંદ ગરદીદા મુજીબ રજા મંદી મેહેસમઅલાહ ગરદીદ ઇસહાલ સાહબ આલીશાન સેક્રટરી ગવર્મેન્ટ હિંદ હસબુલ હુકમ નવાબ સાહબ મમદુહ તેહેરીર खत इसमी आं मेहेरबान सुकर गुजार खीदमत अंद चुन्नाव खत मोसुला साहब सेक्रेटरी बजदीये इं खत इरसाल मेशवद बमुताले खवाह आमद फगत इतलान हवाला खातमा मेहेतबशुद. अलमर २१ मई सन १८६०.

ડબલ્યુ, એફ ગ્રીન.

જોફીશીયેટ ગવરનર જનરલ,

ચણાદ* માંડવાની ગાદીએ બેઠા, આ વખતે તેમની ઉમર સગીર હોવાના કારણથી આ સ્વસ્થાન ઉપર નામદાર ખીટીશ સરકાર તરફથી જપ્તી મુકવામાં આવી અને તારીખ ૧૫ મી માહે અક્ટોબર સને ૧૯૯૬ ને રાજ ઉઠાવી જીતસિંહ રાણાને સ્વતંત્ર અધિકાર પ્રાપ્ત થયો.

મહારાણા જીતસિંહે રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં ઈંગ્રેજી ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે. મહારાણા જીતસિંહજીને ખીજ વર્ગનો પાવર છે તેમ ચાંદોદ સ્વસ્થાનના દીવાની દાવા પણ ફેટલીક રકમના ચૂકવી શકે છે

મહારાણા જીતસિંહનો દેહાંત સંવત ૧૯૭૦ ની સાલમાં થયો છે અને તેમના પાછળ સંતતિ નહિં હોવાથી તેમના ભાવતના કુંવરને ગોદલી ઘેલા છે પરંતુ તેમની સગીરવય હોવાથી હાલમાં નામદાર સરકાર તરફથી આ સ્વસ્થાન ઉપર જપ્તી મુકવામાં આવેલી છે. માંડવા એ સ્વસ્થાન સંખેડા મેવાસમાં પહેલા વર્ગનું સ્વસ્થાન છે. માંડવાએ નર્મદા અને ઔર નદીને કીનારે એક ટુંક ઉપર ગામ વસેલું છે ત્યાં માંડવા દરબારશ્રીનો મહેલ છે તથા કચેરીઓ પણ છે ત્યાં મહાશક્તી એટલે શ્રીનંદા આનંદા દેવીજીનું ઉગ્રસ્થાન ઔર અને નર્મદા નદીને કીનારે દેવાલય આવેલું છે તે દેવીની માનતા કરવા માટે શ્રદ્ધાળુ લોકો રવિવાર અને મંગળવારે આવે છે. ઔર સંગમ માંડવાની હદમાં છે અને નર્મદાની યાત્ર કરનારાઓ પહેલે ઔર સંગમમાં રનાન કરે ત્યારે યાત્રા સફળ ગણાય છે. અને ત્યાં નારણ બલીની ક્રીયા કરવા હજારો કોશથી યાત્રાળુઓ આવે છે.

*ચાંદોદ એ નર્મદાના ત્રટ ઉપર પાપનાશીની પવિત્ર નદીને કીનારે તીર્થસ્થાન છે અને તેની પ્રખ્યાતી ચાંદોદશાસ્ત્ર નિગેરે પુરાણોદિક ગ્રંથોમાં મુખ્ય ક્ષેત્ર માનેલું છે આથી ઉત્તર હિંદુસ્થાન દક્ષીણ હિંદુસ્થાન તથા પશ્ચીમ અને પૂર્વ હિંદુસ્થાનના શ્રદ્ધાળુ લોકો કાયમ આ સ્થળે આવે છે તેમાં કાર્તિક અને ચૈત્રી પુર્ણિમા ઉપર તો મોટા મોટા સંગ આવે છે તે સંત મહાત્માઓ નર્મદા કીનારે વસે છે ફટલાએક પરમાવાળા મહાત્માઓના સંગ પણ આવ્યા કરે છે. ચાંદોદમાં શ્રી શેષ શ્યામ ભગવાનું જગત પ્રસિદ્ધ મંદીર છે તથા ચક્રતીર્થ નામની એક પવિત્ર જગ્યા નર્મદા કીનારે છે એ ચક્રતીર્થમાંજ શેષશ્યામ ભગવાન પ્રગટ થએલા છે ચાંદોદમાં આગ્રનાર જત્રાળુઓને અનુશયા, સુખદેવ, વ્યાસ, કુબેરભંડારી કુબેરેશ્વર અને સુરપાણેશ્વરનાં દર્શન જરૂર કરવા જોઇએ અને તેમની (નાવ) માં પેશી દરેક જગોએ જઇ શકાય છે.

આ સ્વસ્થાન તાબે એક અંદર ૧૬ ગામ છે તેમાં ચાંદોદ એ મુખ્ય કસબો ગણાય છે.

સળોરનાં ચૌહુઆન.

સબલસિંહ—માંડવાની હકીકતમાં આપણે વાંચી ગયેલા સમળસિંહે સળોર વસાવી અલગ રાજ્ય સ્થાપ્યું એ સમળ સિંહજીથી આસરે ૬ એક પહેલીએ હાલના રાણા ખુશાલસિંહજી રાજ્ય કરે છે તેમને આપુસાહેબ છત્રસિંહજી, ભાવસિંહજી અને વાથુઆવા નામે ચાર કુંવર હતા તેમાં બે નીર્વશ ગુજરી ગયા છે. મોટા પાટવી આપુસાહેબને નાહરસિંહજી તથા ગંભીરસિંહજી નામે બે કુંવર છે. તેમાં નાહરસિંહજીએ વજીરીયાની રકુલમાં વિદ્યાઅભ્યાસ કરેલો છે. અહીંના રાજ્ય કર્તા રાણા ખુશાલ સિંહજીને ફાજદારીમાં એક માસ સુધી સખત કેદ તથા રૂપીઆ ૫૦ સુધી દંડ કરવાનો અધીકાર છે. તેમને દીવાની અધીકાર ખીલકુલ નથી સળોરમાં રાણાનો ભય દરબાર છે અને તે ચાંણોદથી દેખાય છે.

ગઢ ઉર્ફે ેરીયાદના ચૌહુઆન.

ચર્ચીંગદેવ—*(નં. ૩૮ નો પુત્ર) જ્યારે રણુથંભોરના મહારાજ પ્રખ્યાત હમીરદેવે દીલ્હિના સુલતાન અલાઉદ્દીન ખીલજી સાથે વેર બાંધી વિ. સં. ૧૩૫૬-૫૭ માં લડાઈ શરૂ કરી તે વખતે પોતાના કુંવર રામદેવ તથા ચર્ચીંગદેવને તેના મામા ચીતોડના શીશોદીઆ મહારાણાશ્રી હમીરના પાસે મોકલી આપ્યા હતા. ખીચી હમીરદેવના દેહાંત પછી જ્યારે રણુથંભોર ઉપર સુલતાને કબ્જે કર્યો ત્યાર પછી ખીચી હમીરદેવના બંને પુત્ર થોડો સમય માળવામાં ગઢ-ગાગરોન કે જે તેઓના વડીલના વખતથી રણુથંભોરના ચૌહાણોના તાબામાં હતું ત્યાં રહ્યા અને ત્યાંથી તેઓ બંને ભાથો કેટલા એક ચૌહાણોને સાથે લેઈ ગુજરાતમાં ગયા અને ત્યાં જઈ રામદેવે પાવાન-ગઢની આસપાસ પોતાનો કબ્જો કર્યો અને ચર્ચીંગદેવે રેવાનગીના કીનારા પાસે સંખેડા મેવાસ નામના જીલ્લામાં અમીકાણુના ભાગમાં ખાનદેશના સીમાડાને લગતું અને છોટાઉદેપુરના રાજ્યથી દક્ષીણ-

* ચર્ચીંગદેવ પછીની વંશાવળી તથા ઇતિહાસ અમોને વિશ્વાસ પાત્ર નહિ મળવાના કારણથી અપૂર્ણ હકીકત રહી છે.

દીક્ષામાં આસરે ૧૨૫ ગામનું સ્વસ્થાન સ્થાપ્યું અને ગડમાં બીજા રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને મારી પોતાની ત્યાં રાજ્યધાની સ્થાપી. હાલના ઠાકોર ચંદ્રસિંહજી તેમના મુળ પુરુષ ચચીગદેવથી આશરે ૩૦-૩૨ પહેડીએ છે. ગડમાં હવા પાણી સારા નહિં હોવાના કારણથી તેઓ બેરીયાદ ગામમાં દરખાસ ગઠ બધાવી રહે છે.

ચાહુઆન વંશની વંશાવલી.

૧ ચૌહુઆનજી (ચંદ્રરાજ.)

૨ વસુદેવ

૩ સામંતરાજ

૪ અજયરાજ (અજયપાલ)

૫ વિઘ્નરાજ (૧) (વીરસિંહ)

૬ ચંદ્રરાજ (૨) (બીંદુસુર)

૭ ગોપેન્દ્ર- (ગોવિન્દરાવ ઉર્ફ બેરીબીહંડ)

૮ દુર્લભ- (દોલારાવ)

૯ ગુવક (૧) (માણીકરાવ)

૧૦ ચંદ્રરાજ (૩) (ખડકસિંહ)

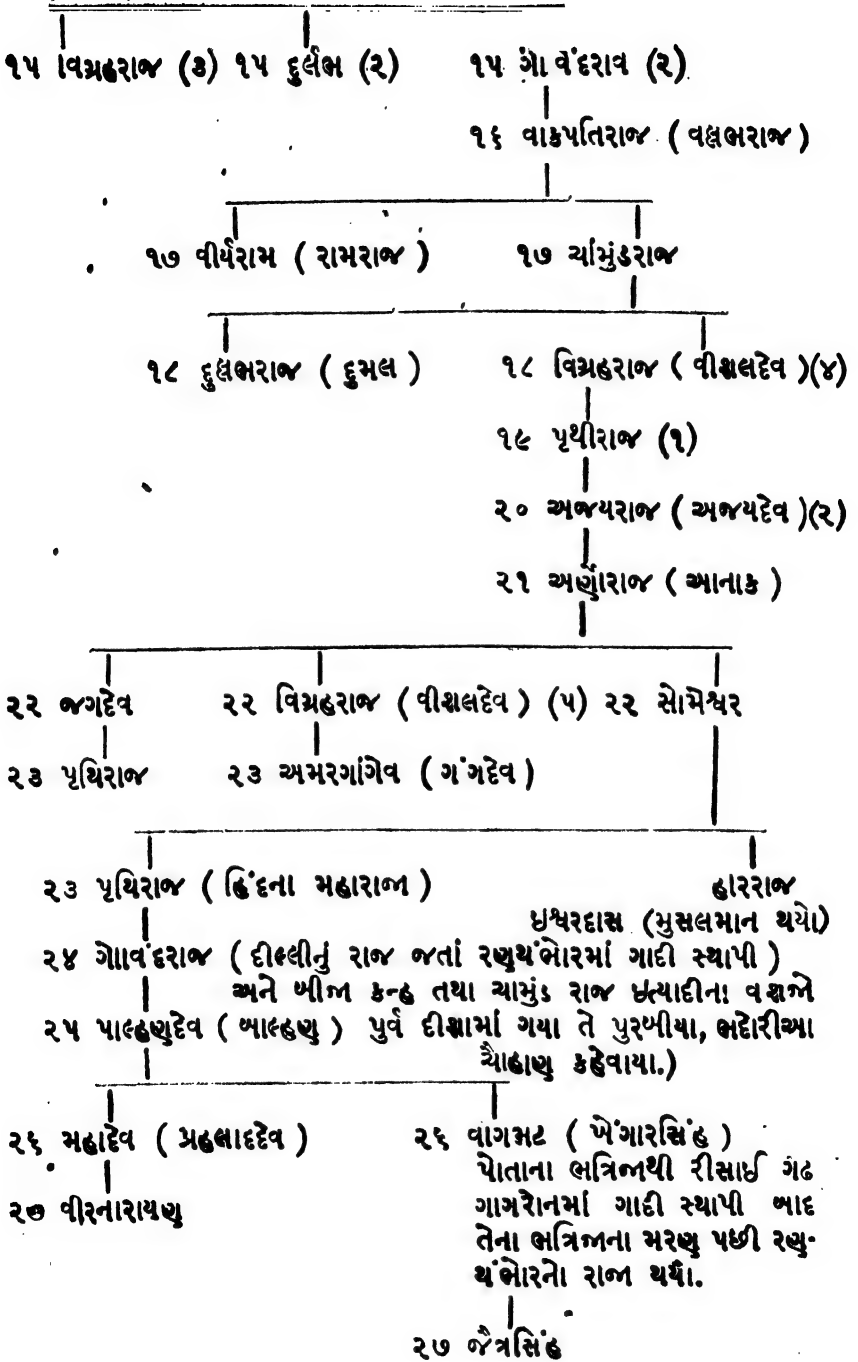
૧૧ ગુવક (૨)

૧૨ ચંદ્રરાજ (૪) (હરીહરરાવ)

૧૩ વાકપતિરાજ (વિઘ્નહરાજ) (૨)

૧૪ સિંહરાજ (ધર્માધીરાજ) ૧૪ લક્ષ્મણરાવ ૧૪ વત્સરાજ
[અજમેરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું] [નાંડોલમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું] [જયપુરના બીન પ્રગ-
ણામાં રાજ સ્થાપ્યું.]

૨૮ હમીરદેવ

૨૯ રામદેવ (પાલ્હણદેવ) રણથંભોર છુટ્યાથી ગુજરાત ૨૯ ચચીંગદેવ
માં પાવાગઢની આસપાસ રહ્યા. (ગડખોરીયાદ)

૩૦ ચાચંગદેવ

૩૧ ચચીંગદેવ

૩૨ સોમદેવ

૩૩ પાલ્હણસિંહ (પાવાગઢના તુંવરોને મારી ૩૩ પ્રતાપસિંહ
રાજ્ય સ્થાપ્યું.) (માંડવા.)

૩૪ જીતકરણ.

૩૫ કંપુરાવલ

૩૬ વીરધમલ્લ

૩૭ શીવરાજ

૩૮ રાધવદેવ

૩૯ ત્ર્યંબકદેવ (ત્રંબકભૂપ)

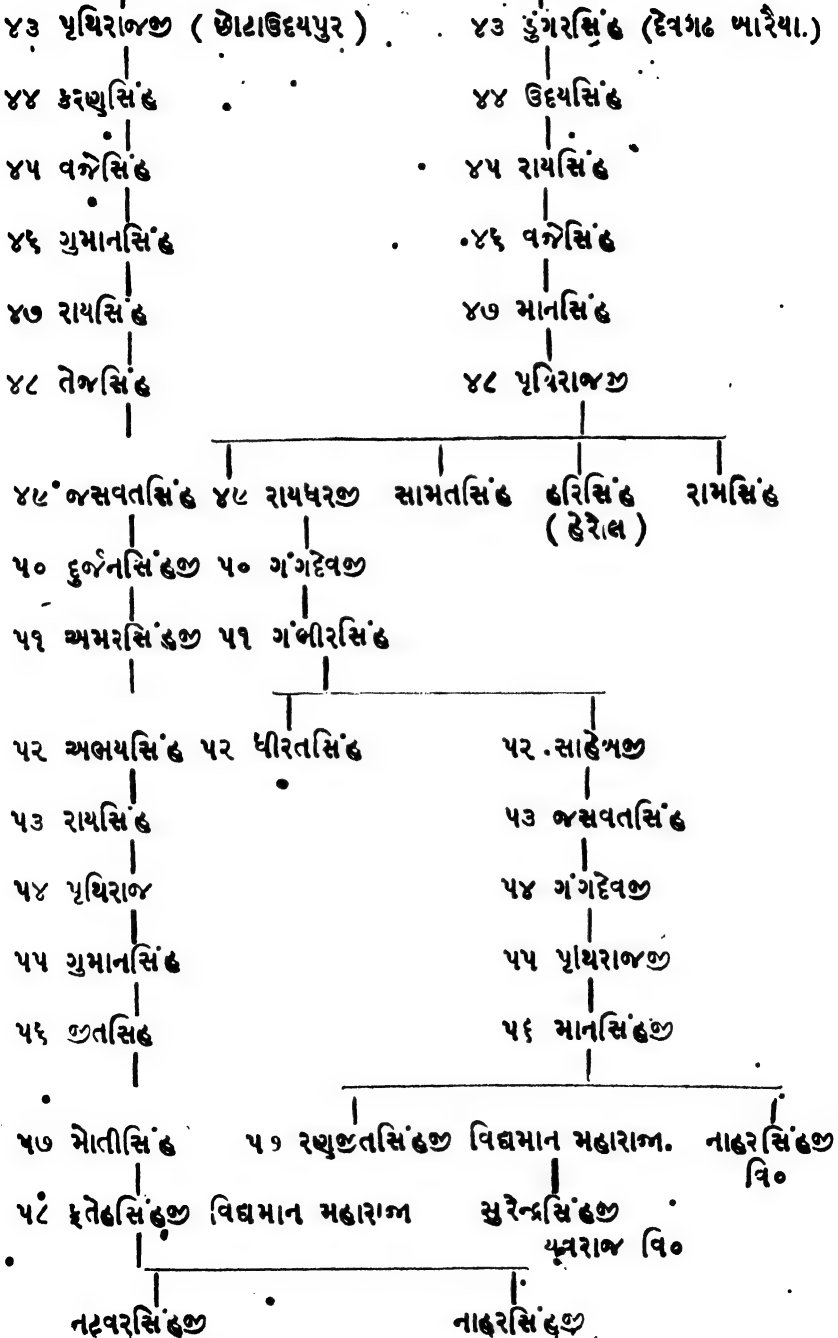
૪૦ ગંગદેવ (ગંગરાજેશ્વર)

૪૧ જયસિંહદેવ (પતાધરાવલ)

૪૨ રાયસિંહજી
(પીતાની હૈયાતીર્થ
દેહાંત થયા.)

૪૨ લોખાજી (બીમસિંહજી)
(મેવાડમાં જવાસ ગાદી
સ્થાપી સં. ૧૫૪૨)

૪૨ તેજસિંહજી
(મુસલમાન શઘ
ત્તમગરમાં ગદી
સ્થાપી.)

યુવરાજ
વિં

વિં

પેદી નંબર ૪૨ લીંખાણ (બીમસિંહણ) જવાસમાં રાજ્ય સ્થાપનાર)
સં. ૧૫૪૨ માં

૪૩ ગંગદેવણ

૪૩ માણિકદેવણ

૪૪ સુર્યસિંહ (૧)

દેવભાણ

૪૫ રાયસિંહણ

૪૫ દેવીસિંહણ
(સુકરવાડા)

૪૬ વાલણ

૪૬ હાથીણ
(કારગઢા)

૪૭ ચંદ્રભાણ

૪૮ જસવત્સિંહ પેંગારણ સુરણ રાયસિંહ કચ્છમનસિંહણ કલાણ કરણભોજરાજ
(થાણા) (પરેડા)

૪૯ સુર્યસિંહણ(૨)

(સોરીવાડા)
(દસપેદીઆદ)
(જશ રહો)

(કાગદડ)(ભુવાર)(ઓવારા)
(છપેદીઆદ)
(જશ રહો)

૫૦ જેતસિંહ

૫૧ અમરસિંહ

૫૨ સુરતસિંહ

૫૨ સરદારસિંહ
(કેલવાડા)

૫૩ છત્રસિંહ

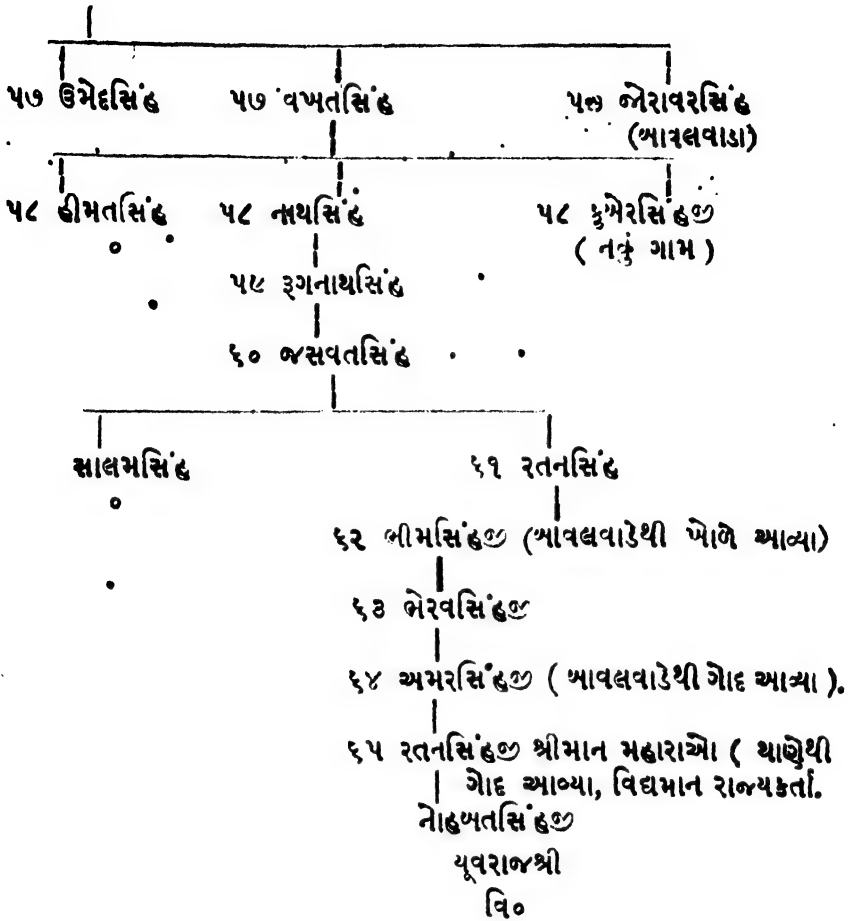
૫૪ સામતસિંહ

૫૫ રાણાણસિંહ

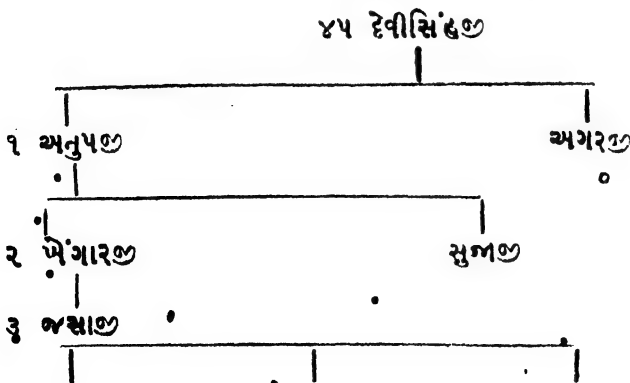
૫૬ દોલતસિંહ

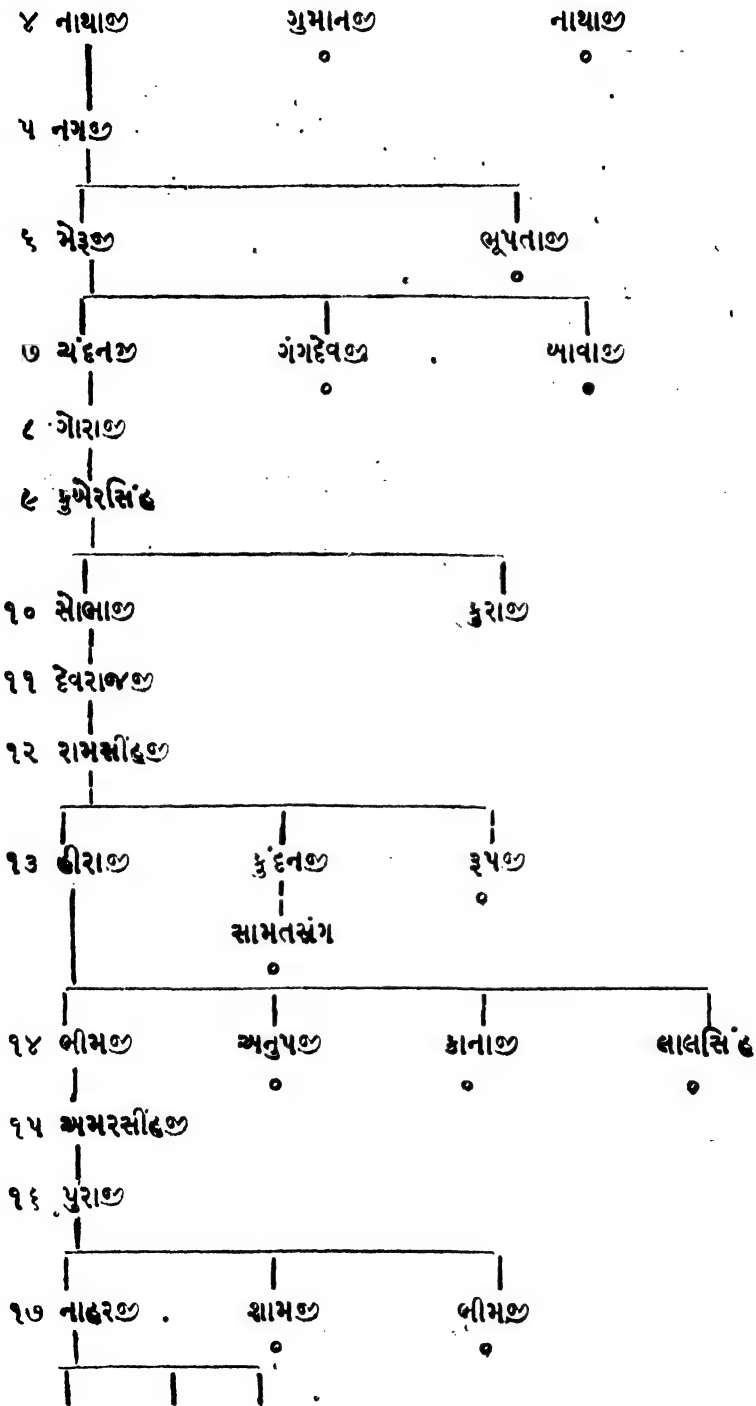
૫૬ અણતસિંહ

૫૬ અણતસિંહ (સુવેરી).

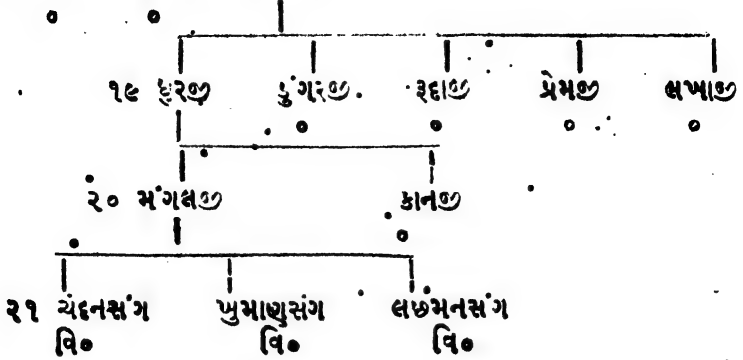

મુક્તકવાડાની શાખા.

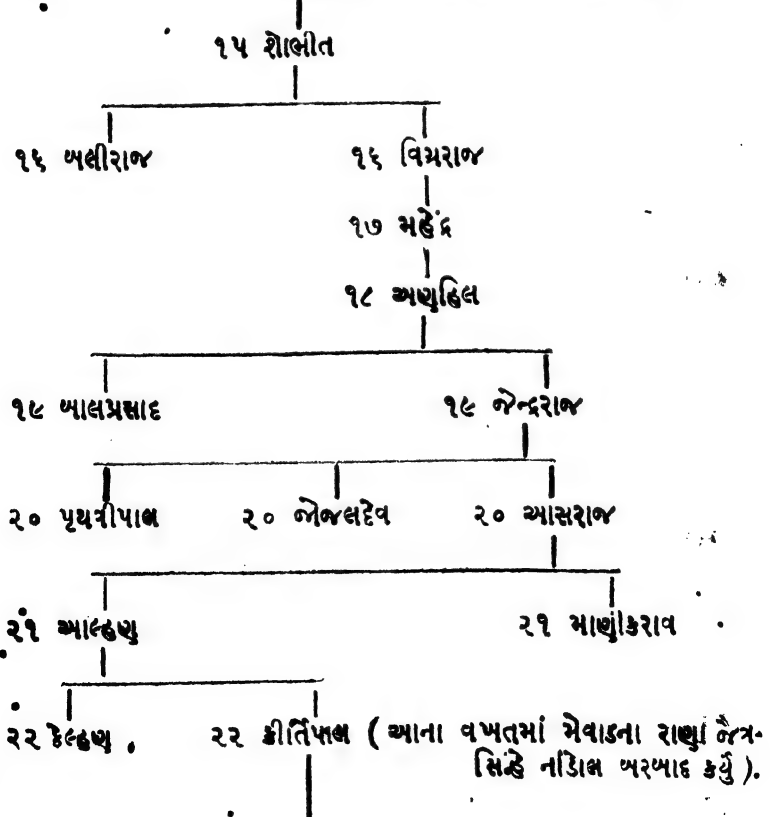

૧૮ ભાવસિંહ કાકાજી કાનજી

સાંભરના ચૌહાણ વાકપતિરાજનો બીજા નં. નો પુત્ર.

પેટી નં. ૧૪ રાવ લક્ષમણસિંહ (નડિાલમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું).

૨૩ સમરસિંહ (અલોર ઉર્ફે સોનગીરીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું જેથી સોનગરા ચૌહાણ કહેવાયા)

૨૪ માનસિંહ (શીરોહીની આસપાસ રહ્યા.) ઉદયસિંહ (અલોર)

૨૫ બીજા દેવરાજ (દેવડા ચૌહાણ ચર્ચાગદેવ કહેવાયા.)

સામંતસિંહ મુરતસિંહ (સાચોર વસાવી સાચોરા ચૌહાણ કહેવાયા)

૨૬ લાવણ્યકર્ણ હુંદદેવ લક્ષ્મણ લુણવર્મા

૨૭ રાવસહઅપાલ (શીરોહી વસાવી રાજ્ય સ્થાપ્યું.) કાનડદેવ

વીરમદેવ

માલદેવ
(આ ખાનદાનમાં સોનગરા ચૌહાણની નાની જગીરો મેવાડ (વાગડ)માં છે)

છત્રસાલજી
(આના વંશજે હાલ સંજેલીના રાજ્ય કરતાં છે.)

નં. ૨૧ મણીકરાવ.

સંભારણ

જૈતરાવ

અનંગરાવ (આસીરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.)

કુંતીસિંહ.

બીજાપાલ

હરરાજ (હાડા ચૌહાણ કહેવાયા.)

બંગદેવ

દેવીસિંહ (મીણાઓને મારીખુંદીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.)

રતનસિંહ

૦૦ રતનસિંહ પછી ૨૦૦ વરસની
૦૦ વંશાવળી મળી નથી.

સુરજભાઈ

હમુ

નારણદાસ

સુરજમંલ

ભોજ

રતનસિંહ

હરદુનારાયણ

કેશોદાસ

હરિસિંહ

જત્રસાલ

ભાવસિંહજી

અનુરાદ

બુધસિંહ

ઉમેદસિંહ

બીશનસિંહ

રામસિંહ

રંધુવિરસિંહ
(વિઘ્નમાનહાડાજી)

માધુસિંહ (કોટા)

મુકુન્દસિંહજી

જગતસિંહ

પ્રેમસિંહજી (દત્તક)

કાશોરસિંહ

બીશનસિંહ

રામોસંહ

બીમસિંહ

અર્જુનસિંહજી

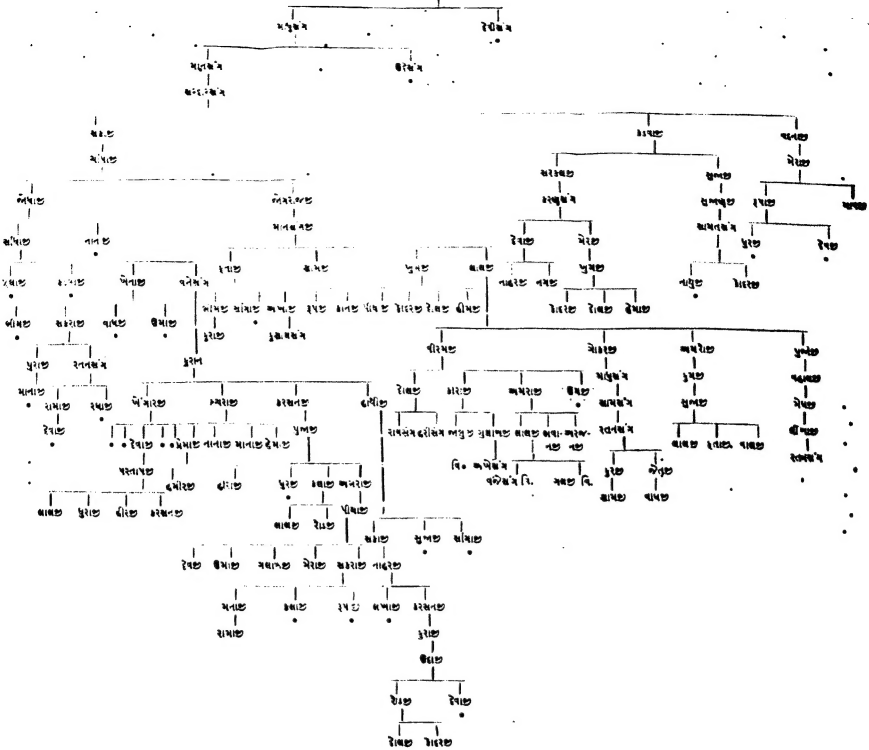
દુર્જન સાલજી

અણ્ણતસિંહ

જત્રસામંત
 |
 ગુમાનસિંહ
 |
 ઉમેદસિંહજી
 |
 કીશોરસિંહજી
 |
 રામસિંહ
 |
 જત્રસિંહ
 |
 ઉમેદસિંહજી
 (વિઘ્નમાનહાડાજી)

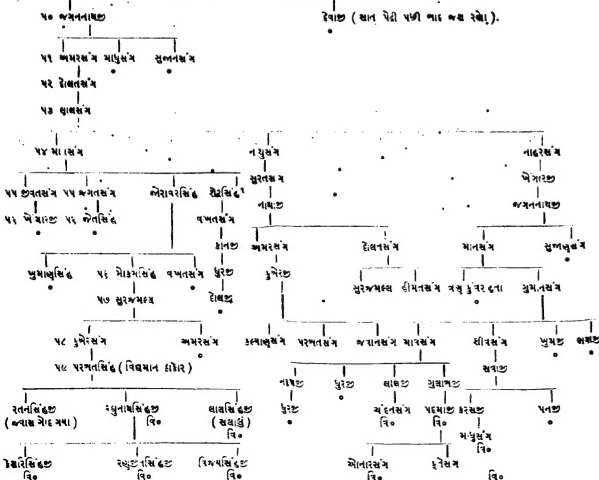
નં. ૪૬ હાથીલ (સરસ્વતી).

શાહુની શાખા.

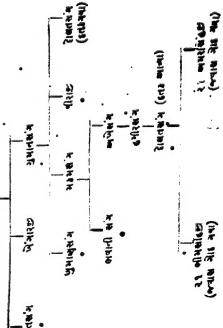
નં. ૪૮ જેમારકિંહ

૪૮ જમારકાજી

(પાલકવાડા)ની શાખા.

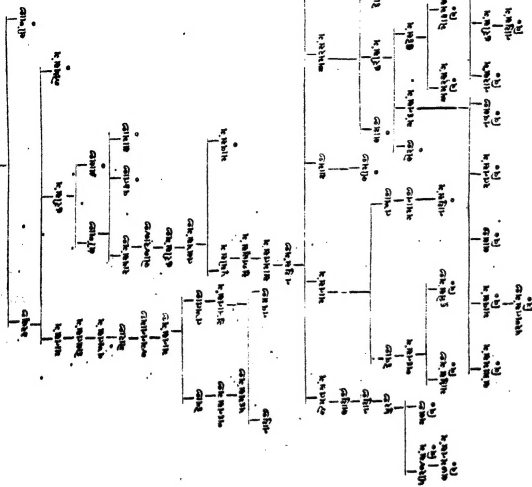
નં. ૫૦ જેમારકિંહ

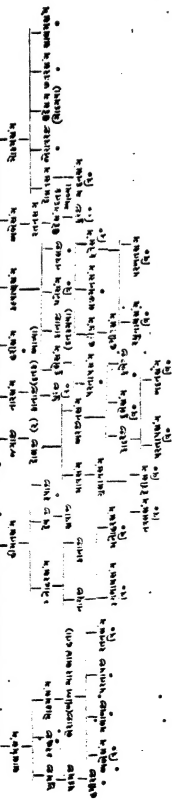
શાહુની જાતીની નામો દુખાસાહ, મહીસા, જાલકી, સહાજી, રાજાવાડા, વેલવાં તથા શાહુની જાતીના પાલકવાડા તથા ખરોડી જાતીના પાલકવાડા છે. ૧ નંબર એક વાળા શેરકેદને જીવનમાં દુખાસાહનો રંગ પ્રત્યેક દિવસ પરંતુ તેના વંશની એકે નહીં આવવાથી શાહુ શેરકેદ પાલકા કરેલ છે.

ADRIAN J. YOUNG
The 18th District

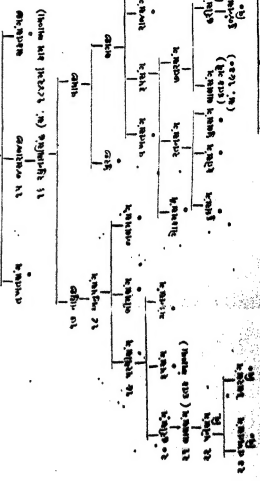
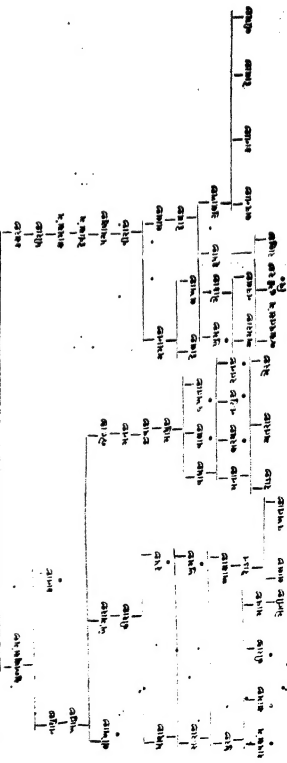
1

2025.03.15

നം. ൩൧ അതിനാൽ

અહિર ખબર.

અમારે ત્યાંથી નીચે સંખેદા અમારા બનાવેલા પુસ્તકો રીઠ
હીમને મળશે.

૧૭ સુધાકર...	...	...	...	પ્રાંમત	રૂ. ૪-૦-૦
નવન સદાઓ...	...	...	...	"	રૂ. ૧-૦-૦
નાન સમ સતી	...	...	...	"	રૂ. ૦-૮-૦
કપાળી સંમત કામ (૧)	...	...	...	"	રૂ. ૦-૨-૦
રસિક વિજ્ઞાનાટક મોહ	...	...	...	"	રૂ. ૧-૦-૦
સુશિલ ગોદાના નાટક...	..	..	..	"	રૂ. ૧-૨-૦
મયક મોમીની નાટક...	.	...	..	"	રૂ. ૦-૨-૦

ને શીવાય થોડા વર્ષોમાં અનુક્રમે કાવ્ય કપાળ, અંબાર તરંગિણી,
જન્માવા સતક, અને પ્રવિજ્ઞ મોમીની નાટક અમારા તરફથી કપાળ
બહાર પડનાર છે.

લેખક,

સ્વસ્થાન ઓ જવાસના રાજકવિ,

નાનજી પુરપોતમ ઉર્ફે કલાંત.

નીચાની મોરબી-હાલ જવાસ.

